BİLİM ve SANAT

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ
MAYIS 1981 5
75 TL.

Ali

GERÇEKÇİLİK

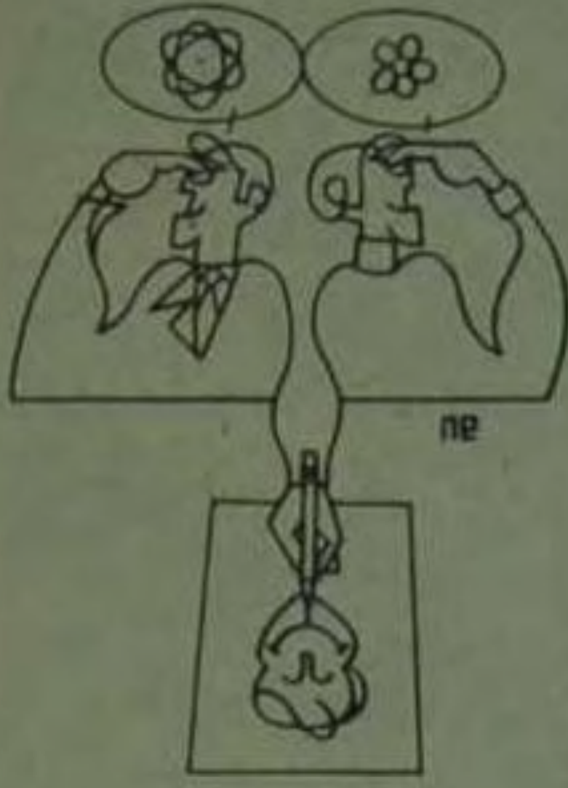

Kapak
Çizgi: ABİDİN DİNO
Fotoğraf: KEMAL CENGİZKAN

içindekiler

Sahibi ve Sorumlu Yazıişleri Müdürü: A. NAKİ ÖNER • Genel Yayın Yönetmeni: VARLIK ÖZMENEK • Teknik Sorumlu: VECDİ BAŞKESİK • Adres: Emek İşhanı (Gökdelen) Kat: 13, No: 1300 Kızılay/Ankara • Baskı: Kelaynak Yayınevi ve Matbaası G. Mustafa Kemal Bulvarı 32/C • Abone Koşulları: Yurtiçi Yıllık 900/Altı Aylık 450 TL, Yurtdışı Yıllık 36/Altı Aylık 18 DM • 5 adetten az isteklerde her dergi için 75 TL'lik posta pulu gönderilmesi yeterlidir • Posta Çeki No: 125261 • İlan Koşulları: Arka Kapak (R.) 25.000/(S.B.) 15.000 TL Kapak İçleri (S.B.) 12.000 TL İç Sayfalar Tam Sayfa 10.000/1/2 Sayfa 5.000/1/4 Sayfa 2.500 TL.

Sunuş

BİLİM ve Sanat, beşinci sayısında da ağırlıklı konu olarak gerçekçiliği tartışmaya devam etmektedir. Bununla beraber, daha önce de vurgulandığı gibi ikibuçuk formalık bir dergide kapsamlı bir konunun tüm ağırlığı ile tartışılması olanaksızdır ve bizim yapmaya çalıştığımız şey, seçilen konunun bir iki yönüne değinmek anlamına gelmektedir. Nitekim geçmiş sayılarımızda ele almaya çalıştığımız 'kitle kültürü', 'müzik-arabesk', 'dışgöç', 'Filistin Kültürü' gibi kapsamlı konularda ancak önemli saydığımız belli sorunlara değinilebilmiş; bunların bir kısmı için Bilim ve Sanat kendi görüşünü bile tam olarak ortaya koymaya olanak bulamamıştır. Ancak bu, sözü edilen sorunlarla ilgili tartışmaların bittiği anlamına gelmez, daha ilerki sayılarımızda bu konulara tekrar dönülecektir.

BU sayımızda, geçen sayımızda belirtilmiş olduğu gibi daha çok gerçekçiliğin somut yönü ve uygulaması üzerinde durulmaya çalışılmış; yine de bazı kuramsal içerikli yazılara yer verilmiştir. Dördüncü sayımızdaki gerçekçilik tartışmaları ile ilgili olarak bize ulaşan yoğun tepkiler, konunun ilginçliğini ve popülerliğini açıkça ortaya koymuş gözükmektedir. Ancak bu tepkiler, aynı zamanda, bu konu ile ilgili bir kavram karmaşasının da hüküm sürdüğünü göstermektedir. Örneğin bu alandaki temel kavramların birbirine karıştırıldığı gözlemlenmiş, özellikle bu alandaki iki temel kavramın, toplumcu gerçekçilikle, eleştirel gerçekçiliğin birbirine karıştırıldığı izlenimi edinilmiştir. Bu kavram karmaşasını bir ölçüde çözmek, daha tutarlı bir tartışma ortamına ulaşabilmek için toplumcu gerçekçiliğin bir kavramsal tanımını yapmanın yararlı olabileceği düşünülmüştür. Kuşkusuz böyle bir kavramsal tanım çeşitli yerlerde bulunabilir; Brecht'in Lukacs ile giriştiği ünlü polemikte yaptığı tanım sözü edilen temel tanımlardan biri olarak kabul edilebilir. Burada Brecht toplumcu gerçekçiliği şöyle tanımlamaktadır:

> "... Gerçekçi sanat kavgaya giren sanattır; gerçek hakkındaki yanlış görüşlere ve insanlığın gerçek çıkarlarına ters düşen eğilimlere karşı sonuna kadar savaş verir. Doğru görüşleri mümkün kılar ve üretken eğilimleri güçlendirir. Gerçekçi sanatçılar somut dünyayı ve aynı zamanda tipik olanı yani tarihsel belirleyiciyi vurgular; gideni ve gelmekte olanı ortaya koyarlar. Gerçekçi sanatçılar insanlardaki ve onların arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan çelişkiler üzerinde dururlar, bunların nasıl geliştiklerini gösterirler. Buna ek olarak gerçekçi sanatçılar, insan ve insan ilişkilerindeki sürekli değişim ve bu değişimin sıçraması ile ilgilenirler... Toplumcu gerçekçi sanatçılar, yalnızca konularına karşı gerçekçi bir yaklaşımla yetinmezler, okuyucu ya da izleyici topluluğuna karşı da gerçekçi bir yaklaşım içinde bulunurlar; okuyucu ya da izleyici topluluğunun eğitim düzeyini, sınıfsal konumunu ve sınıf mücadelesinin somut koşullarını gözetirler..."

Görüldüğü gibi, aslında daha geniş olan tanımlamadan yapılan bu özet, yeterli bir kavramsal açıklama getiriyor sayılabilir. Daha belirgin bir biçimde ifade etmek gerekirse Bilim ve Sanat'ın gerçekçilik anlayışı büyük ölçüde böyle bir temele dayanmakta ve kavranmaktadır denebilir.

BEŞİNCİ sayımızın kapağı bizim açımızdan önemli ve onur verici bir değer taşımaktadır. Ünü ve yeteneği bütün dünyada bilinen ressam Abidin Dino Bilim ve Sanat için bir çizgi hazırlayıp bize göndermiş bulunmaktadır. Biz de bu çizgiyi Mayıs sayımızın kapağında kullanıyoruz.

BU sayımızda gerçekçilikle ilgili yazıların ve İsmail Gülgeç'in çizgisinin yanısıra Nazif Tepedelenlioğlu ve Güney Gönenç'in bilim yazıları yanında Muzaffer Saraç'ın, Sadun Aren'in, Erdal Atabek'in ve Doğan Koloğlu'nun yazılarının ilgi ile izleneceğini düşünüyoruz. Remzi İnanç arkadaşımız dört sayıdır süren ve önemli bir katkı oluşturan incelemesine bu sayımızda işlerinin yoğunluğu nedeni ile ara verdi; ancak gelecek sayımızdan itibaren arkadaşımızın incelemelerini yayınlamayı sürdüreceğiz. İlk dört sayımızın, umduğumuzdan daha büyük ilgi görmesi bizleri gerçekten heyecanlandırmıştır. Okuyucularımızdan gelen tepkiler, eksiklerimizi ve hatalarımızı düzeltmemiz için en etkin ölçüt niteliği taşımaktadır. Bize ulaşan eleştiri ve beğenileri saygı ile, minnet ile karşılıyoruz. Filistin Kurtuluş Örgütü Türkiye temsilcisi sayın Abu-Firas'ın geçen ay içinde dergimize yaptığı ziyaret büyük bir onur ve övünç kaynağı olmuştur; bu onur ve övüncü okuyucularımızla paylaşıyor, bunun güvenci içinde baskı sayımızı tekrar artırıyoruz.

DÜZELTME: Nisan sayımızdaki "Tiyatronun Yol Ayrımı" başlıklı yazımızın birinci sütununun son paragrafında yeralan "... Sanat yapıtlarının tekdüze bir ilkellikle kişilere indirgenmesi değildir." biçimindeki cümlede bir dizgi yanlışı olmuştur. Doğrusu şöyle olacaktır: "... Sanat yapıtlarının tekdüze bir ilkellikle klişelere indirgenmesi değildir." Düzeltir, özür dileriz.

Yaklaşım Sorunu

BİLİM ve SANAT

İsmail Gülgeç

SENDİKALAŞMA ÖZGÜRLÜĞÜ

MÜZAFFER SARAÇ

ÜLKEMİZDE sendikalaşma özgürlüğü ve bu özgürlüğe pratik değer kazandıran toplu sözleşme ve grev hakları 1961 Anayasasında güvence altına alınmıştı. Sendikalar ile Grev Lokavt Yasası, Anayasanın yürürlüğe girişinden hemen sonra kabul edilmedi. İşçiler ilk kez büyük boyutta bunun için miting yaptı. İki yüz bin işçi 1962'de Saraçhane'de toplandı. Ondan sonradır ki, 274 ve 275 sayılı yasalar yürürlüğe girdi. Hemen belirtelim ki, bazı eksikliklerine rağmen işçi hak ve özgürlüklerine ilişkin bu yasalar uluslararası normlara uygun düzenlemeler içindeydi.

Siyasal faaliyetlerin yasaklanmadığı "12 Mart Olayı"ndan sendikal hak ve özgürlükler ciddi bir şekilde zedelenmişti. Bu dönemde, Anayasa değiştirilerek grev hakkı verilmeyen, ancak çok sınırlı da olsa, sendikalaşma hakkı verilen memurlar bu hakkın dışında tutuldu.

"12 Eylül" ile sendikal örgütlenme özgürlüğü çok kritik bir dönem içine girmiştir. Bu dönemde 800'ü aşkın sendika ve şube kapatılmış, çok sayıda sendikacı tutuklanmıştır. Toplu pazarlık ve grev hakları askıya alınmıştır. Bu durumun, yılların mücadele deneyimine sahip uluslararası işçi örgütlerini çok ciddi endişelere ittiği açıktır. Şu anda ICTFU (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ile ASK (Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu) bu endişe içinde bulunmaktadır. Hemen belirtelim ki, bu iki işçi örgütü hem Avrupa Konseyi'ni ve hem de Uluslararası Çalışma Teşkilatını çok yakından etkileyecek önemde olan iki kuruluştur.

Hemen hatırlatmakta yarar var. ILO kısa adıyla anılan ve 142 dünya ülkesinin üye bulunduğu Uluslararası Çalışma Teşkilatı Haziran ayında yapacağı genel kurul toplantısında "Türkiye'deki sendikal hak ve özgürlüklerin durumunu" görüşüp, karara bağlayacaktır.

Bu uluslararası kuruluşların Türkiye'den istediği, işçi hak ve özgürlükleri konusunda uluslararası taahhütlere ve bu alanda boyutları belli uluslararası normlara aykırı hareket edilmemesi, temel hak ve özgürlüklerin çiğnenmemesidir.

Bu uluslararası taahhüt ve normlar nelerdir?

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" örgütlenme özgürlüğünü, insan haklarını ve diğer temel özgürlükleri belirtir. Bu genel kurula Türkiye katılmış ve olumlu oy kullanmıştır.

Öte yandan, Roma'da imzalanan "İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Sözleşmesi" 1961 tarihli "Avrupa Sosyal Sözleşmesi" de Türkiye'nin onaylayıp imzaladığı sözleşmelerdir.

Ayrıca yine Türkiye ILO'nun kuruluşundan bu yana kabul edilen 132 sözleşmenin, (Konvensiyon) kuruluşundan bu yana çoğunluğuna olumlu oy kullanmıştır. Özellikle Sendikalaşma özgürlüğü ve toplu sözleşme yapma hakkını içeren 87 ve 98 sayılı sözleşmelere Türkiye'nin uyması istenmektedir.

Türkiye iki-üç asırdır Avrupalılaşma çabası içindedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana Batılılaşmayı bir devlet ilkesi kabul ettiği de bir gerçektir. Türk Sendikacılığının geleceği de ne Asya, ne Afrika'da değil, Avrupa'da yatmaktadır. Bu da bir gerçektir.

Avrupa sendikacılığında "İşçi Hareketi" deyiminden yalnızca sendikal örgütlenme, yani işçilerin mesleki çıkarlarını koruma için sendika kurması anlaşılmamaktadır. İşçi hareketi dendiğinde sendikal kuruluşlarıyla, sendika/kooperatif, sendika/siyasi parti ilişkileriyle üçlü bir sacayağı anlaşılmaktadır. Avrupa, çalışanları işçi/memur diye yapay ayrımlar içinde de tutmamıştır. Böylelikle işçi örgütlenmeleri demokrasinin yaşatılmasında ve korunmasında önemli bir unsur olmuştur. Ülkemizde ise işverenler ve siyasal iktidarlar sendikaları bırakınız işkolu ve ülke düzeyi, işyeri düzeyinde dahi bölüp parçalamak yolunu seçmişlerdir. Bununla ilgili yüzlerce örnek göstermek mümkündür.

"12 Eylül"ün bu kritik döneminde işverenler çok yoğun bir propaganda ile tüm isteklerini gerçekleştirmek peşindedir. Önümüzdeki en önemli ve güncel konu, değiştirileceği belli olan 274 sayılı Sendikalar Yasası ile 275 sayılı Grev ve Lokavt Yasasıdır.

İşverenlerin sendikalaşma ve toplu sözleşme düzenine ilişkin istekleri şunlardır:

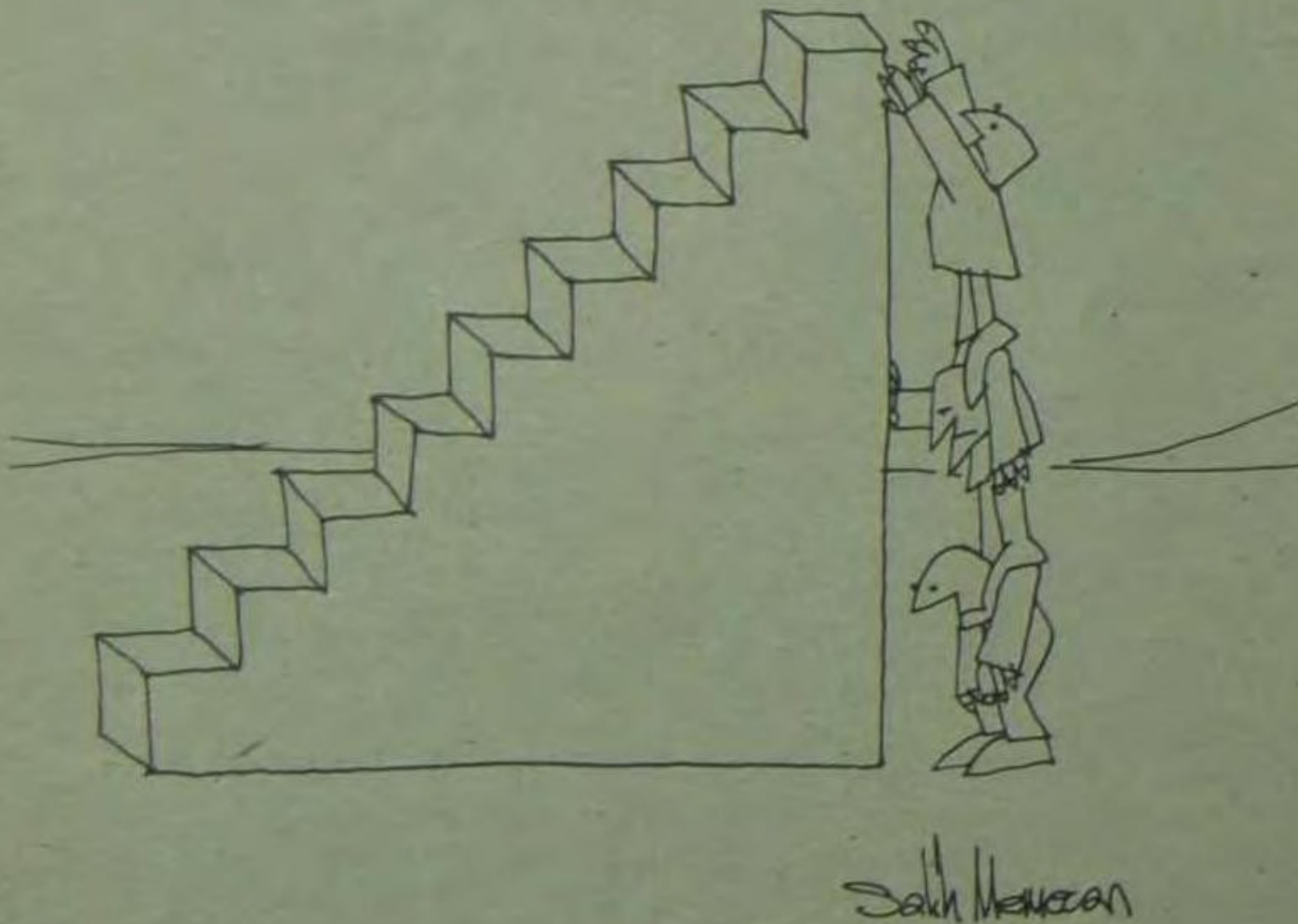
- Check-Off'un kaldırılması,
- İdeolojik grevlerin ya da meşru çizgiyi aşan grevlerin önlenmesi,
- Tek sendika üyeliği,
- Tek sözleşme esası,
- Sendika/Siyasi Parti ilişkilerinin kısıtlanması,
- Sendikaların periyodik olarak idari ve mali yönden denetlenmesi,
- Memurlara sendikalaşma hakkının verilmemesi,
- Kıdem Tazminatına tavan getirilmesi,
- Ceza Yasası, Dernekler Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası, 274 ve 275 sayılı Yasaların değiştirilmesi,
- Ücretlerin verim artışını ve hayat pahalılığını aşmaması, ulusal ücret konseyi kurulması,

İşverenler bu isteklerin kabulü ile 274 ve 275 sayılı yasaların değişmesine yön vermek istemektedirler. Bu istekler Türkiye'nin kabul ettiği uluslararası taahhütlerine uygun değildir. Uluslararası normlara hiç uygun değildir. İşverenler çıkarları gereği bu istekleri ileri sürebilirler. Ancak, bunların kabulü demokrasiyi çıkmazlara sürükleme yanında, Batılılaşmak iddiasında bulunan Türkiye'yi yeni çelişkiler içine iter. Öte yandan ülkemizde sağlıksız olan toplum yapısı da çok daha sağlıksız bir yapıya dönüşür.

Beklenen, Türkiye'nin sendikal özgürlükler konusunda uluslararası taahhütlerine ve uluslararası normlara uymasıdır.

BUNALIM ve ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ

SADUN AREN

Karikatür: SALIH MEMECAN

ÜLKEMIZIN içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan kurtulması için 24 Ocak 1980 tarihinden beri uygulanmakta olan *liberal* ekonomi politikasının enflasyonla mücadele yanı ön plana çıkarılmış, buna karşılık onun asıl özünü oluşturan dış denge ya da uluslararası işbölümü ile ilişkili yanı geri plana itilmiş, üzerinde yeterince durulmamıştır. Onun için biz burada 24 Ocak kararlarının bu yanını açıklığa kavuşturmaya çalışacağız. Ancak bu işe bunalımın tanımı ile başlamakta yarar vardır.

Ekonomik bunalım, en temel ve yalın anlamında, kişi başına düşen milli gelirin (üretim miktarının) azalması olarak tanımlanabilir. Kişi başına düşen milli gelirin azalması, ülkedeki toplam faaliyet hacminin azalması ya da nüfus artışı kadar artmaması anlamına gelir. Demek oluyor ki, ekonomik bunalım üretime, yani ekonominin büyümesine ilişkin bir olaydır. Buna göre bunalımı, ülke ekonomisinin küçülmesi, ya da yeterince büyüyememesi biçiminde de tanımlayabiliriz.

Bunalımın böyle tanımlanması, bize, enflasyonun bunalım demek olmadığı gerçeğini görme olanağını sağlar. Gerçekten, enflasyon, esas olarak, bir ekonomik üretim sorunudur ve bunalımla yani ülke üretiminin azalması ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Bir ülke ekonomik büyümesini enflasyon içinde de, enflasyonsuz olarak da sürdürebilir. Hatta büyümenin enflasyonist koşullarda yürütülmesi daha da kolaydır. Nitekim ülkemizde -ve daha başka birçok ülkelerde de- ekonomik büyüme uzun yıllar enflasyonist koşullarda yürütülmüştür.

Enflasyon bunalım demek olmayınca, enflasyondan kurtulmanın da bunalımdan kurtulmak demek olmayacağı açıktır. Bunun böyle olduğunu uygulamada da görüyoruz. Gerçekten, enflasyona karşı yürütülen mücadelede son aylarda elde edilen başarı, bunalımı önlemek şöyle dursun, onu daha da derinleştirmek bahasına elde edilmiştir. Demek

oluyor ki, enflasyon başka şey ekonomik bunalım başka şeydir. Enflasyon önlenirse bunalımdan kurtulunmuş olunmaz, enflasyondan kurtulunmuş olunur.

Şimdi yukarda tanımladığımız anlamda olarak asıl bunalım, yani üretimin azalması ya da aynı şey demek olan ekonomik faaliyet hacminin daralması sorunu üzerinde durabiliriz.

Bir ülkenin toplam üretim hacmi, yani milli gelir düzeyi ve bundaki değişmeler çeşitli öğelere bağlıdır ve bunlar tarafından belirlenir. Bu öğeler, ülkenin sermaye donanımı, teknolojik bilgi birikimi, işçi, işveren ve bürokrat sınıf ve kadroların bilgi ve beceri düzeyleri, siyasal ve sosyal ortam, enerji ve diğer altyapı olanakları ve uluslararası işbölümündeki yeri gibi birçok konuları kapsar. Biz bunlar içinden sadece Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yeri üzerinde uracağız. Bunun nedeni uygulanmakta olan *liberal* iktisat politikası ile buna alternatif olabilecek *müdahaleci* iktisat politikası arasında, esas olarak, sadece bu bakımdan fark olması, ya da hiç değilse bu farka ağırlık vermek istememizdir.

Bilindiği gibi, bir ülkede bütün üretim faaliyetleri belli bir işbölümü çerçevesi içinde yürütülür ve gerçekleştirilir. Her faaliyet dalı ve işletme bu işbölümü içinde kendine düşen payı üreterek toplam ulusal üretimi meydana getirirler. Böylece ülkedeki çeşitli faaliyet dalları arasında belli oransal ilişkiler oluşur. Ülke ekonomisinin toplam üretimi ancak her bir faaliyet dalının bu oransal ilişkiler oluşur. Ülke ekonomisinin toplam üretimi ancak her bir faaliyet dalının bu oranlara göre katkılarını (üretimlerini) artırmaları sonucu artabilir. Eğer bir üretim ya da faaliyet dalı kendi payına düşeni yerine getiremezse, toplam üretim ancak bu üretim dalının belirleyeceği düzeyde gerçekleşir, diğerlerinin payları fazlasıyla yerine getirilmiş olsa bile, bunun üzerine çıkamaz.

Sözünü ettiğimiz bu işbölümü yalnız ülke içinde değil fakat bütün dünya için de geçerlidir. Yani ulusal üretim aynı zamanda bir uluslararası işbölümü çerçevesi içinde yürütülür. Böyle olunca, açıktır ki, ulusal üretimle, bunu gerçekleştirebilmek için dışarıdan ithal edilmesi gerekli olan mallar arasında -tıpkı yurtiçinde üretilen mallarda olduğu gibi- belli bir oransal ilişki kurulacaktır. Bu nedenle, ülkenin toplam üretimi, dışarıdan ithal edilecek mallar miktarı tarafından, aradaki oransal ilişkiye bağlı olarak, belirlenecektir. Böylece, demek oluyor ki, ülke ekonomisinin büyümesi ancak ithalatın büyümesi ile bir arada yürüyecektir. Diğer bir deyişle, ithalatı artırmadan ülke ekonomisini büyütmek olanaksızdır.

Diğer taraftan biliyoruz ki, ülkenin ithal kapasitesi, yani ne kadar ithalat yapabileceği, ülkenin döviz kazançları tarafından belirlenir. Bir ülkenin döviz kazançları uluslararası işbölümündeki yerini (payını), başka ülke ekonomilerine yaptığı katkıyı gösterir. Türkiye'nin döviz kazançları, ihracat, işçi dövizleri ve turizm gelirlerinden ibarettir. İşçi dövizleri ülkemiz için hesap dışı bir kazanç, bir çeşit şanstır. Bunların miktarı Türkiye'nin çabalarına bağlı değildir. Ayrıca, işçi dövizlerinin devamlı olarak artacağı da varsayılamaz. Önümüzdeki dönem için işçi dövizlerini en iyi olasılıkla sabit saymak gerekir. Turizm gelirlerinden de önümüzdeki dönemde miktar olarak önemli artışlar beklenemez. Böylece geriye, devamlı olarak artırılması sözkonusu olabilecek temel döviz kaynağı olarak ihracat gelirleri kalmaktadır. Diğer bir deyişle, önümüzdeki dönemde, ekonomimizin büyümesi ihracatımızın artırılmasına bağlıdır.

Hemen belirtelim ki, dış krediler, belli bir süre içinde ödenecekleri için, sadece gelip geçici bir olanaktır, ek bir döviz kaynağı olarak düşünülemezler. Kaldı ki, dış borçlarımızın faiz ve ana para ödemeleri, önümüzdeki yıllarda, döviz kazançlarımızın üzerine binen ek bir yük halini almış bulunmaktadır.

Türkiye uzun yıllardan beri ithalatını kendi öz döviz kazançları ile karşılayamamakta ve aradaki farkı devamlı borçlanarak kapatmaktadır. Borçlanma zorunluğu özellikle 1974'ten itibaren çok büyük boyutlara ulaşmış ve borç bulma olanakları da bu tarihten itibaren daralmaya başlamıştır. Önemli bir bölümünün borçlanarak finanse edilmesine rağmen, ithalatımız son yıllarda, gerçek miktar olarak, önce duraklamış, sonra da 1978 ve 1979 yıllarında önemli ölçülerde azalmıştır. Fert başına milli gelir de, buna koşut olarak, önce artış olarak yavaşlamış, sonra da gerilemeye başlamıştır. Bunları yandaki tabloda görebiliriz.

Demek oluyor ki, Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalımın düğüm noktası yeterince ithalat yapılamamasıdır. 24 Ocak 1980 kararları ile yürürlüğe konulmuş olan ekonomi politikasının bu bunalıma getirdiği çözüm şudur: Ekonomik faaliyet hacmi (yani milli gelir), ülkenin ithal gereksinimi döviz kazançlarına denk gelecek düzeye ininceye kadar daraltılacaktır. Bunun için yatırım ve tüketim harcamaları kısılmakta-

TABLO

	1970 Fiyatlarıyla İhracat Milyon Dolar	1970 Fiyatlarıyla İthalat Milyon Dolar	Fert Başına GSMH %
1975	724	1923	5.3
1976	963	2170	5.0
1977	824	2163	1.4
1978	996	1507	0.7
1979	802	1349	−1.5

Kaynak: 1979 Ekonomik Raporu. DİSK Yayınları, s. 119, Yıllık Ekonomik Raporlar, Maliye Bakanlığı

dır. Dış dengenin olabildiğince yüksek bir milli gelir düzeyinde gerçekleşebilmesi için, programda ihracatın ve diğer döviz kazançlarının artırılması maksadıyla özendirici önlemlere de önemli yer verilmiştir. Ayrıca, dış dengeyi sağlayacak milli gelir düşüşünü bir yıla sığdırmayıp birkaç yıla yaymak için -giderek azalmak koşulu ile-dış kredi sağlanması da izlenen politikanın önemli bir öğesini oluşturmaktdır.

Bir ülkenin devamlı olarak borçla yaşaması söz konusu olamayacağına göre, 24 Ocak kararlarının dış dengeyi sağlamayı amaçlamasına, elbette ki, bir şey denemez. Bu amacın eleştirilmesi söz konusu değildir. Eleştirilmesi sözkonusu olan nokta, bu amacı gerçekleştirmek için uygulanan yöntemdir. Bu yöntem uygulanan programda, işleri piyasa güçlerinin serbestçe işlemesine bırakan liberal ekonomi yöntemidir. Bu yöntem bunalıma bir çözüm getirmemekte, tersine bunalımı bir veri (burada kader) olarak alıp, ekonominin buna uyum sağlamasını öngörmektedir. Diğer bir deyişle bu yöntemin mantığı şudur: Mademki serbest koşullar altında Türkiye'nin bugünkü ekonomik gücü bugünkü gelir düzeyini sürdürmesine olanak vermemektedir, o halde Türkiye olanaklarının sınırlarına çekilmeli ve bu yeni gelir düzeyinde yaşamaya razı olup ona uyum sağlamalıdır.

Açıktır ki bu bunalıma bir çözüm getirmek, hatta sözcüğün gerçek anlamında, bir politika izlemek bile değildir. Çünkü bir politika izlemek, işler oluruna bırakıldığı zaman zaten kendiliğinden elde edilecek sonuçlara razı olmamak, ondan daha iyi sonuçları amaçlamak demektir.

Uygulanan liberal ekonomi politikasının bir talihsizliği de, dünya kapitalist sisteminin de ağır bir bunalım içinde bulunduğu ve bu nedenle birçok ülkenin himayeci politikalara yöneldiği bir döneme denk gelmiş olmasıdır. Bu durumda, uygulanan politikanın temel başarı koşulu olan ihracatın ve diğer döviz kazançlarının artırılması çok daha güçleşmektedir.

Bu koşullarda, gene var olan kapitalist sistem içinde uygulanabilecek alternatif bir bunalımdan-kurtulma programının ithal ikamesine yönelik olacağı açıktır. İthal ikamesi yolu ile milli gelir düzeyinin ithal hacmine bağlılığı azaltılmış, diğer bir deyişle aynı miktarda ithalat ile daha yüksek bir milli gelir düzeyine ulaşmak mümkün olacaktır.

İthal ikamesi, uluslararası işbölümüne ve dolayısıyla bir bütün olarak kapitalist sisteme ters düşen bir politikadır. Bundan ötürü dünya kapitalist sisteminin sözcüleri durumunda olan kuruluşlar ve çok uluslu şirketler bu politikaya karşıdırlar. Bunların ithal ikamesine gidilmesini önlemek için bir miktar kredi vermeye razı olmalarının nedeni budur.

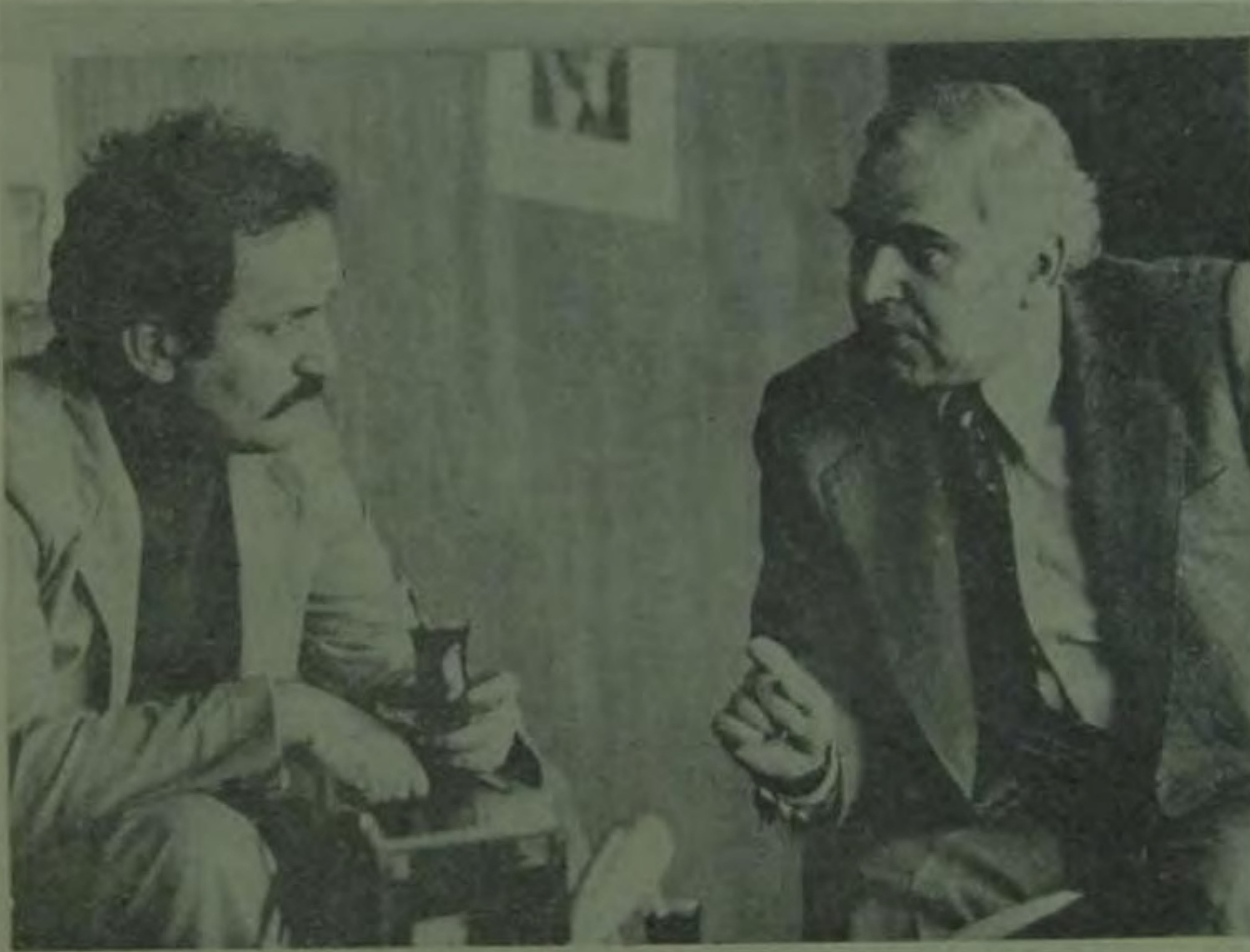
İç pazarı dar, doğal kaynakları yetersiz küçük bir ülke için ithal ikamesi geçerli bir yol olarak öne sürülemez. Fakat Türkiye böyle bir ülke değildir. Türkiye'nin oldukça geniş bir iç pazarı vardır. Ayrıca Türkiye, doğal kaynakları, sermaye donanımı ve yetişmiş işgücü bakımlarından da başarılı bir ithal ikamesi politikası uygulamaya elverişli bir durumdadır.

Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, ithal ikamesi tek başına, yani ekonomik hayatın diğer yanlarından bağımsız olarak uygulanabilecek bir politika değildir. Böyle bir politika, herşeyden önce, ciddi bir plancılık ve ciddi bir devletçilik uygulaması gerektirir. Zaten plancılık ve devletçilik ancak bir arada yürütülürlerse anlamlı ve geçerli olabilirler.

Yukarda söylediklerimizi bir benzetme ile de özetleyebiliriz: Bahçelerinde yetiştirdikleri meyvaları çarşıda satarak geçimlerini sağlayan bir aile düşünelim. Bu yıl çarşıda meyva talebi azaldığı için bu ailenin de gelirlerinin azaldığını varsayalım. Bu durum karşısında aile iki yol izleyebilir. Birincisi, kadere razı olup geçim düzeylerini gelirlerine koşut olarak düşürmek ve piyasanın tekrar canlanacağı günü beklemektir. İkinci yol, geçim düzeylerini düşürmeye razı olmamak ve eskiden çarşıdan almakta oldukları, ama artık alamayacakları, diyelim turşu, reçel ve kürek gibi bazı malları evde kendilerinin üretmeleridir. Bu ikinci yol açık olarak ailenin yararınadır. Fakat çarşının düzeni bakımından zararlıdır. Gerçekten, birinci yol izlendiği zaman çarşının düzeni bozulmaz. İşler yeniden açılınca, herkes gene eskiden yaptığı işlerini tekrar o doğrultuda değiştirebilir. Fakat ikinci yol izlendiği takdirde durum artık değişmiştir. Çünkü, işler yeniden açılınca, bizim aile turşu, reçel ve kürek gibi malları kendisi üretmekte olduğundan bunları artık çarşıdan satınalmayacak, hatta belki bunları çarşıda satmaya çalışacak ve dolayısıyla çarşının düzeni bozulmuş olacaktır. Gerçekten, bu malları öteden beri yapmakta uzmanlaşmış olan çarşı esnafının durumları güçleşecek, eskisine göre kötüleşecektir.

Bu benzetmede aile Türkiye, çarşı da dünya pazarıdır. Açıktır ki, çarşının düzeninden sorumlu olanlar ve bunun bozulmasından zarar görecekler, ikinci yolun izlenmesini istemeyecekler ve bu yolun izlenmesini -güçleri yeterse- zorla, yetmezse yanlış bir yol olduğu görüşünü herkese benimsetmeye çalışarak, önlemeye uğraşacaklardır.

Son olarak şu noktayı önemle belirtelim ki, 24 Ocak kararlarına alternatif olarak düşünülebilecek olan planlı devletçilik (konumuz bakımından ithal ikamesi) ancak içinde bulunduğumuz bunalımdan kurtulmak için geçici olarak geçerli bir yoldur. Yoksa devamlı olarak geçerli bir politika olarak düşünülemez. Çünkü, ithal ikamesi belli bir süre sonra kendi sınırlarına dayanır ve bu noktadan sonra ülkenin gelişmesi tekrar ihracat (= ithalat) olanaklarına bağlı duruma gelir. Yani gene uluslararası işbölümünün çemberine girilir. Bundan ötürüdür ki, fakir ülkelerin kesiksiz olarak gelişmelerinin ve zengin ülkelere yetişmelerinin yolu, uluslararası işbölümünün, ülkelerin rekabet güçlerine göre değil, fakat bu amaca yönelik hakça bir planlama ile düzenlenmesine bağlıdır.

Fotoğraf: Bilal Meşe

O. SAFFET AROLAT

Erdal Atabek:

"Yaşam boyu sağlıktan koruyucu hekimlik düşüncesini anlamalıyız"

— Tıp bilimi kuramsal bir bilim dalı mıdır?

— Tıp bilimi kuramsal bir bilim dalı değildir. Özünde sosyal bir bilim dalıdır. Uygulamalı bir bilim dalıdır. Tıp bilminde yeni bir buluş, yeni bir keşif, yeni bir aşama yapıldığı zaman amaç, bu yeni buluşu, bu yeni aşamayı insanlığa, kitlelere mal edebilmek, insanların ve kitlelerin yararına sunabilmektir. Onun içindir ki, tıp bilimindeki gelişmeler sağlık hizmetlerindeki gelişmelere paralel olduğu oranda ve paralel olduğu zaman insanlığın, kitlelerin yararınadır. Bu açıdan konuya bakınca tıp bilimindeki gelişmelerin sağlık hizmetlerinde ne ölçüde uygulandığını dikkate almak zorundayız. Dünyada tıp bilimi, hızlı gelişen, hızlı ilerleyen bir bilim dalıdır. Tarih boyunca da böyle olmuştur. Tıp bilimindeki gelişmeleri kitlelere ve ülkelerin sağlığına mal etmek iyi bir öncelikler dizisinin saptanmasıyla yakından ilgilidir. Çünkü her ülkenin tıp bilimini kullanışı, her ülkenin sağlık hizmetlerindeki etkinlik, o ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısıyla içiçe bulunmaktadır. Ve içiçe yürüyecektir. O nedenledir ki, ülkelerin yapısal sorunları sağlık hizmetlerindeki öncelikleri belirleyen faktörlerdir. Tıp biliminin Türkiye'de uygulanması tarihsel gelişimi açısından da, ülkenin yapısı ile paralel olmuştur. Bugün sağlığı bir bütün olarak alıyoruz. Çağdaş sağlık anlayışı sağlığı bir bütün olarak almaktadır.

— İnsanın sağlık örgütleriyle ilişkisi hastalık dönemleri dışında da sürer. Bundan onu mu kastediyoruz?

— Evet, insanların doğmadan öncesinden başlayarak, ölümüne kadar bütün yaşam boyu sağlıklı bir yaşam sürmesini amaçlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütünün sağlık tanımı, yalnız hastalık ve sakatlık olma hali değil, fakat "aynı zamanda insanın sosyal iyilik halidir" biçiminde belirlenmiştir.

— Bu hizmet dünyada ne kadar insana nasıl götürülmektedir?

— Şimdi burada gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin bu oranları değişik

dır. Dış dengenin olabildiğince yüksek bir milli gelir düzeyinde gerçekleşebilmesi için, programda ihracatın ve diğer döviz kazançlarının artırılması maksadıyla özendirici önlemlere de önemli yer verilmiştir. Ayrıca, dış dengeyi sağlayacak milli gelir düşüşünü bir yıla sığdırmayıp birkaç yıla yaymak için -giderek azalmak koşulu ile-dış kredi sağlanması da izlenen politikanın önemli bir öğesini oluşturmaktdır.

Bir ülkenin devamlı olarak borçla yaşaması söz konusu olamayacağına göre, 24 Ocak kararlarının dış dengeyi sağlamayı amaçlamasına, elbette ki, bir şey denemez. Bu amacın eleştirilmesi söz konusu değildir. Eleştirilmesi sözkonusu olan nokta, bu amacı gerçekleştirmek için uygulanan yöntemdir. Bu yöntem uygulanan programda, işleri piyasa güçlerinin serbestçe işlemesine bırakan liberal ekonomi yöntemidir. Bu yöntem bunalıma bir çözüm getirmemekte, tersine bunalımı bir veri (burada kader) olarak alıp, ekonominin buna uyum sağlamasını öngörmektedir. Diğer bir deyişle bu yöntemin mantığı şudur: Mademki serbest koşullar altında Türkiye'nin bugünkü ekonomik gücü bugünkü gelir düzeyini sürdürmesine olanak vermemektedir, o halde Türkiye olanaklarının sınırlarına çekilmeli ve bu yeni gelir düzeyinde yaşamaya razı olup ona uyum sağlamalıdır.

Açıktır ki bu bunalıma bir çözüm getirmek, hatta sözcüğün gerçek anlamında, bir politika izlemek bile değildir. Çünkü bir politika izlemek, işler oluruna bırakıldığı zaman zaten kendiliğinden elde edilecek sonuçlara razı olmamak, ondan daha iyi sonuçları amaçlamak demektir.

Uygulanan liberal ekonomi politikasının bir talihsizliği de, dünya kapitalist sisteminin de ağır bir bunalım içinde bulunduğu ve bu nedenle birçok ülkenin himayeci politikalara yöneldiği bir döneme denk gelmiş olmasıdır. Bu durumda, uygulanan politikanın temel başarı koşulu olan ihracatın ve diğer döviz kazançlarının artırılması çok daha güçleşmektedir.

Bu koşullarda, gene var olan kapitalist sistem içinde uygulanabilecek alternatif bir bunalımdan kurtulma programının ithal ikamesine yönelik olacağı açıktır. İthal ikamesi yolu ile milli gelir düzeyinin ithal hacmine bağlılığı azaltılmış, diğer bir deyişle aynı miktarda ithalat ile daha yüksek bir milli gelir düzeyine ulaşmak mümkün olacaktır.

İthal ikamesi, uluslararası işbölümüne ve dolayısıyla bir bütün olarak kapitalist sisteme ters düşen bir politikadır. Bundan ötürü dünya kapitalist sisteminin sözcüleri durumunda olan kuruluşlar ve çok uluslu şirketler bu politikaya karşıdırlar. Bunların ithal ikamesine gidilmesini önlemek için bir miktar kredi vermeye razı olmalarının nedeni budur.

İç pazarı dar, doğal kaynakları yetersiz küçük bir ülke için ithal ikamesi geçerli bir yol olarak öne sürülemez. Fakat Türkiye böyle bir ülke değildir. Türkiye'nin oldukça geniş bir iç pazarı vardır. Ayrıca Türkiye, doğal kaynakları, sermaye donanımı ve yetişmiş işgücü bakımlarından da başarılı bir ithal ikamesi politikası uygulamaya elverişli bir durumdadır.

Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, ithal ikamesi tek başına, yani ekonomik hayatın diğer yanlarından bağımsız olarak uygulanabilecek bir politika değildir. Böyle bir politika, herşeyden önce, ciddi bir plancılık ve ciddi bir devletçilik uygulaması gerektirir. Zaten plancılık ve devletçilik ancak bir arada yürütülürlerse anlamlı ve geçerli olabilirler.

Yukarda söylediklerimizi bir benzetme ile de özetleyebiliriz: Bahçelerinde yetiştirdikleri meyvaları çarşıda satarak geçimlerini sağlayan bir aile düşünelim. Bu yıl çarşıda meyva talebi azaldığı için bu ailenin de gelirlerinin azaldığını varsayalım. Bu durum karşısında aile iki yol izleyebilir. Birincisi, kadere razı olup geçim düzeylerini gelirlerine koşut olarak düşürmek ve piyasanın tekrar canlanacağı günü beklemektir. İkinci yol, geçim düzeylerini düşürmeye razı olmamak ve eskiden çarşıdan almakta oldukları, ama artık alamayacakları, diyelim turşu, reçel ve kürek gibi bazı malları evde kendilerinin üretmeleridir. Bu ikinci yol açık olarak ailenin yararınadır. Fakat çarşının düzeni bakımından zararlıdır. Gerçekten, birinci yol izlendiği zaman çarşının düzeni bozulmaz. İşler yeniden açılınca, herkes gene eskiden yaptığı işlerini tekrar o doğrultuda değiştirebilir. Fakat ikinci yol izlendiği takdirde durum artık değişmiştir. Çünkü, işler yeniden açılınca, bizim aile turşu, reçel ve kürek gibi malları kendisi üretmekte olduğundan bunları artık çarşıdan satınalmayacak, hatta belki bunları çarşıda satmaya çalışacak ve dolayısıyla çarşının düzeni bozulmuş olacaktır. Gerçekten, bu malları öteden beri yapmakta uzmanlaşmış olan çarşı esnafının durumları güçleşecek, eskisine göre kötüleşecektir.

Bu benzetmede aile Türkiye, çarşı da dünya pazarıdır. Açıktır ki, çarşının düzeninden sorumlu olanlar ve bunun bozulmasından zarar görecekler, ikinci yolun izlenmesini istemeyecekler ve bu yolun izlenmesini -güçleri yeterse- zorla, yetmezse yanlış bir yol olduğu görüşünü herkese benimsetmeye çalışarak, önlemeye uğraşacaklardır.

Son olarak şu noktayı önemle belirtelim ki, 24 Ocak kararlarına alternatif olarak düşünülebilecek olan planlı devletçilik (konumuz bakımından ithal ikamesi) ancak içinde bulunduğumuz bunalımdan kurtulmak için geçici olarak geçerli bir yoldur. Yoksa devamlı olarak geçerli bir politika olarak düşünülemez. Çünkü, ithal ikamesi belli bir süre sonra kendi sınırlarına dayanır ve bu noktadan sonra ülkenin gelişmesi tekrar ihracat (= ithalat) olanaklarına bağlı duruma gelir. Yani gene uluslararası işbölümünün çemberine girilir. Bundan ötürüdür ki, fakir ülkelerin kesiksiz olarak gelişmelerinin ve zengin ülkelere yetişmelerinin yolu, uluslararası işbölümünün, ülkelerin rekabet güçlerine göre değil, fakat bu amaca yönelik hakça bir planlama ile düzenlenmesine bağlıdır.

Fotoğraf: Bilal Meşe

O. SAFFET AROLAT

Erdal Atabek:

"Yaşam boyu sağlıktan koruyucu hekimlik düşüncesini anlamalıyız"

— Tıp bilimi kuramsal bir bilim dalı mıdır?

— Tıp bilimi kuramsal bir bilim dalı değildir. Özünde sosyal bir bilim dalıdır. Uygulamalı bir bilim dalıdır. Tıp bilminde yeni bir buluş, yeni bir keşif, yeni bir aşama yapıldığı zaman amaç, bu yeni buluşu, bu yeni aşamayı insanlığa, kitlelere mal edebilmek, insanların ve kitlelerin yararına sunabilmektir. Onun içindir ki, tıp bilimindeki gelişmeler sağlık hizmetlerindeki gelişmelere paralel olduğu oranda ve paralel olduğu zaman insanlığın, kitlelerin yararınadır. Bu açıdan konuya bakınca tıp bilimindeki gelişmelerin sağlık hizmetlerinde ne ölçüde uygulandığını dikkate almak zorundayız. Dünyada tıp bilimi, hızlı gelişen, hızlı ilerleyen bir bilim dalıdır. Tarih boyunca da böyle olmuştur. Tıp bilimindeki gelişmeleri kitlelere ve ülkelerin sağlığına mal etmek iyi bir öncelikler dizisinin saptanmasıyla yakından ilgilidir. Çünkü her ülkenin tıp bilimini kullanışı, her ülkenin sağlık hizmetlerindeki etkinlik, o ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısıyla içiçe bulunmaktadır. Ve içiçe yürüyecektir. O nedenledir ki, ülkelerin yapısal sorunları sağlık hizmetlerindeki öncelikleri belirleyen faktörlerdir. Tıp biliminin Türkiye'de uygulanması tarihsel gelişimi açısından da, ülkenin yapısı ile paralel olmuştur. Bugün sağlığı bir bütün olarak alıyoruz. Çağdaş sağlık anlayışı sağlığı bir bütün olarak almaktadır.

— İnsanın sağlık örgütleriyle ilişkisi hastalık dönemleri dışında da sürer. Bundan onu mu kastediyoruz?

— Evet, insanların doğmadan öncesinden başlayarak, ölümüne kadar bütün yaşam boyu sağlıklı bir yaşam sürmesini amaçlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütünün sağlık tanımı, yalnız hastalık ve sakatlık olma hali değil, fakat "aynı zamanda insanın sosyal iyilik halidir" biçiminde belirlenmiştir.

— Bu hizmet dünyada ne kadar insana nasıl götürülmektedir?

— Şimdi burada gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin bu oranları değişik

olacaktır. Özellikle bir sosyal politika aracı olarak sağlık, ekonomik durumla sıkı sıkıya ilgili yürümektedir. Yani bir ülkenin kaynaklarını salt ekonomik amaçla kullandığınız zaman ve ekonomik amaçlarını ön planda tuttuğunuz zaman, sosyal amaçların geri planda kalacağı açıktır. Sağlığı ön planda almak özünde ekonomik amaçlara ters değildir. Hatta sağlığı ön planda almak ekonomik amaçların içinde yer almalıdır. Özellikle insan gücünü, bir toplumun en büyük serveti olarak düşündüğümüz zaman, yerine konulmaz bir servet olarak düşündüğümüz zaman... Hatta o ülkenin bütün ekonomik ve sosyal gelişmesini kontrol edecek, yönlendirecek bir insan gücünü düşündüğümüz zaman, insana yapılan yatırımı ekonomik bir yatırım olarak görmek gerekir.

— Gelişmiş ülkeler yaptıkları sağlık yatırımlarını fazlasıyla geri almaktadır diyebilir miyiz?

— Tabii. İnsan sağlığına yapılan yatırım fazlasıyla geriye dönen bir yatırımdır. Gerek toplumun ekonomik kalkınmasıyla, gerek sosyal kalkınmasıyla, geriye dönen bir yatırımdır. İnsan sağlığına yatırım yapmamanız, insan faktörünü kullandığınız bütün alanlarda verimsizliği peşinen kabul ettiğiniz anlamına gelir. Bu bir ülkenin yapabileceği en büyük yanlışlardan birisidir. Bu bakımdan insanın toplum içindeki önemini, insan gücünün toplum içindeki önemini kavradığı oranda toplumlar insan sağlığına önem vermeye başlarlar. Aksi takdirde yılda iki defa arabanızın revizyonunu yaptırırsınız, ama insan bir defa kendi kontrolünü yaptırmayı düşünmez. Bu da bir azgelişmişlik kriteridir.

— Bu konuda ülkemiz açısından durum nedir?

— Bu konuda ülkemiz açısından durum hiç iç açıcı değildir. Öncelikle Türkiye'de sağlık hizmeti dediğimizde, insan sağlığı dediğimizde, çeşitli koşullandırmaların sosyal ve ekonomik yapıdan gelen çeşitli koşullandırmaların sonucunda hastane, ilaç ve doktor üçgeni ile karşı karşıya geliriz. Yani herhangi bir kişiye, sağlık nedir diye sorduğumuzda, hatta okumuş-yazmış bir kişiye sağlık nedir diye sorduğumuzda karşımıza doktor, hastane ve ilaç üçgeni çıkmaktadır. Oysa, bu modern sağlık anlayışına uygun olmadığı gibi, ülkemizdeki gerçeği de yansıtmamaktadır. Çünkü, gerek bizde, gerek dünyada amaç, önce sağlıklı insanı oluşturmak ve insanı hastalıklardan koruyabilmektir. Bugün bütün dünyada ve bizdeki planlarda ve programlarda da koruyucu sağlık diye yer alan sağlık öğesi budur. Ancak, koruyucu sağlık geniş kavramlı ve bütünlük içinde düşünülmesi gereken bir öğedir. Şöyle ki, bir insanın sağlıklı olarak dünyaya gelebilmesi için evlilik muayenelerine kadar ciddiyetle uzanması gerekmektedir. Daha en başta genetik faktörlerin insan sağlığını olumsuz etkilememesini denetlemelidir. Bu akraba içi evliliklere kadar evlilik muayenelerinin dikkatle yapılması demektir. Sonra gebeliği sırasında bir anne adayına göstereceğimiz tıp ve sağlık bakımı, bebeğin sağlıklı doğması için son derece önemlidir. Ve hemen buradan başlayan beslenme faktörü, barınma faktörü, çevresel faktörler, bedensel, ruhsal ve zeka gelişmesini etkilemeye başlamaktadır. Çocuk doğar doğmaz bunlar doğrudan çocukla ilgili olarak devreye girerler. Bugün biliyoruz ki, 0-4 yaş arasında bir çocuğun beyin gelişimi en önemli evresini yaşamaktadır. Ve bu dönemde çocuğun, hayvansal proteinlerden yeterli bir besinle beslenmesi, bakımının tam yapılabilmesi, hastalıklardan korunabilmesi o kişinin bütün yaşamını etkileyecek önemdedir. Ondan sonra üzerine eklenen hem bedensel, hem ruhsal sağlık bakımı o kişiyi okul çağında da izlemelidir. Çocuğu bir bütünlük ilkesi içinde ele almak gerekir. Tıp biliminin yaygınlaşması dediğimiz zaman, sağlık hizmetinin bütüne dönüşmesi dediğimiz zaman, ondaki bütün bilim disiplinlerinin o öğenin içine karışması lazımdır.

— Ülkemiz açısından kuramsal olarak bu konuyu ele alış ne durumda, rakamsal olarak karşımıza çıkan tablo ne?

— Ülkemizde bir yandan en modern merkezler kurulmakta. Hacettepe'de göğüs cerrahisinde, şurda burda. Sayıca yeterli değil ama, bilimsel bakımdan önemli merkezler kuruyoruz. Diğer taraftan ilk basamak sağlık hizmetlerini yaygınlaştıramıyoruz. Azgelişmişliğin tipik göstergelerine sahibiz.

— Yani halk sağlığını temel olarak yaygınlaştırmayı beceremiyoruz...

— Beceremiyoruz. Bir hizmet zinciri kuramıyoruz. Faraza göğüs cerrahi merkezine en uç köşeden süzülen hastalar gelmiyor. Oraya daha rastgele hastalar başvuruyor. Bir zinciri bütünleyen halkalar olduğu zaman bu hizmet daha yararlı olacak.

— Şu anda kullanılan sağlık bütçesi, bunun daha yaygın kullanımını getirebilir mi?

— Getiremez. Bir defa düşünce olarak biz, sağlık bütçesini artırmaktan önce koruyucu hekimlik düşüncesini anlamalıyız. Yani önce nerede neyi kullanacağımızı saptayacağız. Doğru ve bilimsel açıdan bunu yapacağız. Bütçe proporsiyonları dediğimiz zaman nereye neyin gideceğini hesaplayacağız. Hastane yapımında kullanmaya mı öncelik vereceğiz, yoksa önce halkın içine kadar sağlık örgütlenmesini götürmek için mi kullanacağız? Pratisyen hekime mi, uzman hekime mi yatırım yapacağız? Yani bunların politik olarak kararının verilmesi lazım, aksi halde harcanacak para önemli değil. Tabii ki iki hastane daha yapabilirsiniz.

— Bireyin yaşamı boyunca sağlık açısından izlenebilmesinin olanaksızlığı sonucuna mı varıyoruz?

— Evet, bir kişinin yaşamı boyunca izlenmesini gerekli kılan sistemlerimiz yok. Ana-Çocuk sağlığı diyoruz. Daha çocukların bir tıbbi bakım altında doğmasını sağlayamamış durumdayız. Çocuğun 0-4 yaş arasında beslenmesi çok önemli. Hiçbir zaman bunu denetleyemiyoruz. Gelişme çağında, büyüdüğü zaman sağlayamıyoruz. Okulda bir okul sağlığını kavrayamıyoruz. O bir pedagojik sağlıktır. Okul sağlığı okula bir revir yapıp anjin olan çocuğa ilaç yazmak değildir. Bunla ilgisi yoktur. Çocuk okulda başarı-

sızsa, bu çocuğun gözü mü iyi görmüyor, kulağı mı ağır işitiyor, bu çocukta kekemelik mi var, bu çocuğun öğretmeniyle, arkadaşlarıyla, ailesiyle bir sorunu mu var, bunları denetim altına alabilecek ve bunlarda çocuğa yardımcı olabilecek bir sağlık hizmetini daha tanımıyoruz. Okul doktoru rasgele bir dispansere götürüldüğünde yapılacak şeyleri yapıyor. Okul doktoru bu olmamalı. Tabii ki bu okul doktorunun olduğu çok şanslı kesimlerdeki uygulama. İşçi sağlığı, sakatlanan işçinin sigorta hastanesine götürülmesi değil. İşçi sağlığı işyerlerinde hastalıkları ve sakatlıkları önleyici hizmetleri kurabilecek tıpla mühendisliğin elele çalıştığı bir işyeri sağlığıdır. Koruyucu işsağlığının anlamı budur. Bu örgütlenmeyi yapamadığımız zaman bugünkü Sosyal Sigortalar Kurumu hastanelerinde verdiğimiz tedavi hizmeti önemli ölçüde eksik kalmaktadır. Ve bu tedavi hizmetinin de örneğin, Sağlık Bakanlığı'nda veya tıp fakültelerinde verilen sağlık hizmetinden tedavi hizmeti olmak açısından bir farkı yoktur. Oysa Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık hizmetlerinin koruyucu sağlık hizmeti olması gerekir. Gerçekte bütünleşmiş bir işçi sağlığı böyle sağlanabilir.

— Türkiye'de bir kişiye doktorların Sigorta hastanelerinde sunabildikleri hizmet süresi de şikayet konusu olmakta.

— Bu kesinlikle doğru. Yani bugün tedavi hizmetlerinde kamu sektörü polikliniklerinde verdiğimiz hizmet son derece sıkışık. Bir hekimin baktığı hasta sayısının aşırı fazlalığı nedeniyle yeterli bir hizmet olmamaktadır. Tabii bunda hekim de aşırı yorulmaktadır. Hastalar gerekli muayene süresini bulamamaktadırlar. Burada hekim de haklıdır, hasta da haklıdır. Ancak, hastanelerin bu kadar kalabalık olmasının nedeni bizim pratisyen hekime dayalı ve ilk basamak hizmeti dediğimiz hizmeti kuramayışımızdan gelmektedir. Bugün tüm Türkiye için, halkla birlikte yaşayan bir ilk basamak hizmeti kurabilsek, pratisyen hekimliğe dayalı bir hizmet modelini geliştirebilsek, hastanelere bu kadar çok sayıda hasta gelmeyecektir.

— Koşulları bize benzer ülkelerde bunu başarı ile yürütenler var mı?

— Bugün dünyanın gelişmiş bütün ülkelerinde hizmet pratisyen hekime dayalı bir modelde geliştirilmektedir. Bu ülke ister kapitalist olsun, ister sosyalist olsun, ilk hastaya bakan hekimin pratisyen hekim olması esası kabul edilmektedir. Tabii sistemlere göre örgütlenme modelleri farklıdır. Örgütün işleyiş biçimi farklıdır. Ama esasta hastayı ilk gören hekimin pratisyen hekim olması esası farklı değildir. Burada pratisyen hekimin çözemediği bir uzmana gönderilmesi gereken hastalar uzmana gidecektir. Hastanelere gidecektir. Bu nedenle de hastaneler böyle bir örgütlenme modeli kurulup geliştirilebilirse bu kadar çok hasta ile karşılaşmazlar. Bugün bir anlamda yetiştirdiğimiz uzman hekimlerin emeğinde ısrar ediyoruz. Çünkü her hasta doğrudan doğruya uzman hekime başvurmaktadır ve uzman hekimler bir pratisyen hekimin çözümleyeceği birçok hasta ile uğraşmak suretiyle gerçekte uzmanlık alanlarının çalışmasını da yapamamaktadırlar. Bir kısım zamanları boşa gitmektedir.

— Kısacası, Türkiye'de sağlık hizmetleri yeniden bir örgütlenme içerisinde olmak zorunda mıdır?

— Evet olmak zorundadır. Aslında yeniden bir örgütlenme derken bunun sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi modelinde geliştirilmesi gerektiğini söylemek istiyorum. Bu model Türkiye'ye yabancı değil. 1961 yılından başlayarak kurulan sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi modeli bu örgütlenmeyi getiriyordu. Yani, halkın içinde yerleşen ve pratisyen hekime dayalı sağlık örgütlenmesi.

— Türkiye Cumhuriyeti tarihinde iki temel başarıdan söz edilmekte. Biri sıtma savaş, biri verem savaş. Bunların bu yapı içerisindeki yeri nedir?

— Evet doğrudur. Bu iki konuda başarı elde edilmiştir. Bu olayların büyük başarı kazanmasının nedeni, bu iki konunun üzerine özel olarak, özel örgütlenmelerle gidilmesinden kaynaklanmaktadır. Sıtma savaşı Türkiye'nin gerçekten çok ciddi bir sorununa bir savaş kavramı içinde yaklaşılarak elde edilen başarıdır. Tüberküloz da öyledir. Ancak bugün, yalnız sıtma ve tüberkülozun değil, diğer bütün hastalıkların da aynı biçimde bir savaş konusu olduğu kabul edilirse eski monovalan, yani tek hedefli mücadele yerine polivaran, yani çok hedefli mücadelenin benimsenmesi daha yerinde bir yöntem olur. Çünkü bütün kaynakları bugün tek bir hedefe yöneltmek olanağı yoktur. Biz, çok hedefli mücadele alanları kurmak ve mücadelemizi bütün toplumsal hastalıklarla vermek zorundayız. Yeni örgütlenme buna uygun olmalıdır. Nitekim koşulları bilinmesine karşın, mücadeledeki aksaklıklar sıtmayı yeniden hortlatmıştır. Tek amaçlı bir örgüt kurduğunuz zaman ordaki başarı, doğal olarak o örgütün dağılmasına yol açmaktadır. Mücadelenin gevşemesine yol açmaktadır. Ama eğer çok hedefli, polivalan dediğimiz sağlık hizmetini yerleştirip geliştirebilseydik, bütün hastalıkları aynı yöntemlerle denetim altına almak mümkün olacaktı. Yapılması gerekenin de bu olduğuna inanıyorum. Sağlık hizmeti olarak bu uygulamadan yararlanma, önemli olarak kültürel kalkınma düzeyine de bağlıdır. Bu bir yandan sağlık kültürünü genel eğitimde doğru olarak yerine oturtabilmek, diğer yandan sağlık eğitimini kitlelere maledebilmekten geçer. Bugün topluma yeterli bir sağlık eğitimi verilmediği için hiç kimse herhangi bir hastalık durumunda nereye, nasıl başvurabileceğini aşağı yukarı ne gibi belirtilerin nasıl bir sağlık yardımı istemeye yol açabileceğini yeterince bilmemektedir. Bu okumuş yazmışlıkla da doğrudan bağlantılı değildir. Biz, birçok örnekte önemli derecelerde eğitim almış kişilerin bile sağlık yardımı istemede kültürsüzlük örneği verdiklerini görüyoruz. Bu bakımdan sağlık kültürünü genel kültür içinde bugünkünden daha etken bir yere oturtmak zorundayız.

MANTIK, DİYALEKTİK ve GERÇEK

ÖMÜR SEZGİN

ÇOĞU kez, iki ayrı mantıktan söz edilir. Biçimsel mantık ve diyalektik mantık. Bu ayrımda, biçimsel mantık kabaca, Aristo'dan beri bilinen ve günümüzde de tüm lise kitaplarında yer alan üç düşünce kuralına indirgenmektedir: 1) Özdeşlik ilkesi; birşey A ise A'dır, 2) Çelişmezlik ilkesi; birşey hem A, hem de A değil olamaz, 3) Birşey ya A ya da değildir (üçüncü şıkkın imkansızlığı). İşte, özellikle bu son kuralın yanlış olduğu, yani bir şeyin hem A hem de A değil olabileceği ileri sürülerek biçimsel mantığa karşı diyalektik mantık karşıtlığından söz edilir. Oysa diyalektik; biçimsel mantığın değil, metafizik anlayışın karşıtı olarak anlaşılmak gerekir.

Mantık en genel tanımıyla, doğruya gerçeğe ulaşmada düşüncenin zorunlu olarak uyması gereken kuralları inceler. Yukarıda saydığımız kurallar da düşüncenin gerçeğe ulaşmada, bilgi üretmede, vazgeçemeyeceği evrensel kurallardır. Bu kurallara bağlı kalınarak mutlaka gerçeğe ulaşılıp ulaşılmayacağı başka bir sorundur ve diyalektik mantık biçimsel mantık karşıtlığı da bu konuda ortaya çıkarılmış imkansız bir karşıtlıktır. Çünkü konuları aynı değildir.

Diyalektik, her şeyi bir kerede yaratılmış ve değişmez kabul eden metafizik anlayışa karşı her şeyin sürekli bir değişim içinde olduğu ve bu değişimin itici gücünün bir başka alemde değil varlıkların özündeki zıtların birliği ilkesinde bulunduğunu kabul eden bir görüştür. Bir bütünlük içinde ilk defa Hegel tarafından açıklanan diyalektik daha sonra Marx tarafından geliştirilerek (değiştirilerek) maddeci diyalektik adı altında yeniden formüle edilmiş, daha doğrusu toplumsal gelişmenin açıklanmasına temel oluşturmuştur.

Her şeyin sürekli değişim içinde olduğundan ve zıtların birliği ilkesinden hareketle A'nın hem A hem de A olmadığı görüşüne varılarak biçimsel mantığın karşısına diyalektik mantığı koymak diyalektiğin karikatüründen başka birşey değildir.

Bununla birlikte, bazı sorunları yok saymak da olanaksızdır. Ama sorunlar biçimsel mantık kurallarının geçerliliği ya da geçersizliği konusunda olmayıp insan düşüncesinin gerçeğe ulaşıp ulaşamayacağı konusunda ortaya çıkmaktadır. Kısaca gerçek ve gerçeğin bilgisi kavramları sorun yaratmaktadır.

Gerçek ve gerçeğin bilgisi, doğal olarak insan düşüncesi ile gerçeklik (realite) arasındaki ilişki sorununu da beraber getirmektedir. Bilindiği gibi bu ilişkiye verilen yanıtın, çeşitli adlandırılmalarına rağmen temelde iki büyük felsefi akım oluşturduğu herkesce bilinmektedir: İdealizm, materyalizm.

Aristo'nun biçimsel mantığının yerine yeni bir mantık kurma çabasında olan Kant, sonunda aşkın mantık ile yeni bir mantık sistemine değil, fakat bir bilgi teorisine varmıştır. Bu dünyanın varlığını kabul etmekle birlikte, düşüncenin dışında nesnel olarak var olan gerçekliğin bilgisini, insan düşüncesinde, dış dünyadan bağımsız olarak mevcut olan bir takım kategorilere (nedensellik, zaman, mekan, vb.) bağımlı kılmıştır. Yani insan düşüncesi ancak kendi sınırlılığı içinde bilgi edinebilir ve bazı şeyleri de (kendinde şeyler) bilemez.

Hegel ise Kant'ın ulaştığı noktadan hareketle bütün şeylerin insan düşüncesi tarafından bilinebileceği, çünkü varlıkların belirlenimleri ile düşüncenin belirlenimlerinin özdeş olduğunu ileri sürmüştür. Varlıklar idea'nın çeşitli görünümler altında varoluş biçimleridir. İdea'nın tam olarak gerçekleşip kendine dönünceye kadar geçirdiği evrelerdir.

Marx ise doğanın kendi iç dinamiğine göre (zıtların birliği) gelişmesinin belirli bir aşamasında insan düşüncesinin ortaya çıktığı ve böylece ortaya çıkan düşüncenin, kendi dışında var olan dünyanın bilgisine ulaşabileceği ancak bunun sonsuz bir süreç olduğu ve bu süreç içinde insan düşüncesinin gerçekliklerin bilimsel bilgisine ancak soyutlamalar ile varılabileceğini vurgulamıştır. Varlığın düşünceden önce geldiğini ve ondan bağımsız varlığını sürdürdüğünü kabul eder Marx, dış dünyanın insan düşüncesinde yansıdığını ama bu yansımanın pasif bir yansıma olmayıp, düşüncenin aktif olarak katıldığı bir yansıma süreci olduğunu belirtmektedir.

Marx'ın dış dünyayı bilimsel olarak kavramanın tek yolu olarak vurguladığı soyutlama ise biçimsel mantık kurallarına ters düşen bir yöntem değildir. Çünkü biçimsel mantıkta, örneğin bir şey A ise A'dır önermesinde A'nın içeriği söz konusu değildir. Oysa bilgi üretim sürecinde önemli olan A'nın bilgisidir.

Ancak bilindiği gibi yansıma teorisi bir seri tartışmalara konu olmuştur. Konumuz açısından önemli olan tartışma ise şu; doğanın gelişme süreci diyalektik, yani karşıtlıkların birliğine dayandırıldığına göre, insan düşüncesi de karşıtlıklar, çelişkiler içermeyecek midir?

İşte bu soruna yanıt olmak üzere biçimsel mantık yerine çelişkileri içeren diyalektik mantık ileri sürülmüştür. Oysa bu yanlış bir soruya verilen yanlış bir yanıttır. Çünkü sorun düşüncede çelişkileri içeren bir mantık kurma sorunu olmayıp, düşüncenin dış dünyanın bilimsel bilgisine nasıl ulaşacağı sorunudur. Diyalektiğin anlamı gerçek ve gerçeğin bilgisi konusunda getirdiği yeniliktedir. Kısacası gerçek kavramındadır. Dış dünya sürekli bir değişim içinde ise metafizik anlamda büyük harfle yazılan mutlak bir Gerçek yoktur. Gerçeklik bu değişim içinde ise bu gerçekliklerin düşüncede yansımaları da değişim içindedir. Bilimsel olarak gerçeklikleri kavramanın tek yolu olan soyutlama yöntemi bu değişimi gözönünde tutmak zorundadır.

Soyutlama ne demektir? Yaşanan, gözlenen gerçekliklerden bir seri kavramlar yaratmak demektir. Düşünme ancak kavramlar ile mümkündür. Önemli olan düşüncenin soyutlamalar sonucunda ulaştığı kavramların, gerçeklikleri doğru yansıtıp yansıtamadığı sorusudur. Başka bir deyişle, gerçekliklerin kendi kendilerine tarihsel gelişimi ile bu gelişimin bilimsel düşüncede yansımalarının eşzamanlı olup olmadığıdır. İşte bu noktada Marx'ın Hegel'e göre getirdiği yenilik, bu eşzamanlılığın zorunlu olmadığıdır.

Marx'a göre gerçekliğin tarihsel gelişme süreci ile bu gerçekliğin bilimsel bilgisinin insan düşüncesinde üretilmesi süreci çoğu kez farklı (ters) bir yol izlemektedir. Çünkü gerçeklik insan düşüncesinde olduğu gibi yansımış olsa idi bilime gerek kalmazdı.

O halde burada bir çelişki mi söz konusu? Yansıma teorisi mi yanlış? Hayır.

Maddeci diyalektik anlayışına göre bir olgunun bilimsel bilgisi ancak içinde bulunduğu karmaşık bütünün tüm gelişme süreci gözönünde tutularak üretilebilir. Ama gerçekliğin bütünsel hareketi zorunlu olarak başlangıçta görüntülerden meydana geldiğine, ve bu görüntüler insan düşüncesinde yansıdığına göre gerçek bilgiye nasıl ulaşılacaktır? Başka bir deyimle görüntüleri gerçekten ayırdedebilmek için gerçekliğin bütünsel hareketi konusunda bir ön bilgi zorunlu olmuyor mu?

Marx'ın yanıtı gayet basit. Gerçekliğin hareketi her zaman insan düşüncesinde yansır. Belirli kavramlarla insan gerçekliği açıklamaya çalışır, ama ancak bütünsel hareket belirli bir gelişmişlik aşamasına geldiği zaman gerçekliğin bilimsel bilgisini üretmek mümkün olur: "İnsan maymunun anahtarıdır". Gerçeğe ulaşma, ideolojik açıklamalardan bilimsel açıklamalara geçiş sürecidir.

"REKOR"UN SORUNLARI

DOĞAN KOLOĞLU

SPORLA bilim birbirine çağrışım yaparak içiçe ve kucak kucağa yürüyor. Doktorundan masörüne, psikoloğundan antrenörüne kadar her ilgili kendi ihtisas dalı çerçevesinde "rekor" denilen doyum noktasını zorlayarak" sportif performansa yürüyor". Bilim insan denilen mechulü keşfettiği oranda spor bu yeni yorum çerçevesinde "rekorlarını yeni şartlara uyumlaştıracak" girişimlerle yeni sistemler ve taktikler yaratıyor ve sonsuza dek sürecek bu yarışmada yeni adımlar atılıyor...

Spor bir bakıma insan fizyolojisinin "en randımanlı" çalıştığı dönemlerdeki dereceleri dile getirdiğinden insan biliminde de özel bir yeri vardır. Bu nedenle zaman zaman "spor ihtisası yapmamış doktorlar" kendi buluşlarına dayanarak bazı atletleri dünya şampiyonu yapma iddiasında bulunmuşlar, bazı spor akademisi mezunları kendi bulgularına dayanarak "antrenörlük ihtisası" yapmadıkları dallarda iddialı konuşmuşlardır. Bazı masörler "mucize el" olarak muvaffakiyete sahip çıkmak istemiş, psikologlar da bazı dönemlerdeki muvaffakiyetlerine dayanarak "benim ilmim şampiyon takımı yarattı" tezini savunmuştur. Sporla ilim içiçe koyun koyuna olduğundan spordaki popülarite "ilim adamları" arasında prestij kavgasına yol açmıştır.

İLMİN HER DALI KULLANILIYOR

ASLINDA insan hiçbir şeyin sonunun gelmesine tahammül edemiyor. Bir rekor sınırlanmaya gitti mi, örneğin 25 yıl kırılmadı mı, yer yerinden oynuyor. Ünlü Amerikalı Jess Owens'in tek adım atlama rekoru 1935'den 1960 yılına kadar kırılamadı. Bu 8 m. 11'lik derece stil değiştirilerek çökertilirken yeni ufuklara doğru yeni rekor getirecek yollar arandı. Sovyetlerin ünlü haltercisi Alexiev vitamin ve hormon haplarıyla kilo aldıkça "dünya rekoru" tazeledi. Genellikle haltercíler bu yolda yürüdükleri için iri kalın ve kilolu sporcular oluyordu. Birden bir Bulgar çıktı. Plachov apayrı bir adale yapısına sahipti. Kilo ve vücut ağırlığıyla değil de bel hareketiyle süratlenmeye dayanan bir stille rekor kırıverdi. Herkes artık stil değişikliğiyle yürüyen bir halter anlayışına yöneliyor. Aynı şey gülle atma için de geçerli oldu. Vücudun moto- gücüyle gülle fırlatmak yerine artık bel kıvırarak sürat-

lendikten sonra geliştirilen sürate dayalı fırlatmanın "rekorlarına bel bağlandı." Bir bakıyorsunuz koşu pistleri tartan denilen bir sentetik maddeyle kaplı, rekorlar devriliveriyor... Plastik ilmindeki gelişme sporun emrine giriverıniş... Ciritlerin bambu olması yerine fiberglas geliyor ve bunun rakama dönük sonuçları oluyor. Çekiçlerin madde yapısı apayrı olumlu sonuçlar taşıyor... Artık koşulan pistten, atılan araca, alınan vitamine kadar herşey ilimle sporun işbirliğini belgelerken amaç olan "rekorlar devriliyor".

İHTİSASLARINI SİLAH YAPANLAR

SPORDA toplumun hiçbir kesitinin erişemeyeceği şöhret, para ve insan ilişkilerinde sempatimizi okşayan özellikler var. Aslında normal düzeyde ilmin bütün silahlarını kullanan spor adamları dopingden psikolojik etkenlere kadar her yola başvururken bu pastanın en büyük parçası daima "ihtisas sahibi antrenörlere" kesilir. Oysaki ilmin diğer dallarının öncüleri, örneğin Alman doktor Gerschler, 1950'lerde "bana bir atlet verin testlerden geçirip dünya rekoru kırdırayım" dedi. Almanların ünlü 400-800 dünya şampiyonu Harbig bu doktorun nabız ve kan basıncı ölçülerine göre yaptığı testler sonucu rekor da kırdı... Onu 1500 metrede Alman Lueg ve Lüksemburglu Bartell kovaladı. Ondan sonra başka doktorlar aynı iddiayla yola çıktı, fakat nabız ölçüleri tutmasına rağmen sporun ihtisas sorunlarını bilemediklerinden rekor kırdıramadılar. Bu türün bir başka şekli bizde sporda ihtisas yapmış Turgay Renklikurt'un başından geçti. Galatasaray kulübünde bir süre görev yapan Renklikurt "nabız ölçüleriyle ideal takım" kurmasına rağmen futbolun ana amacı olan "top maharetinin nabızla olan yabancılığını" denkleştiremediği için testlerle maçların sonuçları bütünleşmedi... O zamanın teknik direktörüyle spor uzmanı Turgay Renklikurt anlaşamayarak ayrıldılar. Turgay Renklikurt bu defa da güreş grekoromen takımımızı kendi ilmi ihtisası içinde Avrupa şampiyonasına götürdü. Test sonuçlarına göre en iyi sporcularla katıldığımız şampiyonada bazı güreşçiler o kadar çabuk tuş oldu ki testlerdeki dayanıklılıkla güreş sporunun maharetinin ayrı bir bağlantısını da teste sokmak gereği doğdu... Oysaki daha böyle bir kompüter dünyada faaliyete geçmiş değil.

SPORU AŞAN MUCİZELER

SPOR kesinkes ilmidir. Ancak fizyolojik gerçeklere sosyal ortamın çok etkili olması performansın daha da karmaşıklığını yaratıyor. Bu yüzden insanlar sporu bir başka türlü eleştiriyorlar. Özellikle dünya için yeni kabul edilen "hava kirlenmesi", doğum çokluğundan kaynaklanan "doğa zehirlenmesi" gibi konular, sporun modern toplumdaki yerini ve insanın "daha uzun süre sağlıklı yaşamadaki mücadelesinde" önemli konumunu vurguluyor. Hemen hemen spora el uzatmamış ve deneyine almamış ilim dalı yok kadar azdır. Münih yaşlılar evinde bir yaşlı kadın hayatında hiç tüfek kullanmadığı halde, hipnoz yoluyla atıcılık öğretildi, 73 yaşına ve hayatında hiç atış yapmamasına rağmen 156 isabet kaydetti.

İnsan çelişkisini en iyi spor tespit ediyor. Spor, insan yapısının çelişkilerini su yüzüne çıkartan deneydir. Hiç başarılı olamayan bir Alman takımının birbirlerine inat olsun diye pas vermediklerini tespit eden bir psikolog telkinle aralarındaki bu soğukluğu giderince takımın muvaffakiyetini sağladı.

İnsanın en büyük zorluğu ve sporun en büyük görevi kendi kişiliğimizde yarattığımız fikir ürünleriyle amacımızdan saptırılmamıza set çekmesidir. Dünyanın en büyük spor ustaları; tenisin bir numaralı dünya raketi Borg ile halterci Alekşiyef "hiç bir zaman acaba muvaffak olur muyum" diye tereddüt geçirmeyiz, diyorlar. Her zaman bu düşünceleri insan üretir fakat bunları eleyerek rekorlar kırılıyor, maçlar kazanılıyor.

Spor bu konularla ilgilendiğine göre muvaffak olmak isteyen insan, antrenöründen masörüne kadar tüm sorunlara cevap verecek bir teknik kadroyla yönetilmelidir. Öyle rekortmenler bilirim ki, müsabaka öncesi antrönörü bir bardak içinde "mucize ilaç" diye bir su vermiştir. Bunlardan biri de uzun süre 100 metre Türkiye rekorunun sahibi olan (10"6) Semih Türkdoğan'dır. Müsabakayı birincilikle bitiren Semih Türkdoğan antrenörüne "o verdiğin ilaç beni çok rahatlattı ve koşuyu kazanmama yol açtı. Acaba bana ne içirdin?" sorusunu sordu. Hoca gülerek "sadece üç damla suydu" cevabını verdi... Bütün bir ilmin peşinde koştuğu, rekorlar kırdırmak için seferber olduğu sporda bazan böyle ufak nüanslar bambaşka bir etki yaparak "rekorlar kırdırıyor"... Bu da mı ilmin bir parçası, diyeceksiniz. Evet, o da ilmin bir gerçeği diyeceğiz... Hatta şimdi Romanya'da hentbol oyuncularına değişik bir bağışıklık idmanı yaptırılıyor. Bunun örneği Türkiye'de yoktur. Bol gürültülü kulaklıklarla ve küfürlü sözlerle oyuncuların sinirleri eğitilmek isteniyor. Bunun cevabını hentbol takımı antrönörü şu sözlerle veriyor: "Hentbol kapalı salonda oynandığında tribünler o kadar yakın ki sporcuların bu eğitimden geçmesi şarttır..." Deneyler, bulgular, değişen teknoloji, yeni stil uygulaması ve bütün bunlarla ilişkili olarak ilimle sporün daha çok kolkola yürümeye devam etmeleri...

Bugün insanlar "sağlıklı ve uzun yaşama savaşında" ilme göre en çok spordan yararlanırlar. Öyle misaller var ki, ilim adamları bile işin içinden çıkamıyor. Bir bakıyorsunuz, yüz yaşına gelen bir adam hergün et yediğini söylerken, başka bir yüz yaşındaki adam, hiç et yemeden ömrünü yoğurtla geçirdiğini açıklıyor. İçki içmeyenle içki içenler arasında yüz yaşına gelenler var... Bütün bu uygulamalar arasında her zaman değişmeyen gerçek temiz hava, en hafifinden yürüyüş sporu yapmak, gençliğinde avdan diğer koşulara muhtelif sporlarla uğraşmak şart oluyor... İlim çağdaş gerçeklerle ilerledikçe spor yapmak ilmi bir gerçek oluyor...

SABAHATTİN ALİ'NİN HİKAYELERİ

ATAOL BEHRAMOĞLU

"Benim kanaatimce sanat insana insanı ve hayatı ve bunların manasını öğretmekle muvazzaftır. Ancak bu takdirde geniş bir kütlede daha çok insani olmak, daha iyi bir hayata varmak arzuları belirir... Bütün bir beşeriyeti ve kainatı içine alacağı yerde kendi cılız ve âmâ benliğine saplanan bir edebiyatın, bence, psikopatoloji etüdlerine mevzu olmaktan başka bir meziyeti yok'ur... Hülasa sanat gaye değil, vasıtadır. Gaye Hayattır."

S. Ali

I

ŞİİR VE HİKAYELERİYLE SABAHATTİN ALİ

1938 YILINDAKİ bu sözleriyle[1] toplumcu-gerçekçi bir yazar olarak konumunu tartışmaya yer bırakmayacak bir açıklıkla belirtirken Sabahattin Ali, henüz 31 yaşında, fakat "Değirmen", "Kağnı", "Ses" adlı hikaye kitaplarını ve "Kuyucaklı Yusuf" romanını yayınlamış ünlü bir yazardı. Birkaç yıl sonra, 1943 yılında, ona hapishaneden gönderdiği mektuplarda Nazım Hikmet, Sabahattin Ali'yi şu sözlerle niteleyecektir: "Bugün memleket hikayeciliğinin başında giden genç üstat" ... "büyük Türk hikaye ve romanının tek bayrağı bilfiil sensin" ... "Sahici, büyük Türk edebiyatının temel taşlarından birisin"[2] Bu mektuplardan birinde Nazım Hikmet'in şu sözleri de üzerinde ilgiyle durulmaya değer: "Sait Faik diye bir yazıcı var. Belki istidatlı, fakat hala ne yapmak istediğini bilmeyen, yazıcılığın mesuliyetini anlamamış, işin daima kolayına ve cilalısına kaçan bir delikanlı. Onu seninle birlikte, senden sonra bile saymıyorsam sekterliğimden değil."[3]

Nazım Hikmet'in Sait Faik'le ilgili görüşlerini, hiç değilse duygularını daha sonraki yıllarda değiştirmiş olduğunu, Sait Faik üzerine sevgi dolu dizelerinden biliyoruz. Yukardaki son alıntıyı yapmakla amacım, Sabahattin Ali'nin 1940'lı yıllarda toplumcu bir yazar olarak kazanmış olduğu büyük saygınlığı belirtebilmektir.

Öldürülüşünden sonraki baskı yıllarında, adı (tıpkı Nazım Hikmet ve öteki toplumcu-gerçekçi yazarlar gibi) unutturulmaya çalışılmış olsa da, Sabahattin Ali, hikayeci, romancı ve bir toplum adamı olarak ülkemiz edebiyatında ve toplumsal savaşımında hakkı olan konumunu yeniden kazanmaktadır. Yine Nazım Hikmet, "İçimizdeki Şeytan" ın 1955 yılındaki Rusça basımına yazdığı önsözde şöyle demektedir: "Sabahattin Ali, Türk edebiyatının ilk devrimci-gerçekçi hikayecisi ve romancısıdır. Türk edebiyatında Sabahattin'den çok önce natüralist, hatta eleştirel gerçekçi hikayeciler

ve romancılar vardır. ... Ama eleştirel gerçekçilikle sosyalist gerçekçilik arasında ve sosyalist gerçekçiliğin aşaması olan reformist, halkçı gerçekçiliğin Türkiye'de ilk hikayeci ve romancısı Sabahattin'dir."[4]

Hemen belirteyim ki, bu yazıyla, ne eleştirel gerçekçilik, sosyalist gerçekçilik, vb. kavramlar üzerinde bir tartışma açmak ve bu açılardan Sabahattin Ali'yi irdelemek; ne de onun gerçekten çok yönlü, büyük kişiliğine bütünsel bir bakış açısı getirmek; ne canavarca öldürülüşü konusunda görüşler ileri sürmek savındayım. Bu gün elimizde bu konulara ışık tutacak değerli kaynaklar bulunmaktadır. Bundan sonra da Sabahattin Ali'nin gerek yazar ve insan kişiliği, gerekse yaşamı ve ölümüyle ilgili çok daha geniş kapsamlı incelemeler yapılacağı kuşkusuzdur. Benim bu yazıyla amacım, yıllar sonra hikayelerini yeniden okumanın bana kâzandırdığı bazı düşünceleri açıklamak, böylece de onun hikayeciliği konusunda daha nesnel ve bütünsel bir değerlendirme yapılmasına katkıda bulunabilmektir.

Günümüzün devrimci duyarlıklı genç okurunun gözünde, Sabahattin Ali bütünüyle, yapıtlarının tümüyle önemsenmesi gereken devrimci bir yazardır. Sabahattin Ali'nin yapıtlarına böyle bir yaklaşımın (sırf onun imzasını taşıyor diye, "Aldırma gönül aldırma" nakaratlı şiirin ve bu şiirden yapılan türkünün kazandığı yaygınlıkta görüleceği üzere) doğru olmayacağı açıktır. 1934 yılında, hapishanedeki Sabahattin Ali'ye gönderdiği bir mektupta, aynı yıl "Dağlar ve Rüzgar" başlığıyla yayınladığı şiir kitabı konusunda bir arkadaşı şunları yazıyor: "... Şiirlerin toplanınca daha güzelleşmiş. Fakat sadece güzel şeyler, o kadar, bu nevi yazıları ben artık okuyamıyorum... Şunu da söyleyim ki bunları toplayıp neşrettirmeni ben de hoş bulmadım. Kitap yukardan aşağı 'ah ve vah ve yardan, ay yardan' ibaret. Bu itibarla, Nazım'ın bir tek kuvvetli şiirine bütün kitap feda edilebilir. Senin de söylediğin gibi, Sabahattin bu mu demek?... Mamafih her gören o kadar beğeniyor, o kadar okumaktan hoşlanıyor ki bir cihetten de iyi etmişsin topladığına diyeceğim..."[5]

Gerçekten de, Sabahattin Ali bu şiirler demek değildir. Ayrıca, her dönemde geçerli olan ortalama beğeni düzeyini belirtmesi bakımından da ilginç bir belge değerinde yukardaki sözler...

S. Ali'nin şiirleri konusunda yeterince uyanıklık göstermeyen okurun, hikayeler konusunda da yanılgıya düşeceği düşünülebilir. Öte yandan, toplumcu-gerçekçi anlayışa karşı açık ya da kapalı düşmanlığı sürdüren bir küme yazar ve eleştirmenin, açıkça belirtmeseler de Sabahattin Ali'ye karşı sevgisizlikleri ortada. Bundan başka, Sabahattin Ali'nin hikayelerini tümüyle yadsıma gariplikleriyle karşılaştığımız da oluyor. Bu son tutumu, "psikopatoloji" sözüyle karşılamak sanırım en doğrusu.

"Değirmen Dağlar ve Rüzgar" ın önsözünde şöyle diyor Sabahattin Ali:

"Şiir ve hikayelerim arasında, yazmış olmaktan utanacağım kadar kötüleri olduğunu biliyorum. Bunların bir kısmının çocuk denecek bir yaşta yazılmış olmaları bence bir mazeret değildir; çünkü bu çeşit yazıyı bugün herhangi bir imzanın üstünde görsem, sahibini ıslah olmaz bir zevksizlik ve tam istidatsızlıkla suçlandırmakta tereddüt etmem. Bunların, benim sanat hayatımın gelişmesini göstermesi bakımından, sadece kendim için bir ehemmiyeti vardır ki, bu da onları başkalarına okutmak için bir sebep olamaz. Buna rağmen bu yeni baskıdan onları çıkaramadım. Çünkü bir kere okuyucu önüne sermiş olduğum taraflarımı sonradan örtbas etmeye hakkım olmadığı kanaatindeyim; ama böylece belki de eski bir hatayı devam ettirmekten başka birşey yapmıyorum. İyiyi kötüden ayırmak külfetini okuyucuya bıraktığım için özür dilerim."[6]

Büyük bir yazarın en önemsiz görünen çalışmalarının ve hatta karalamalarının bile önemi vardır. Hem de sadece kendisi ve araştırmacılar için değil, okurlar için de... Ancak, hele Sabahattin Ali gibi, çok yönlü ve (aşağıda göstermeye çalışacağım üzere) yazış yöntemleri ve yaklaşımları bakımından zaman zaman zikzaklı bir yazarın yapıtlarına, ayıklayıcı bir gözle bakmak gerekiyor. Ben hikayeleri konusunda bunu yapmaya çalıştım. Böylece hem Sabahattin Ali'nin değindiği "iyiyi kötüden ayırmak" çabasını üstlenmek, hem iyi niyetli genç okura bir okuma yöntemi önermek, hem de "kötü"den ayıklanmış "iyi" nin altını çizerek toplumcu görüşe karşıt yazar ve eleştirmenlerin Sabahattin Ali konusundaki suskunluklarına bir yanıt vermek istedim.

HİKAYELERİNDE ROMANTİZM VE GERÇEKÇİLİK — II

SABAHATTİN Ali'nin, tümü de yazarın sağlığında yayınlanmış beş hikaye kitabı var. Bunlar "Değirmen" (1935), "Kağnı" (1936), "Ses" (1937), "Yeni Dünya" (1943), "Sırça Köşk" (1947) başlıklarını taşıyor. Bu kitaplarda yer alan ürünlerin iki ana başlık altında toplanabileceğini düşünüyorum: *Romantik hikaye ve masallar* ve *Gerçekçi hikaye, eskiz ve masallar.* Şimdi bu hikaye, masal ve eskizlerin tümünü, bu iki ana başlık altında, kısaca gözden geçirmeye çalışacağım.

Romantik hikaye ve masallar: S.Ali'nin özellikle ilk ürünlerindeki romantik öğeler konusuna çeşitli kaynaklarda değinilmektedir. Nazım Hikmet, "ilk eserlerinde Alman romantiklerinin etkisi görülür. Ömrünün sonuna kadar da büyük Alman romantiklerinin hayranı kaldı"[7] diye yazmaktadır. İbrahim Tatarlı, S. Ali üzerine kapsamlı incele-

mesinde, sözü edilen "büyük Alman romantikleri"nin Schiller ve Goethe olduğunu belirterek şunları söylüyor: "1928-1929 yılları onun kişiliğinde ve yaratıcılığında ikinci bir aşama oluşturmaktadır. Almanya'da dünya edebiyatıyla yakından temasa gelerek, romantizm akımının güçlü etkisini görmüştür."[8] S. Ali'nin kitap olarak yayınlanmış çevirileri arasında Kleist, Chamisso ve Hoffman'ın hikayelerinden oluşan "Üç Romantik Hikaye" adlı bir yapıt da yer almaktadır.[9] Arkadaşı İ. Hakkı Balamir anılarında, "onun 1927-1930 arasında yazdığı ilk hikayelerde genellikle düşe dayanan bir zorlama görüldüğünü belirtmek isterim"[10] demektedir.

Yine çeşitli kaynaklardan, S. Ali'nin Rus ve Sovyet edebiyatına büyük ilgi duyduğunu öğreniyoruz. Nazım Hikmet, "Klasik Rus edebiyatıyla, hele Gogol, Tolstoy, Turgenev, Çehov ve Gorki'yle tanışması yalnız edebiyat değil, sosyal çalışmaları üstünde de etkili olmuştur"[11] diye yazıyor. Almanya'daki öğrencilik yılları arkadaşlarından Mehalat Togar, anılarında, "Daha Almancayı adamakıllı sökmeden, Alman edebiyatı ve dolaylı yoldan -Almanca üzerinden- Rus edebiyatına dalmıştı"[12] diye yazmaktadır. İbrahim Tatarlı, "Şimdilik eserlerine dayanarak, Sabahattin Ali'nin Alman edebiyatının ve Almanca çeviriler aracılığıyla, dünya edebiyatının yararlı ve yaratıcı etkilerini gördüğünü söyleyebiliriz."[13] yargısına varmakta ve aynı yazıda şunları söylemektedir: "Devam ettiği Alman filolojisinin öğretim programı sınırlarında, Alman dili ve edebiyatı ve dünya edebiyatıyla sistematik bir surette tanışmıştır. Bu programın 1928-1930 yıllarındaki içeriğinin, öğrenci ve öğretim kadrosunun açıklanması, Sabahattin Ali'nin Almanya'da yaşadığı çevreleri, gördüğü etkileri ve edindiği bilgileri daha konkre bir duruma sokacaktır. Bunun araştırılması önemli bir sorun oluşturmaktadır." Arkadaşlarından Niyazi Berkes ise anılarında şunları yazıyor: "Geç vakitlere kadar Almanca doğa, bitki, hayvan dünyalarının nefis baskılı kitaplarını okumaya verirdi kendini. Psikoloji, felsefe klasikleri, hele edebiyat. Özellikle roman. Avrupa ve Amerika'nın çeşitli ülkelerindeki romancılarını bizde onun kadar bilenine rastlamadım. Çok kez olduğu gibi kendini sadece Fransız romancılarına, ya da Amerikan, Rus, İngiliz romancılarına hapsetmezdi. Bizde hiç tanınmamış olan, hatta onun kendi roman türüne aykırı yazarlığı olan dünya yazarlarını tanıma alanı da o kadar genişti..."[14]

Böylesine geniş ufuklu bir yazarın yapıtlarını değerlendirebilmek için nasıl geniş bir kültüre sahip olmak gerektiği ortada. Benim yapacağım değerlendirme, zorunlu olarak belli sınırlar içinde kalacaktır.

"Değirmen"de yer alan hikayelerden, "Değirmen" (1929), "Kurtarılamayan Şaheser" (1929), "Kırlangıçlar" (1933), "Viyolonsel" (1928), "Birdenbire Sönen Kandilin Hikayesi" (1929), "Bir Delikanlının Hikayesi" (1930), "Bir Cinayetin Sebebi" (1927), "Bir Siyah Fanila İçin" (1927) başlıklarını taşıyanlar, "romantik" tanımına uygun düşüyor. "Değirmen" adlı hikaye, konusu ve üslubuyla belli ki Gorki'nin *Makar Çudra* adlı hikayesinin doğrudan etkisi altında yazılmış. Herhangi bir toplumcu yaklaşım belirtisi taşımayan bu hikaye, yaygın ününe karşın, gerçekçi Sabahattin Ali'yi yansıtabilmekten çok uzak. (Belki çarpıcı sonuyla, S. Ali'yi Ömer Seyfettin'e bağlayan ve böylece yazarın daha sonraki yıllardaki bazı ürünlerinde de göreceğimiz bir kurgu özelliğini örneklemesi bakımından, bu hikayenin S. Ali hikayeciliğini bir yönüyle kavramada bir önemi olduğu düşünülebilir. "Kurtarılamayan Şaheser", hikayeden çok masal özellikleri taşıyor.) Bu hikaye (ya da masalda) bazı toplumsal eleştiri öğeleri görüyoruz: *"ve diğer bir şehirde, gür beyaz kaşlı, damarlı elli meşhur biyoloji alimleri genç şaire karıncaların öğleden evvelki ve öğleden sonraki yaşayışları hakkında yeni nazariye ve tahminleri ihtiva eden yirmi muazzam ciltlik kitaplarını hediye ettiler ... Ve çalımsız bir evde, şatafatsız bir masanın başında toplanan beyaz ve nazik elli, ince yüzlü, parlak ve uzun saçlı, sihirli sözlü şairler, -muhayyilenin genişlemesine pek ziyade yardım eden?- bir kağıt oyunu ile meşgul olurlarken şiirden, sanattan ve bilhassa estetikten bahsettiler. Ve ona daha fazla alaka göstermek isteyerek önlerindeki küçük para kümesini bitiriveren bu kamil ölmezlerden bazıları, eve hülyalı bir loşluk veren sönük kandilin ışığında, derin ve binbir renkli şiirlerini okudular"* Sahte bilim adamına ve bireyci sanatçıya yönelmiş bu alaylı yergiler, gerek içerik, gerek söyleniş biçimleriyle, S. Ali'nin yaratıcılığındaki önemli bir yönün, toplumsal eleştiricilik, yergicilik yönünün ipuçlarını taşımalarıyla ilginç. "Kırlangıçlar" başlığını taşıyan (ve yine hikayeden çok masal dememiz gereken) üründe de, yine sahte bilim adamlarına yöneltilmiş bir eleştiri var: *"Eğer kırlangıçlardan kitap yazmak adet olsaydı, bunların yazacakları kitaplar muhakkak ki üniversitelerde okutulurlardı..."* Sabahattin Ali'nin olgunluk dönemi ürünü gerçekçi yapıtlarında bu türden yergilerin çokça bulunduğunu biliyoruz. Arkadaşı M. Togar'ın anılarındaki bir tümceyi, konuyla ilgili ilginç bir ayrıntı olarak buraya almak istiyorum: "Bilgisiz, değersiz, sözde bilim adamlarına kazıyor, her fırsatta onları bozmaktan zevk alıyordu. Sanırım öğrenimini yarıda bırakmış olmak kalbinde derin ve onulmaz bir yara açmıştı."[15] "Viyolonsel" adlı hikayede "cemiyetin haksızlıkları" sözünü eden Rus gezgin, genç yazarın bu kavrama hiç de yabancı olmadığının bir başka ipucunu veriyor. Fakat yer yer simgeci özellikler taşı-

yan, O. Wilde'ın masallarını anımsatan bu romantik ve masalsı hikayeler de, gerçekçi Sabahattin Ali'yi yansıtabilmekten uzaktır. "Birdenbire Sönen Kandilin" hikayesinde, simgeci öğelerin yanısıra, gizemci öğeler de var. İ. Tatarlı'nın bu hikaye için kullandığı "soyut romantizm"[16] sözünün, yukarda değindiğim hikaye ve masallar için de geçerli olduğunu düşünüyorum. A. Bezirci de Sabahattin Ali üzerine yapıtında bu hikaye için "Gerçeküstü, esrarlı ve korkulu konusuyla Poe ile Maupssant'ın bazı hikayelerini akla getirir. Yayamlandığı yılların aynı çizgideki magazin hikayeleri arasına sokulabilir"[17] demektedir. "Değirmen"de yer alan ve benim "romantik" tanımı içinde düşündüğüm hikayelerden "Bir Delikanlının Hikayesi", genç yazarın bu türden hikayeleri arasında toplumcu, insancıl eğilimlerini en belirgin olarak yansıtanı. Fakat konusu ve havası (tıpkı "Değirmen"de olduğu gibi) yine yerli değil. Bu kez Gorki'den çok Dostoyevski etkilerinin duyumsandığı bir hikaye bu. Toplumcu öğelere karşın, ağır basan, öteki romantik hikaye ve masallarında olduğu gibi, yine kadın konusu. Üstelik en abartılmış biçimiyle: "... kadın benim en zayıf tarafımdır. Fena bir zamanımda bana her haltı ettirebilirler. Kadın benim etimin, kemiğimin, kanımın ve muhayyilemin müthiş bir ihtiyacıdır..." Kitapta yer alan "Bir Cinayetin Sebebi" ve "Bir Siyah Fanila İçin" başlıklı hikayeler ise, hiç bir ilginç özellik taşımayan ürünler. Bunlardan "Bir Siyah Fanila İçin" başlığını taşıyan, genç S. Ali'nin -olgunluk dönemindeki bazı yapıtlarında da izlerini gördüğümüz- taşkın özgürlük duygusunun ipuçlarını vermesi bakımından belki ilginç sayılabilir. (Bu hikaye ile ilgili olarak sayın P. N. Boratav'ın açıklaması, konuyu araştıracak olanlar için önemli bir belge değeri taşıyor.)[18]

"Kağnı"'da yer alan hikayelerden "Gramofon Avrat" ve "Arap Hayri", yine romantik öğeler taşımaktadırlar. Ancak bu hikayelerin "Değirmen"deki romantik hikaye ve masallardan değişik nitelikleri vardır. Bu iki hikayedeki romantik öğe, konuyla sınırlı kalmakta; tiplerin ve olayların anlatılışında ve özellikle çevre betiminde S. Ali hikayeciliğine özgü yalın, çarpıcı, gerçekçi öğeler öne çıkmaktadır. Bu bakımlardan, romantik öğeler taşımakla birlikte, bu iki hikayeyi gerçekçi hikayeler bütünlüğü içinde düşünmek de olanaklıdır. Bundan başka, (taşra yaşantısı, gezici kumpanya, vb. gibi) S. Ali'nin gerçekçi hikayeleri bakımından o tipik konusal özellikleriyle de önemlidir bu hikayeler.

"Ses"'te yer alan ve romantik tanımı içinde düşünülebilecek hikayelerden "Mehtaplı Bir Gece", belirgin toplumcu ve insancıl yaklaşımına karşın, S. Ali'nin yaratıcı kişiliğinde "zikzaklı" sözüyle nitelediğim özelliğin bence tipik bir göstergesidir. 1937 yılında yazılmış olan bu hikaye, Gorki'nin *"Bir Kere Sonbaharda"* adlı hikayesinin Türkçeye acemice uyarlanmışı gibi. Bu hikaye, abartılı, zorlamalı konusuyla ve anlatımıyla, "Değirmen"deki romantik hikaye ve masallara göre bile gerileme sayılabilir. Buna karşılık, aynı kitapta yer alan ve yine romantik tanımı içinde düşünülebilecek hikayelerden "Köstence Güzellik Kraliçesi", tutarlı, ustalıklı bir ürün.

"Yeni Dünya"da yer alan ve romantik diye nitelenebilecek "Hasan Boğuldu" adlı hikaye, S. Ali'nin sadece romantik hikayeleri arasında değil, bütün hikayeleri arasında bence en güzellerinden biri. Doğa betimlerindeki ustalık, tazelik ve *yerlilikle* göze çarpan bu hikayede romantik özellik bir edebiyat tadı olarak kalmakta; çevre, kişiler ve konu büyük bir canlılıkla, dil ve anlatım güzelliğiyle ışıldamaktadır. (S. Ali'nin gerçekçi hikayelerinde çok canlı, ustalıklı çevre betiminden ileri gelen görsel (sinemasal) özellikler bu hikaye için de geçerlik taşımaktadır.)

Yazarın son hikaye kitabı "Seça Köşk"te, romantik masal diye nitelenebilecek "Bir Aşk Masalı", yine bir geriye dönüş göstergesi. İlk hikaye kitabındaki romantik masallardan farklı ve yeni bir özellik taşımıyor.

Görüleceği gibi, S. Ali'nin romantik ürünlerinde, yıllarla büyük bir azalma görülmekte. Bu, onun yaratıcı kişiliğinde gerçekçiliğin giderek ağır basması ve egemen yöneliş olmasının doğal sonucudur. S. Ali'nin, yukarda tek tek değindiğim romantik hikaye ve masalları, "Gramofon Avrat", "Arap Hayri", "Köstence Güzellik Kraliçesi" ve "Hasan boğuldu" dışında, "sahici, büyük Türk edebiyatının temel taşlarından biri" olan Sabahattin Ali'yi yansıtabilmekten uzaktır. Bu dört hikaye de, yukarda değindiğim gibi, taşıdıkları romantik öğelerin yanısıra, S. Ali'nin gerçekçi hikayeleri bütünlüğü içinde yer almalarını sağlayacak tipik, gerçekçi özellikler de taşımaktadırlar.

Gerçekçi Hikaye, Eskiz ve Masallar: Gerçekçi hikaye, eskiz ve masallar, S. Ali'nin hikaye türündeki ürünleri arasında çoğunluğu oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, hikayeci olarak S. Ali, gerçekçi ürünleriyle özgün bir kişilik olarak belirmiştir. Ancak, onun gerçekçi hikaye, eskiz ve masallarının tümünü aynı nitelik ve değerde saymak da yanıltıcı olur.

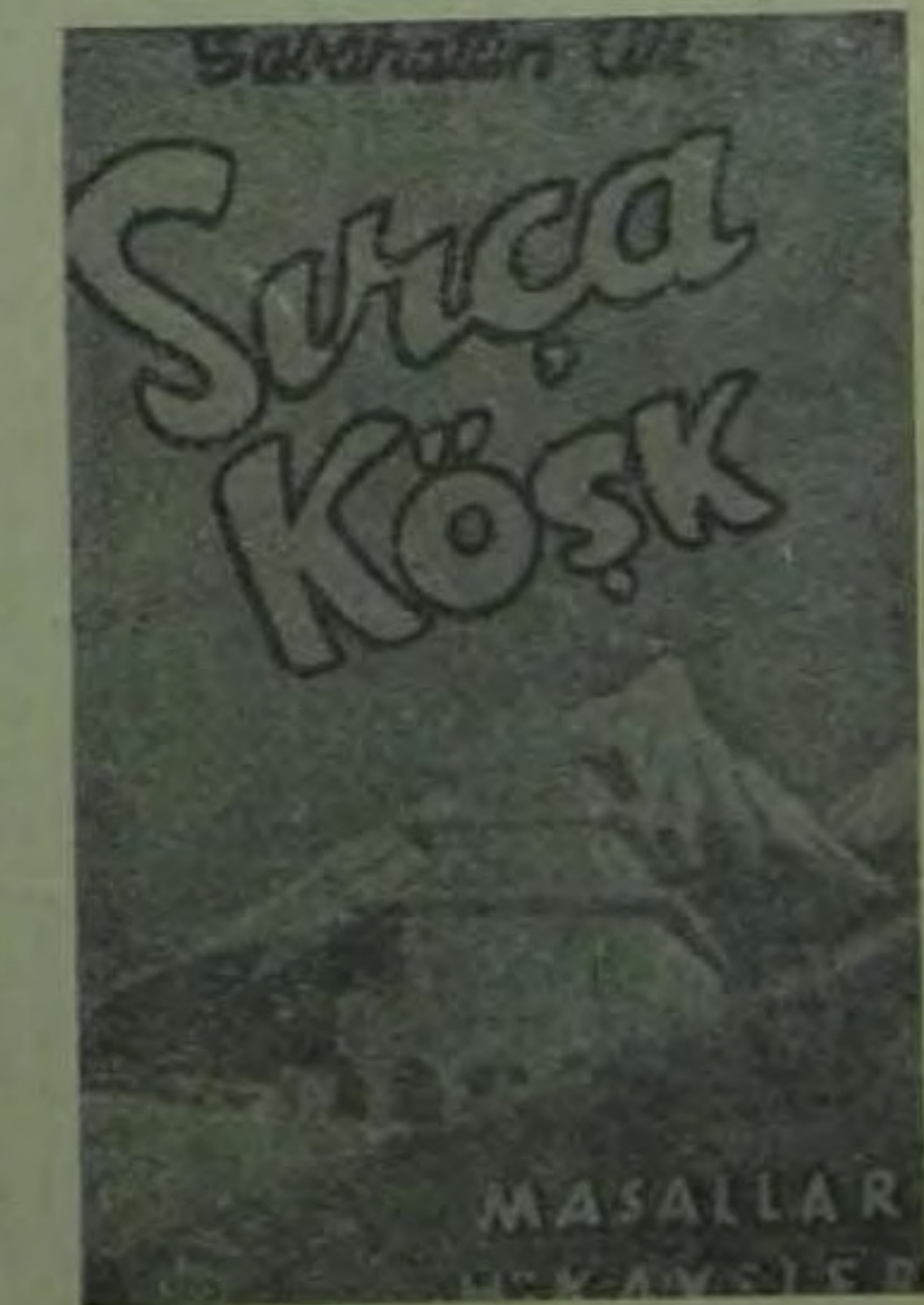
"Değirmen"deki gerçekçi ürünlerden "Bir Gemici Hikayesi" (1930) ve "Bir Orman Hikayesi" (1930) başlıklarını taşıyanlar, S. Ali'nin yaratıcı kişiliğinde gerçekçi, toplumcu yönelişin ilk örnekleridir. Bunlardan ilkinde şu saptamayı buluyoruz: *"Evet, hep tesadüf... Onun sırtına giyeceği yoktu ve mal sahibi seksen kat üstüste giyebilirdi. Bu tesadüftü... Fakat, eğer mal sahibi bunlara ayda yirmişer lira fazla verse, -bunu yapmak onu hiç de sarsmazdı- o zaman bunların da birer kat, ikişer kat elbiseleri, çamaşırları olur ve 'tesadüf' böyle olmazdı..."* Konusu ve daha çok üslubu ve betimleriyle yine Gorki etkileri taşıyan ("Kocakarı İzergil"de Danko Bölümü) ve yayınlandığı dönemde Nazım Hikmet'in övgüyle sözettiği[19] "Bir Orman Hikayesi" de toplumcu, gerçekçi bir yaklaşımın ürünüdür. Ancak her iki yapıtı da hikayeden çok eskiz (bir çeşit hikayemsi deneme) saymak daha yerinde olur kanısındayım. Buna karşılık, yine "Değirmen"de yayınla-

nan "Kazlar" (1933), "Bir Firar" (1933), "Kanal" (1934), "Candarma Bekir" (1934) başlıklı hikayeler konuları ve anlatım özellikleriyle gerçekçi, toplumcu hikayeciliğimizde yeni bir çığırı müjdelemektedirler. Konuları bakımından, köy hikayeleri diye adlandırabiliriz bunları. Bu hikayelerde acımasız toplumsal ortam; alabildiğine yalan, sert, fakat doğalcılığa düşmeyen ve insancıl duyarlıktan yoksun olmayan bir gerçekçilikle; inanılmaz çabuklukta gelişen olay örgüsü, sinema diline yaklaşan bir kurgulamayla sergilenmektedir. Romantik hikayelerin büyük çoğunluğundan farklı olarak, köy konulu bu gerçekçi hikayelerde alabildiğine yerli bir tad vardır. Bu hikayelerin herbirinde, genişletilerek bir roman, bir senaryo olabilecek konular, Çehov'la boy ölçüşebilecek bir özlü söyleme ustalığıyla, birkaç sayfaya sığdırılmıştır. Aynı kitapta yer alan gerçekçi hikayelerden "Sarhoş" (1933), hikayede kısalık ve bu kısalığa sığdırılmış olay ve yaşantı zenginliği bakımından bir rekor sayılabilir. İçerdiği dramatik gerilim dolayısıyla eskiz sayamayacağımız, ancak hikayeden çok, bir romandan bir parçayı andıran "Sarhoş"ta, tıpkı "Arap Hayri" ve "Gramofon Avrat" hikayelerinde olduğu gibi, taşra yaşantısı, taşra ortamı, büyük ustalıkla gösterilmektedir. Bu kitapta yer alan gerçekçi hikayelerden "Komik-i Şehir" ise, yazılış tarihi 1928 olmasına karşın, Sabahattin Ali'nin gerçekçi hikayeleri arasında en ön sırada sayabileceklerimizden biri. Taşra yaşamı üstüne yukarda değindiğimiz hikayelerdeki gibi yine bir gezici tiyatro konusu çevresinde gelişen bu hikayede, boğucu taşra ortamı, ikiyüzlü, cahil ve acımasız bürokrasi ve bu boğucu ortamda küçük insanın paramparça olan sevdası, yok edilen kişiliği büyük, çarpıcı bir ustalıkla gösterilmektedir. Hikayenin girişinde, taşra bürokrasisi, seçkin bir yergi ve ironi (kara alay) ustalığı, acımasız bir eleştiricilikle sergilenmektedir. Konusu ve olayın geçtiği çevre bakımından "Kuyucaklı Yusuf"u andıran ve daha çok Rus edebiyatında (örneğin Gogol'de Dostoyevski'de) rastladığımız biçimde insancıl, gerçekçi ve yergici öğelerin büyük ustalıkla, yerli bir çevre ve atmosferde bir araya getirildiği bu hikaye, kanımca Sabahattin Ali'nin de, çağdaş hikayeciliğimizin de başyapıtları arasındadır. Burada, S. Ali'nin 1935 tarihli bir mektubunda, bu hikayesi ile ilgili bir küçük notunu da anmak isterim: "...Komik-i Şehir hikayesi de, bizim zavallı Anadolumuzun zavallı insanlarını gösterdiği için hoşuma gider."[20]

"Kağnı"da yer alan gerçekçi hikayelerden "Kağnı" (1935) adını taşıyanı, konusu ve anlatım özellikleriyle, bir önceki kitapta yer alan köy konulu hikayeler dizisine giriyor. Özellikle sondaki betimde dışavurumcu özellikler taşıdığı söylenebilecek olan; kısa ve keskin fırça vuruşlarıyla yapılmış bir tabloyu andıran bu hikayenin, S. Ali'nin köy konulu gerçekçi hikayeleri arasında seçkin bir yeri var. Ancak yine "Kağnı"da yer alan ve yine köy konusuyla ilgili sayabileceğimiz "Kamyon" (1935), "Kafa Kağıdı" (1935) adlı ürünler için aynı şeyi söyleyemeyeceğim. "Kamyon"un ilginçliği, (önceden de kolayca sezilebilen) çarpıcı sona dayanıyor. Hikayeden çok eskize yaklaşan bir ürün bu. "Kafa Kağıdı" adlı hikaye de, betimlenen yoksulluk ortamının uyandırdığı gerçeklik duygusuna, yalın betimlerine ve yalın anlatımına karşın, yine eskize yaklaşıyor. Bu kitaptaki hikayelerde "Bir Şaka" (1935) (Hikaye kahramanı olan Cavit Beyin iyi gözlemlenmiş, iyi çizilmiş tipine karşın) hikaye dozu güçsüz bir ürün. "Bir Şaka" gibi, S. Ali'nin hapishane anılarını içeren hikayeleri arasında saymamız gereken "Duvar" (1936) adlı hikaye de, yine "Değirmen" gibi yaygın ününe karşın, çarpıcı sona dayanan, fakat herhangi bir toplumcu içeriği bulunmadığı gibi, gerçekçi bir yazar olarak S. Ali tipikliğini hiç bir bakımdan yansıtmayan bir ürün. Aynı kitaptaki gerçekçi hikayelerden "Pazarcı" (1935), hikaye özellikleri bakımından orta düzeyde bir yapıt. Fakat, yoksullaşmış küçük bürokrat tipinin, bu tipin dramının ve psikolojisinin çizilmesindeki ustalıkla, bir de yine ustaca betimlenmiş taşra

ortamıyla ilginç. "Kağnı"daki hikayelerden "Apartman" (1935), "Arabalar Beş Kuruşa" (1935) ve "Düşman" (1934) başlıklarını taşıyanlar ise, daha önce ve aynı sıralarda "Komik-i Şehir" ve sözünü ettiğimiz köy konulu hikayeleri yazmış ve yazmakta olan bir yazar için, kesinlikle bir gerileme sayılmalıdır. Çarpıcı sona, aşırı karşıtlığa dayanan bu hikayeler, (özellikle ilk ikisi) şematik bir toplumculuğun tipik örnekleridir kanısındayım. Buna karşılık, yine aynı kitaptaki hikayelerden "Fikir Arkadaşı" eskizle hikaye arasında bir ürün olmasına karşın, ironik-alegorik üslubuyla, çağdaş toplumsal ve siyasal yergi (bir ölçüde gülmece) edebiyatımızın sanırım ilk örneklerinden biridir.

Yine "Kağnı"daki hikayelerden "Bir Skandal" (1932), bu çok yönlü, çok ufuklu yazarın, hem nicelik olarak en boyutlu, hem de en önemli ürünlerinden biri. Dostoyevski kişilerinin açık izlerini taşıyan bir hikaye kahramanının merkeze alındığı, fakat kurgusu ve psikolojik çözümlemelerindeki başarıda Dostoyevski'nin hiç de gerisine düşmeyen bu roman oylumlu hikayede, taşra ortamı, taşra bürokrasisi yine büyük başarıyla betimlenmektedir. Yazarın toplumcu, özgürlükçü düşüncelerinin ve bu düşünceler için savaşma istek ve yeteneğinin de belirgin olduğu bir hikayedir bu: *"Bana 'doğru düşünüyorsun ama, bunları söyleme!' diyen adam adeta namussuzluk tavsiye ediyor demektir ve bu sersemler bunun farkında değil. Başkalarının malına, canına, karısına hürmet etmeyi bilen bu adamlar -tabii yalnız sözde- bunların hepsinden daha kıymetli ve mühim olan fikirlere, kanaatlere hürmet etmeyi bilmiyorlar. Hatta birçokları için bir fikir ve kanaat sahibi olmak yalnız lüzumsuz ve manasız değil, aynı zamanda tehlikeli ve ayıp bir şey, muayyen fikirleri olan, yani kendisine düşünmek için bir kafa verilmiş olduğunu unutmayan bir adama cemiyetin sükunetine bomba koymaya gelmiş bir anarşist nazarıyla bakıyorlar..."* Hikayenin üçüncü bölümünde, "köylü efendimizdir" sözüne karşı girişilen polemiği, hikayenin yazılış yılı düşünülürse ciddi bir gözüpeklik saymamız gerekir. "Skandal", betimlediği baskıcı taşra ortamı, kişisel psikoloji çözümlemelerindeki ustalığı, tiplerin inandırıcılığı ile, S. Ali'nin ilginç ve önemli bir hikayesi. "Komik-i Şehir" gibi, sinemalaştırılmaya da çok yatkın, hatta tümüyle hazır bir yapıt.

Sabahattin Ali kaçırılırken nasıl öldürüldü?
Tahkikat devam ediyor - Katilin hâdise hakkındaki izahatı

Akşam 13 Ocak 1949

Son Posta
Sabahaddin Âliyi öldüren anlatıyor

Son Posta 13 Ocak 1949

"Ses"te yayınlanan gerçekçi hikayelerden "Ses" (1937), dil ve anlatım olgunluğu, çevre betimi ve psikolojik gözlem ustalığı, gerçekçi, yapyalın konusu ile S. Ali'nin en yetkin ürünlerinden biridir. Bu hikayede S. Ali, toplumsal eleştiri ile psikolojik gözlem ustalığını ve insancıl duyarlığı seçkin bir bileşime ulaştırmıştır. Yine bu kitapta yer alan "Köpek" (1937) ve "Sıcak Su" (1936) adlı hikayeler için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. "Köpek"te iki sınıfın karşı karşıya gelişi, genç çobanla Ankaralı mühendis karşıtlığında, hem ülkenin toplumsal yapısına sımsıkı oturtulmuş, hem alabildiğine incelikli psikolojik derinliklerle, ayrıntı ustalığıyla; hem insancıl duyarlıkla, hem de şaşılası yalınlık ve keskinlikte bir gerçeklikle betimlenmiştir. Aynı kitapta yer alan köy konulu hikayelerden "Sıcak Su" (1936), (uzaktan uzağa Ö. Seyfettin'in "Bomba" hikayesiyle akrabalığına, aşırı karşıtlık durumuyla yaratılmış izlenimi veren ve bu yüzden bir ölçüde irkiltici acılığına karşın), betimlenen ortamın elle tutulurcasına somutluğu, hızla gelişen ve çok canlı görsel öğeler taşıyan kurgusu, yine alabildiğine yalınlıkta anlatımıyla S. Ali'nin en başarılı gerçekçi hikayelerindendir.

"Yeni Dünya"da S. Ali'nin yine en başarılı gerçekçi hikayelerinden birkaç tanesi yer alıyor. Bunlardan "Hanende Melek" (1937), iç kapayıcı taşra yaşamının özlü ve çarpıcı bir biçimde yansıtıldığı, çok canlı çevre ve insan betimleriyle seçkinleşen; bireysel psikolojik gözlemle toplumsal sorunsalın ustaca, derin bir insancıl duyarlıkta kaynaştırılmış olduğu bir hikayedir. Bu özellikler, kitaba adını veren "Yeni Dünya" (1942) için daha da geçerlidir. S. Ali'nin ("Komik-i Şehir" ve "Skandal" gibi) uzunca hikayelerinden biri olan "Yeni Dünya" da, yine incelikli bir bireysel psikolojik gözlemcilikle toplumsal eleştiri ve aynı zamanda derin bir insancıl duyarlık kaynaştırılmıştır. Çok canlı çevre ve kişi betimleriyle, ayrıntı ve gözlem zenginliğiyle, masal akıcılığındaki anlatımıyla bu büyük gerçekçi hikaye, sadece S. Ali'nin ve Türk edebiyatının değil, bütün çağdaş edebiyatın seçkin bir ürünüdür kanısındayım.

Aynı kitapta yer alan hikayelerden "Bir Mesleğin Başlangıcı" (1940), "Selam" (1940), "Çaydanlık" (1938), "İki Kadın" (1942) hikayeleri de taşra yaşamını ve insanlarını yansıtan, kişi ve çevre betimleriyle gerçekçi hikayelerdir. Fakat "Yeni Dünya" ve "Hanende Melek" adlı hikayelerden farklı olarak, bu dört hikayede, toplumsal sorunsal-

dan çok, bireysel psikoloji gözlemciliğinin ağır bastığını söyleyebiliriz. Bu hikayelerden "Selam"da anlatılan olay ve hikayenin sonunda yazarın düşüncelerini yansıtan sözler; S. Ali'nin bazı yapıtlarında olduğu gibi kişisel yaşamında da gözlemlenen ve her zaman romantik öğeler de taşımış özgürlük duygusunu kavramamız bakımından ilginç bir ip ucu değerindedir: "Dört elle sarıldığımız birçok kıymetlerin; sahici bir insan gibi kalbimiz ve kafamızla yaşamayı uğrunda feda ettiğimiz binlerce sözde mühim şeylerin ne kadar kolay fırlatılıp atılabileceğini bana öğreten Yusuf. Benden sana selam olsun..." Köy ortamında geçmekle birlikte, genel yapısı ve anlatımıyla S. Ali'nin köy konulu hikayelerinden farklı nitelik gösteren "İki Kadın" başlıklı hikaye ise, yine olağanüstü canlılıkta kişi ve çevre betimi, zeka ve ironi özellikleriyle yazarın en güzel hikayeleri arasındadır.

"Yeni Dünya"daki hikayelerden "Isıtmak İçin" (1939), toplumcu, insancıl yaklaşımına karşın, romantik ve abartılı yapısıyla, 1930 yılı ürünü "Bir Delikanlının Hikayesi"ne bir geri dönüşün izlerini taşıyor. ("Mehtaplı Bir Gece" adlı hikayenin 1937 tarihini taşıdığı düşünülürse, belki bir geriye dönüş de dememek gerekir buna. Belli ki S. Ali de, birkaç duyarlık, bir kaç anlatım biçimi, uzun yıllar bir arada varlığını sürdürmüştür. "Komik-i Şehir" den on yıl sonra, "Isıtmak İçin"in, "Hanende Melek"le aynı yılda "Mehtaplı Bir Gece"nin yazılmış olduğunu başka türlü açıklamak çok güç olacak.)

Yine bu kitaptaki gerçekçi hikayelerden "Ayran" ve "Sulfata" ise, gerçekçi, toplumcu yaklaşımlarına karşın, (bunlardan bir kaç yıl önce "Köpek", "Ses" gibi hikayeler yazmış bir yazar için) yine bir gerilemenin izlerini taşımaktadırlar. "Ayran", (1938) ilk bölümlerindeki olgun, gerçekçi betimler dışında, özellikle sonuyla, (tümü de 1935 yılı ürünü) "Apartman", "Arabalar Beş Kuruşa", "Düşman" gibi şematik toplumcu hikayelere yaklaşmaktadırlar. Gerçekçi çevre ve kişi betimlerine karşın, "Sulfata" (1942) için de aynı şey söylenebilir. Fakat yine de bu iki hikayeyi, belli ölçülerde, S. Ali özgünlüğünü taşıyan ürünler saymak gerekiyor.

"Yeni Dünya"daki hikayelerden "Uyku" (1939), yine hikayeden çok eskize yaklaşan bir ürün. Toplumsal bir sorunsal ya da psikolojik bir irdeleme değil de, (Sait Faik'in bazı hikayelerinde olduğu gibi) bir saptama, bir yaşantı parçasının aktarılması sözkonusu. Buna karşılık, yine aynı kitapta yer alan "Asfalt Yol" (1936), ve "Bir Konferans" (1941) adlı hikayeler, hikaye ile eskiz arasında bir yerde bulunmalarına karşın, S. Ali gerçekçiliğinde, daha önce "Fikir Arkadaşı" adlı üründen tanıdığımız, toplumsal-siyasal yergi (bir ölçüde gülmece) özelliklerini taşıyan bir yönelişin daha bir toplumsal derinlik, eleştirel keskinlik kazanmış örnekleridir. "Asfalt Yol"da, toplumsal eleştiri, yergi ve ironi büyük bir ustalıkla kaynaştırılmıştır. "Asfalt Yol" halktan kopuk bir yönetimin acımasız ve yazıldığı dönem bakımından gözüpek eleştirisidir. Tek parti dönemi yönetici bürokrasisinin eleştirisini içermeleri bakımından "Asfalt Yol" ve "Bir Konferans" adlı hikayeler, "Köpek" ve bir ölçüde de "Ses" adlı hikayelerle yakın sayılabilir.

Yazarın son hikaye kitabı "Sırça Köşk"e bütünüyle bakıldığında, bu kitapta, S. Ali'nin daha önceki kitaplarında yer alan, insancıl duyarlıkla derinlik kazanmış "Komik-i Şehir", "Yeni Dünya", "Hanende Melek" gibi hikayelerden; bireysel psikolojiyle toplumsal sorunsalın dengeli biçimde kaynaştırıldığı "Sel", "Köpek" gibi hikayeler ve yine bu özellikleri taşıyan köy konulu hikayelerden çok; toplumsal yergi, ironi ve belli ölçülerde abartı ve şematizmin öne çıktığı hikayelerin çoğunlukta olduğu söylenebilir kanısındayım. Bu kitaptaki hikayelerden "Çilli" (1947), bu saptamanın dışında kalır. "Çilli", bir film ya da roman oluşturacak kadar potansiyel olay zenginliğiyle, içerdiği taşra eleştirisi ve geneldeki toplumsal eleştiriyle, insancıl duyarlığıyla, çevre betimi ve psikolojik gözlem incelikleriyle S. Ali'nin en seçkin yapıtlarından biridir. Yine bu kitaptaki hikayelerden "Kurtla Kuzu", kitaba ilişkin genel saptamanın dışında kaldığı gibi, yazarı yaşasaydı S. Ali hikayeciliğinin gelişebileceği bir yönü göstermesi bakımından da ayrıca önemli sayılmalıdır. Gerçekçi yaklaşımı, patetik anlatımı, psikolojik irdeleme özellikleri, konusu, konunun geçtiği çevre ve içerdiği sorunsal bakımından yeni ve önemli bir yapıttır bu. "Sırça Köşk"teki hikayelerden "Çirkince"(1943)yi de, yine ayrı bir konumda; içerdiği açık ve ciddi toplumsal eleştiri, çevre ve insan tiplerinin çizimindeki canlılık ve gerçekçilik bakımlarından "Ses", vb. hikayeler bütünü içinde değerlendirmek gerekir.

Bu kitapta yer alan hikayelerden "Portakal" (1944), yer yer incelikli psikolojik saptamalar içermekle birlikte, hikayeden çok eskize yaklaşan bir üründür. Gerçekçiliği, sanatsal gerçekçilikten çok makale gerçekçiliğidir. Bu bakımdan, önceki yılların ürünlerinden "Bir gemici Hikayesi"ne yakın düşer. Aynı kitapta yer alan "Beyaz-Bir Gemi" (1945), "Bahtiyar Köpek" (1946), "Dekolman" (1947), "Hakkımızı Yedirmeyiz" (1947) hikayeleri ise, yukarda değindiğim "Asfalt Yol", "Bir Konferans" başlıklı toplumsal siyasal yergi, ironi (ve yer yer gülmece) özellikleri taşıyan ürünlerle bütünlük içinde düşünülmelidir. "Beyaz Bir Gemi", S. Ali'yi yazarlık yaşamının başlangıcından beri ilgilendirdiğini gözlemlediğimiz bir konunun, sanatını bireysel ve maddi çıkar yolunda kullanan bireyci ve sahte sanatçılara yöneltilmiş eleştirinin yaman bir fanteziye oturtulmuş seçkin ürünüdür: *"Bugün bir resim yapmaya karar vermişti. Ama öyle rastgele birşey değil. Aslında çirkin ve iğrenç de olsa güzelleştirebileceği bir şey. Çünkü sanat, yeryüzünde ve insanların içinde olup bitenleri, çöplükle sarayı aynı hakikatten uzak ve güzelleştirici örtüye bürüyen ay ışığı gibi tatlı bir yalan bulutunun arkasından göstermeye mecburdu, sanat eserinden faydalanabilecek durumda olanlar, herşeyden önce avunmak, oyalanmak istiyorlardı. Sanatkarın ekmeği*

de işte bu tatlı rüya meraklılarına bağlıydı." "Dekolman" adlı hikayede, bu kez bilim alanında bu tür aydınlar eleştirilirken, o yılların bir olgusu olarak antisemitizmin bir eleştirisi de ustalıkla yapılmaktadır. "Bahtiyar Köpek" ve "Hakkımızı Yedirmeyiz" hikayeleri, gülmece hikayesi tadında toplumsal eleştiri, yergi ürünleridir.

"Sırça Köşk"teki hikayelerden "Cıgara" (1945) ve "Millet Yutmuyor" (1945), daha önce "Uyku" için söylediğim gibi (daha çok Sait Faik hikayesi tadında), hikaye ile eskiz arasında, bir yaşantı parçasının, bir gözlemin aktarılması niteliğinde ürünlerdir. Tiplerin ve çevrenin anlatılışı bakımından gerçekçi ve ilginç öğeler taşımakla birlikte, "Katil Osman" adlı hikayeyi de S. Ali'nin ikincil değerde ürünlerinden saymak gerekir. (Bu hikayedeki mürteci Yakup hoca tipinin, toplumsal konumu ve bireysel psikolojisi bakımından, bana K. Tahir'in "Esir Şehrin Mahpusu"ndaki Zekai hoca tipini çok anımsattığını belirtmek isterim.) Yine "Sırça Köşk"teki ürünlerden "Böbrek" (1945) ve "Cankurtaran" (1947), toplumsal eleştirileriyle önemli, fakat yer yer zorlama ve doğalcılık öğeleri taşıyan ürünlerdir. Bu öğeler, kanımca, hikayelerin inandırıcılık ve etki değerini azaltmaktadır. ("Cankurtaran"a göre "Böbrek"in uyandırdığı gerçeklik duygusunun, çevre ve kişilerin betimi bakımından daha yoğun ve inandırıcı olduğunu belirtmek gerekir.)

"Sırça Köşk"teki gerçekçi masallardan "Devlerin Ölümü" (1946), ve "Sırça Köşk" (1945) toplumsal sorunların masal öğelerinden yararlanılarak yansıtılmasının olağanüstü güzellikte ürünleridir. Bunlardan "Sırça Köşk", bir edebiyat türü olarak masalın nasıl güncel-siyasal bir savaşkanlık kazanabileceğini örneklemesiyle de çok seçkin bir yapıttır. Bu türdeki masallardan "Koyun Masalı" (1946), "Devlerin Ölümü"nü andırıyor ve alegorisi daha az güçlü. Fakat bu masal da "kendilerini kurt sanan palavracı itler" sözünde anlatımını bulan bir savaşkanlığı belgelemesi bakımından önem taşımaktadır.

III
SONUÇLAR

● SABAHATTİN Ali, değişik yıllarda ve bazan aynı yıllarda yazmış olduğu hikayeler arasında gerek nitelik, gerek tür ve anlatım özellikleri bakımından önemli ayrımlar bulunan bir yazardır. Hikaye türünde yapıtlarının genel değerlendirilişinde bu durum gözönünde bulundurulmalıdır.

● Özellikle ilk kitabı "Değirmen"de yer alan ürünlerden "Değirmen", "Kurtarılamayan Şaheser", "Kırlangıçlar", "Viyolonsel", "Birdenbire Sönen Kandilin Hikayesi", "Bir Cinayetin Sebebi", "Bir Siyah Fanila İçin", vb. romantik ürünlerle, çeşitli kitaplarında yer alan "Bir Delikanlının Hikayesi", "Mehtaplı Bir Gece", "Isıtmak İçin" başlıklarını taşıyan, toplumsal içerikli, fakat henüz romantik ve bireysel özellikleri ağır basan ve özgünleşmemiş bazı hikayeleri; yine ilk gerçekçi ürünlerden "Bir Gemici Hikayesi", "Bir Orman Hikayesi" başlıklarını taşıyan eskizlerle daha sonraki yılların ürünlerinden "Apartman", "Arabalar Beş Kuruşa", "Düşman" ve onların bir ölçüde daha ilginci "Portakal" gibi şematik ürünler S. Ali'nin birincil önemde hikayeleri arasında görülmemelidir.

● "Kamyon", "Kafa Kağıdı", "Uyku", "Cıgara", "Bir Mesleğin Başlangıcı", "Pazarcı", "Katil Osman", "Bir Şaka", "Duvar", "Millet Yutmuyor", "Sarhoş" başlıklarını taşıyan hikayeler de, çeşitli bakımlardan S. Ali'nin yetkin yapıtları arasında sayılmamalıdır.

● "Kazlar", "Bir Firar", "Kanal", "Candarma Bekir", "Kağnı", "Sıcak Su" başlıklarını taşıyan köy konulu gerçekçi hikayeleri ve adlarını yine burada anabileceğimiz "İki Kadın" ile (romantik, özgün bir yapıt olan) "Hasan Boğuldu" hikayesi; taşra yaşamı ve gezici tiyatro konularını içeren, gerçekçi ve insancıl öğelerin (ve kimi zaman romantik öğelerin) bileşimi olan "Komik-i Şehir", "Gramofon Avrat", "Arap Hayri", "Hanende Melek", "Yeni Dünya", "Çilli", "Selam" ve (yabancı bir ortamda geçmesine karşın bu bütünlük içinde düşünebileceğimiz) "Köstence Güzellik Kraliçesi" hikayeleri; toplumsal eleştiri, gerçekçilik ve psikolojik irdeleme özelliklerini daha genel bir konusal çerçevede birleştiren "Bir Skandal", "Ses", "Köpek","Çirkince","Kurtla Kuzu" başlıklı hikayeleri; toplumsal-siyasal yergi, ironi ve yer yer gülmece özellikleri taşıyan "Fikir Arkadaşı", "Asfalt Yol", "Bir Konferans", "Beyaz Bir Gemi", "Bahtiyar Köpek", "Dekolman", "Hakkımızı Yedirmeyiz" başlıklı ürünleri; şematizm ve doğalcılık özürleri taşımakla birlikte "Böbrek", "Cankurtaran", "Ayran", "Sulfata" adlı gerçekçi hikayeleri ve son olarak da "Devlerin Ölümü", "Kurtla Kuzu", "Sırça Köşk" başlıklarını taşıyan gerçekçi, siyasal ve savaşkan masallarıyla Sabahattin Ali, Nazım Hikmet'in belirttiği gibi, gerçekten de "sahici", büyük Türk edebiyatının temel taşlarından biridir" ve bir başka araştırmacının sözleriyle "Hikayede Turgenev, Maupassant ve Çehov'la yan yana duran bir ustadır..."[21]

1) **Sabahattin Ali**, F.A. Laslo, A. Özkırımlı, Cem Yayınevi 1979, s. 242.
2) a.g.y., s. 186, 187, 189.
3) a.g.y., s. 188
4) a.g.y., s. 13.
5) a.g.y., s. 157.
6) **Değirmen, Dağlar ve Rüzgar**, Bilgi Yayınevi, 1973, s. 7
7) **Sabahattin Ali**, F. A. Laslo-A. Özkırımlı, Cem Yayınevi, 1979, s. 12.
8) a.g.y., s. 243
9) Kitap olarak yayınlanmış çevirileri için bkz. **Sabahattin Ali, Hayatı, Hikayeleri, Romanları**, A. Bezirci, Oluş Yayınevi, 1974, s. 231.
10) **Sabahattin Ali**, F. A. Laslo-A. Özkırımlı, Cem Yayınevi, 1979, s. 112.
11) a.g.y., s. 13
12) a.g.y., 61
13) a.g.y., s. 246.
14) a.g.y., s. 68.
15) a.g.y., s. 63.
16) a.g.y., s. 245.
17) **Sabahattin Ali, Hayatı, Hikayeleri Romanları**, A. Bezirci, Oluş Yayınevi, 1974, s. 88.
18) **Sabahattin Ali**, F.A. Laslo-A. Özkırımlı, Cem Yayınevi, 1979, s. 285.
19) a.g.y., s. 253.
20) a.g.y., s. 170.
21) İ. Tatarlı, bkz. a.g.y., s. 244.

100. ölüm yılında

DOSTOYEVSKİ

A. MÜMTAZ İDİL

"Rahat rahat yaşayıp merasimle ölmek - bundan daha enfes ne vardır!"[1] Bu sözler daha çok Gonçarov'un ünlü kahramanı Oblomov'a yakışırmış gibi gözüküyorsa da, Oblomov'dan yaklaşık 14 yıl sonra ilk baskısı yapılan Dostoyevski'nin "Yeraltından Notlar"ından bir alıntıdır. Oblomovluk Dostoyevski'de bu kadarla da kalmıyor: "Tembel olabilsem, kendime bir yol da seçerdim: Obur olurdum. Ama öyle düpedüz bir tembel obur değil!... Şu bütün güzel, yüksek şeylere ilgi duyan tembel oburlardan olurdum."[2] Bitmedi: "Nihayet şuna geliyoruz okuyucularım: En iyisi hiçbirşey yapmamak! Bir köşeye çekilip seyirci kalmak hepsinden iyi."[3]

Ama Dostoyevski'nin kahramanlarının içinde taşıdığı bu Oblomovluk Rogojin'i, Raskolnikov'u, Smerdiyakov'u cinayet işlemeye kadar götürünce, Dostoyevski'de "bir köşeye çekilip seyirci kalmanın" dışında birşeyler olduğu; Oblomov'un sonuna kadar kıpırdatmadığı parmaklarının balta ile insan parçaladığı görülür.

Öte yandan Walter Kaufman Dostoyevski'yi Varoluşçuların ilk atası olarak görmekte pek de haksız sayılmaz. Gerçi Varoluşçuluğun kurucusu olarak adı geçen Kierkegaard, Dostoyevski'nin adını ölmeden bir buçuk yıl önce duyabilmiş ve onu tanımakta geç kalmıştı, ama "Yeraltından Notlar"ı 1887'de okuyan Nietzsche, olgunluk döneminde olmasına rağmen, ruhbilim konusunda kendisine birşeyler öğretmiş olan tek kişinin Dostoyevski olduğunu söyleyecek kadar etkilenmiştir. Nietzsche'den etkilenen ve bu etki ile ilkel stoacılıktan, epikürcülüğe yönelen Camus ise yaklaşık yüz yıl sonra kahramanı Meursault'a bir cinayet işletir. Ama artık Meursault ile Raskolnikov arasındaki bu tarihsel ilişkide, her iki yazarın da bireyin ve toplumun sorunlarına bir çözüm getirememesinden başka bir benzerlik kalmamıştır.

Kimine göre Dostoyevski, Tolstoy'un ardında büyüyen ve giderek onu gölgeleyen koca bir dağ gibidir. Kimine göre gerçeğin arayıcısıdır. Kimine göre gelecek kuşağa en büyük mirası bırakmış, örneğin Turgenyev gibi iki kuşak arasında büyük uçurumlar bırakmamış bir yazardır.

Gelmek istediğim konu şu: Dostoyevski'yi oraya buraya çekiştirmek hiç doğru olmayan, daha da kötüsü her an karşı görüşe de söz hakkı tanıyan bir davranıştır. "Ölüler Evinden Anılar" romanını açarsınız, "Halk adamı, hekime ve hastaneye başvuracak yerde, ağır hasta bile olsa, yıllar yıla bir üfürükçüye kendini tedavi ettirir veya ev ilaçlarına, kocakarı ilaçlarına (fakat bunu da küçümsememek gerekir) başvurur," diye yazarken[4]; bir başka romanında, "Hey yarabbi, şu tabiat kanunlarından, iki kere ikinin dört etmesinden bana ne? Ya herhangi bir sebeple bu kanunlardan ve iki kere ikinin dört etmesinden hoşlanmıyorsam?"[5] dediğini görürsünüz. "İnsancıklar"da Varvara Alekseyevna'nın yaşam öyküsü göz yaşartırken, Dostoyevski birden bire, "Çünkü insan ahmak bir yaratıktır, son derece ahmak!"[6] diyerek duygusuzluğa bürünür.

Walter Kaufman Varoluşçuluğun ilk yapıtı olarak "Yeraltından Notlar"ı gösteriyor, ama aynı kitapta Dostoyevski, "İşte ben; içi dışı bir insanı, tabiat ananın şefkatle, özene bezene yarattığı, gerçek, normal insan olarak görürüm,"[7] diyerek bir anda Varoluşçuluğa ters düşebiliyor.

Kısacası, Dostoyevski üzerine yazı yazmak, yanılgı payını da baştan kabullenmek demektir. İnsan ne denli özene bezene uğraşsa da, tutturamadığı bir nokta, bir sonsuzluk veya kapkara bir duvarla karşılaşıveriyor. Bunda Dostoyevski'nin de payı var kuşkusuz: Yapıtlarında ona yaklaşmamızı kolaylaştıracak hiçbir çaba yoktur. Kahramanları çelik birer kutudur; o kutunun içinde bir tek kendisi duyabilir kahramanlarının sorunlarını. En umulmadık anda da dilediğince biçim verdiği kahramanını okurun önüne koyar: Yaşamı boyunca çocuk zekası taşıyacak olan Prens Mişkin, yani "Budala", General Yepançin'in uşağına, "... Ama siz benim gerçekten Prens Mişkin olup olmadığımı öğrenmek istiyorsunuz galiba... Nezaketen de sormuyorsunuz"[8] diyerek, ince bir zeka örneği gösterir. Daha sonraları son romanı olan "Karamazov Kardeşler"in Alyoşa'sı, Mişkin'in kötülük bilmezliğinden silinip, tam bir insan olarak karşımıza çıkar. Yani, kötülükleri bilen, çevresindeki kötü insanları tanıyabilen bir insan. Dostoyevski için bu kadarı yeterlidir: Kötülükleri bilmek ve tanrıya inanmak.

Ama bu kadarı Dostoyevski'nin kahramanlarını tanımak, onları tıkıldıkları karanlık kutudan aydınlığa çıkarmak için yetmiyor. Yazarın kahramanlarını "yeraltı"na sokması bunu engelliyor. Oysa, çağdaşı olan besteci Wagner yapıtlarına karmaşık

bir sürü öğeler sokmuş olmakla birlikte, açıklayıcı bir program eklemeyi de yararlı görmüştür. Balzac günlük yaşamı en ince ayrıntılarına kadar betimlerken, sorulacak her soruya yanıtı da beraberinde getirmiştir. Heine "Gezi Tabloları" adlı yapıtında gerek mitoloji sözcükleri için, gerek yerel isimler için uzun bir dipnot koymayı okuyucularına karşı bir görev bilmiştir. Amaç çok açık: Okurun anlamasına yardımcı olmak.

Buna karşın kimse çıkıp da Dostoyevski'yi anlayamadığını öne sürmez. İşte bu garip görünen çelişki de Dostoyevski üzerine yazılan yazılarda yanılgı açısını alabildiğine büyütür. Kimi zaman bu yazılar kendi içinde tutarlıdır da, bir başka yazı ile amansız çelişir: Zweig, onun Sibirya'dan yaşamı kendisine zehir eden Çara övgü dolu mektup yazmasını hoşgörürken, Lukacs Dostoyevski'nin kişiliği ile eylemleri arasında, tıpkı kahramanlarında olduğu gibi, bir uyuşmazlık olduğunu ileri sürer. Andre Gide onu Hıristiyanlığın bir anıtı olarak yüceltirken, Gorki onu bir orta çağ engizisyoncusu olarak görür. Tüm bu çelişkiler yalnızca ideoloji ile açıklanamaz. Nitekim hepsi de Dostoyevski'nin yaratıcı dehasına olan hayranlıklarını çeşitli biçimlerde dile getirmişlerdir.

Zorunlu olarak Avrupa'ya kaçtığında, yalnızca ısınmak için müzelere giren, kumarhanelerde son meteliğine kadar sabahlayan Dostoyevski'nin çağının yazınsal gelişiminde soyut olarak ortaya çıkmasında, gerçekten tam bir dram olan yaşamının büyük payı vardır. Onda herşey şiirsel bir acıyla başlar ve artık şiirselliği kalmamış bir acıyla da biter. Dostoyevski'yi okuyan kişi binlerce voltluk bir akım altındaymış gibi gergindir. Hiçbir tablosu, önceden hazırlanmamış gibi bir anda ortaya çıkar, coşkunluğun doruğuna erişir ve birden bire de düşer. Tıpkı ölünceye kadar yakasını bırakmayacak olan "sara" hastalığı gibi.

Aynı çağda Heine, Hugo, Merimee, Poe, Musset, Dickens, Flaubert gibi Avrupalı yazarlar olduğu halde, Dostoyevski bir tek Balzac'tan etkilenmiştir. Bu etkilenme de çok sınırlıdır. Bireylerin iç dünyasına Balzac'tan daha ustaca girmiş, ama en az Balzac kadar da çağın sorunlarını yansıtabilmiştir. Bu bireysel iç tepişmeler ile dış dünya arasındaki bitmez tükenmez çelişki, Dostoyevski'nin yapıtlarındaki büyülü çekiciliğin temelini oluşturur. Batılı çağdaşları ile arasındaki belki de tek ortak özellik, 19. yy yazınının da pek yaygın olan, birey ile toplum arasında giderek derinleşen uçurumun işlenmesidir. Dostoyevski kişilerin iç dünyalarını, gelişmekte olan kentlerdeki yozlaşma ile düştükleri çelişkileri, kentlerin bireyler üzerindeki aşağılayıcı etkilerini hemen tüm yapıtlarında işlemiştir. Ama bu işleyişte Heine'de olduğu gibi ince bir alay, Flaubert'de olduğu gibi açıklık veya Stendhal'de olduğu gibi bir kesinlik yoktur. Dostoyevski'de geçilen yollar karanlıktır. Bu karanlıkta kişinin yolunu yitirmemesi ancak içini aydınlatan ışığı ve gerçeği bulma istemi ile olasıdır. İşte bu noktada Dostoyevski, Zenon'a iyice yaklaşır: Kişi ancak acı çekerek gerçeğe varabilir, "Bütün bu inlemeler, sızlamalar bir yandan da küçültücü gayesizliğini anladığınız acıların ifadesidir; öte yandan varlığını umursamadığınız halde, kılı kıpırdamadan sizi hırpalayan tabiat anaya karşı yükselen şikayettir."[9]

Acı, yaşamının hemen her noktasında varlığını gösterdiğinden,Dostoyevski'nin yapıtlarında yumuşaklığı, tatlılığı bulmak oldukça zordur. Ama acıların esiri olduğu söylenemez. Onda herşey aşırıdır, herşey ölçüsüzdür; nasıl olsa sonunda dönüp dolaşıp tanrıya varacağından, ne acıda, ne sevgide ölçü kullanmasına gerek yoktur. Kişilerinin kendi kendilerini yok etmeye korkusuzca gitmeleri, yaşama karşı ilginç bir öç alma duygusunun ölçüsüzlüğüdür. Dostoyevski'ye göre toplumda doğuştan dilenciler vardır. Toplumsal koşullar ne olursa olsun, alınlarına tembel yazıldığı için dilenci olarak yaratılmış kişilerin daima olacağını savunur. Bu tipler ölünceye kadar sıkıntı içinde yaşamaya mahkum edilmiş tiplerdir. Her zaman bitkindirler, her zaman bir çeşit sersemlik içindedirler ve birine aracılık veya şamar oğlanlığı yapmaktan öteye gidemezler. Bu tipler dünyaya kendiliklerinden hiç bir şeye başlamamak, kendilerine özgü bir istem sahibi olmamak koşuluyla ve birinin kuklası olarak yaşamak için gelmişlerdir ve bu dünyadaki işleri yalnızca başkalarının emirlerini yerine getirmektir. Ama bunların yanında doğuştan o kadar güzel, tanrı tarafından öylesine zengin erdemlerle donatılmış yaratıklar vardır ki, Dostoyevski için bunların ahlaksızlaşması söz konusu bile değildir.

"İmkansızlık bir taş duvar demektir. Nasıl bir taş duvar? Elbette tabiat kanunlarının, tabiat bilgilerinden çıkarılan sonuçların, matematiğin taş duvarı..."[10] Bilime karşı bu gerici tutumu, toplumsal olaylara karşı tutumunda da görülür. Birey için insan öldürme ne ise, Dostoyevski için devrim de toplum için aynı şeydir. Raskolnikov kendi bağımsızlığını kazanmak ve kendinin tanrısı olmak için cinayet işlemiştir. Yanıldığını hemen ertesi gün anlar Raskolnikov. Tıpkı bunun gibi, başkaldıran halk da bu deneyiminin sonunda daha büyük bir köleliğe saplanıp kalacaktır. Toplumların kaderi tanrının elindedir, dolayısıyla "sosyalizm de bir din sorunudur." Yalnızca bu yüzden, Belinski'nin, Turgenyev'in, Çernişevski'nin amansız düşmanıdır Dostoyevski.

"Ecinniler" 19. yüzyılın en gerici romanlarından biridir. İnsanı ürküten büyük bir çelişki yatar bu romanda: Bir yanda geri kafalılığın

bayrağı dalgalanırken, öte yanda kişilerin iç dünyaları birer tokat gibi okuyucunun yüzünde patlar. Stavrogin, Krilov, Şatov, Verkhovenski; hepsi birer devrimcidir. Ama Verkhovenski'nin Stavrogin'e bağlılığı öylesine acımasızca ele alınmıştır ki, okurda ister istemez bir irkilme uyandırır: "Her yere sizinle birlikte gideceğim. Bir köpek gibi izleyeceğim sizi,"[11]

"Ecinniler"de Dostoyevski tüm devrimci tipleri teker teker yok eder. Bunu öylesine büyük bir ustalıkla yapar ki, etkilenmeden kitabın kapağını kapatmanın olanağı yoktur. Romanın bir yerinde masanın üzerinde Çernişevski'nin "Ne Yapmalı" adlı romanı açık durmaktadır: "Bu romanı sırf ilerde olmasını kesinlikle beklediği *viyaklayanlarla* çatışması durumunda onların davranışlarını, ileri sürdükleri iddiaları daha önceden *din kitaplarından* öğrenmek, böylece de tümünü onun gözleri önünde yere sermeye hazır olmak için edindiğini, incelediğini sezinlemiştim. Ah, nasıl acı çektiriyordu ona bu kitap!"[12]

"Ecinniler", Dostoyevski'nin tanrı ile birlikte İsa mı, yoksa tanrısız İsa mı, biçiminde baştan beri süregelen çelişkisini Şatov-Kirillov çekişmesi ile ele alması bakımından olduğu kadar, tanrı tanımaz Kirillov'un beynine bir kurşun sıkarak işin içinden sıyrılması açısından da önemli bir romandır.

Bütün gerici düşüncelerine karşın Dostoyevski'nin bir sanatçı olarak gerçeği aradığı doğrudur. Ama onun anladığı gerçekçilik, gerçek ile düşün birleştiği noktada oluşur. Buna ulaşabilmek için de kişilerin iç dünyalarını bilmek, bunu anlayabilecek sezgiye sahip olmak gerekir. Dostoyevski bunu başarabilecek dehası olan bir yazardı: İppolit olsun, Prens Mişkin olsun, Nastasyo Filipovna olsun, Karamazovlar olsun; hepsi birer gerçek portredir. Bare min dokuzuncu derecesinden memur Golyadkin bile günümüzde yaşayan bir gerçektir. Dostoyevski'de eksik olan ne gerçekleri kavrama yeteneği, ne de gözlem gücüdür, eksik olan olumlu dünya görüşüdür.

Dostoyevski'nin romanlarında olağanüstü bir hareketlilik vardır. Yarattığı kişiler bir göl kıyısında oturup batan güneşi izlemezler, bir ağacın altına oturup dinlenmezler, uyumazlar; sürekli düşünen, coşkulu tiplerdir hepsi. Tipler tek tek ele alındığında kusursuz işlenmiş birer elmas gibidirler, tüm roman boyunca yaratıldıkları gibi yaşar ve öyle ölürler.

Dostoyevski'yi çağımıza kadar en büyük romancılardan biri olarak getiren yönü, çağının çarpıklıklarını yansıtabilmesi ve bu çarpıklığın bireyler üzerinde yarattığı etkiyi hiç bir yazarın ulaşamadığı bir ustalıkla gözler önüne sermesidir. Ne kadar alçalmış olursa olsun, her insanın içgüdüsüyle insanlık onuruna saygı gösterilmesini isteyeceğine inanmıştır. Toplum tarafından itilmiş bir kişi, kendisini toplumdan soyutlamasını, kişilerle arasına sınır koyması gerektiğini düşünüyor, ne kadar utanç verici suç işlemiş de olsa, insanca davranışı eninde sonunda hak edeceğini biliyordu. Bunu bildiği için de kendinden son derece emindir: "İnsanca muamele, Tanrı kavramını tamamen yitirmiş kişileri bile uyandırabilir."[13]

Karanlık görünümüne rağmen, Dostoyevski için insan daima canının istediği gibi davranmayı amaç edinmelidir. Bunu akıl veya çıkar gibi dürtüler engellemeye çalışacaklardır kuşkusuz, ama onun için bu ikisinin de pek önemi yoktur. Hatta isteklerin; çıkarların tam tersine yönlenmesi, insanların istekleri yönünde davranmalarına yardımcı bir etkendir. Bu görüş ne kadar bireysel de olsa, insan için kapkara bir görüş sayılamaz.

Dostoyevski okurda garip bir hayranlık uyandırır. Bunun altında vatan biraz alışılmamışlık, biraz düşüncelerdeki ustalık, hepsinden önemlisi olağanüstü bir iç gözlem yeteneğidir. Yıllarca sokaklarda dolaşsanız, Raskolnikov'a, Nastasya Filipovna'ya rastlayamazsınız, ama bilirsiniz ki çok yakınınızdadır onlar. Yirmibin sayfaya yakın yazı yazmıştır Dostoyevski. Tüm romanlarında aynı başarıyı göstermez, ama genel olarak bir ölçü konabilse, Dostoyevski tüm geri kafalılığına karşın, yarattığı yüzlerce değişik tip ile, olaylara yaklaşımındaki gerek öznelliği gerekse nesnelliği ile, gelmiş geçmiş en büyük romancılardan biridir. Bunu yadsımak, hele yüzyılımızdaki roman türünün kısırlığında Dostoyevski'yi hafife almak, en azından haksızlıktır. Dostoyevski'nin eleştirilecek yonleri parlak küreler gibi, günün ilk saatlerinde yapraklar üzerinde kümeleşen su küreleri gibi elle tutulur, gözle görülür derecede açıktır. Asıl deşilmesi gereken nokta ise, yapraklara can veren damarlar içindeki gizi bulup çıkartmak, o karanlık dehliz içinde onun bulamadığı aydınlığı -bir bakıma yanıldığı demek daha doğru- insanlığın evrensel yasalarını, kendi içersinden çıkarıp çevre ile paylaşmaktır.

---

1) Dostoyevski, "Yeraltından Notlar", M.E.B. Yay., Çev: N.Y. Taluy, 1963, s. 21
2) A.g.e., s.20
3) A.g.e., s.40
4) "Ölüler Evinden Anılar", Varlık Yayınları, Çev: N.Yalaza Taluy, 1969, s.266
5) "Yeraltından Notlar", M.E.B. Yayınları, Çev: Nihal Y.Taluy, 1963, s.14
6) A.g.e.,
7) A.g.e., s.11
8) "Budala" Cem Yayınevi, Çev: Nihal Yalaza Taluy, I. Cilt, s.24, 1967
9) "Yeraltından Notlar", M.E.B.Y., Çev: N.Y. Taluy, 1963, s.15
10) "Yeraltından Notlar", M.E.B.Y., Çev: N.Y.Taluy, 1963, s.24
11) "Cinler" Varlık Yayınları, Çev: Ergin Altay, 1968
12) "Cinler" Varlık Yayınları, Çev: Ergin Altay, Cilt I, 1968, s.402
13) Ölüler Evinden Anılar, Varlık Y., Çev: N. Yalaza Taluy, 1969

TETİĞİ KİM ÇEKECEK?

MAHMUT T. ÖNGÖREN

Yukarda: Columbia bölgesinde bir suç zanlısı tutuklanırken. Yürürlükteki adalet sistemi herkese bir kelepçe vadediyor. Aşağıda: Idaho'da, yaşlı bir kadın silah satın alırken.

AMERİKA Birleşik Devletleri'nde her 24 dakikada bir cinayet girişimi olmaktadır. Her 10 saniyede bir ev soyulur. Her 7 saniyede bir kadın saldırıya uğrar. Artık her 4 Amerikalıdan birinin tabancası var. Günümüz Amerikası'nda her 13 saniyede bir tabanca satılıyor. Bu ülkede işlenen cinayetlerinin yarısının, 10 dolarla satın alınabilen tabancalarla işlendiği artık bilinmektedir.

Günlük yaşamı kaplayan bu şiddet Amerika Birleşik Devletleri'ndeki büyük kentlerin kenar mahallelerini çoktan taşmıştır. Artık kentlerin dışındaki sessiz ve dingin bölgeler de sayısız cinayet, saldırı, hırsızlık olayları ile kıvranıyor. Amerika'daki yaşam biçimi değişiyor. Şiddet olaylarından yılmış insanlar ülkenin ilk kuruluş günlerindeki gibi, kendilerini korumak için, silahlanıyorlar. Kimi karakollarda polisler halka silah kullanma dersleri veriyorlar. Suçsuz insanlar kendilerini korumak amacıyla saldırganları öldürmeye hazır olduklarını açıklamakta bir sakınca görmüyorlar. Kadınlar sapıklara karşı yanlarında göz yaşartıcı gaz tüpleri taşıyorlar. Çeşitli mahallelerde oturanlar birbirlerinin evlerini gözleyen ekipler kuruyorlar ve eğer her hangi bir evin çevresinde dolaşan kuşkulu kişilerin varlığını sezerlerse, derhal ev sahibini telefonla uyarıyorlar. Otobüs duraklarında tek başına beklemek zorunda kalan kadınlar bir yabancı ile karşılaşırlarsa hemen onunla neşeli bir havada konuşmaya başlıyor ve olası saldırganı dolaylı olarak yumuşatmaya çalışıyorlar. Diğerleri gece bir yere gittikleri zaman dönüşte arkadaşlarını telefonla aramayı alışkanlık durumuna getirmişler. Eğer aramazlarsa, arkadaşları hemen polise haber veriyor. Karate dersleri alanlar, evlerinde yazın bile içerde oturarak kapıları ve pencereleri iki üç kilitle sımsıkı kapatanlar çoğunlukta. Ama yine de Amerika Birleşik Devletleri'nde hırsızlık, saldırı olayları ve cinayetler giderek artıyor ve yaşam dayanılmaz bir noktaya geliyor. Her gün insanlar kuşkuyla bekliyorlar, "Tetiği kim çekecek?" diye. Ve sonunda bir Amerikalı genç tetiği söz konusu ülkenin başkanına çekti. O zaman bile Amerikalı yetkililer "Şimdi tetiği

kim çekcek?" diye bir soru sormaktan kendilerini alamadılar. Fakat bu, birincisinden biraz değişik anlam taşıyan bir soru: Çünkü soruyla ilgili tetik her hangi birini öldürebilecek bir tabancanın değil, nükleer savaşı başlatacak mekanizmanın tetiğiydi. Başkan Reagan yaralanıp hastaneye kaldırılınca, gerektiği takdirde nükleer tetiği çekebilecek kişi hemen belirlenmeliydi. Nitekim tüm yetkililer ve Amerikan kitle haberleşme araçları bu nükleer tetiğin hiç zaman yitirilmeden Başkan Yardımcısı George Bush'a ulaştırıldığını övünçle açıkladılar. Başkan yaralansa ve birdenbire öldürülse bile, Amerika Birleşik Devletleri'nde her zaman tetiği çekecek biri vardır. USA düzeni bu başarıyı(!) her zaman sağlayabilecek ortamı yaratmıştır.

Ama aynı düzenin yarattığı bir de John Hinckey vardır. Reagan'ı vuran genç... Bu gence tetiği çektiren nedir, kimdir? Türkiye'de bir gazetecinin çok parlak(!) biçimde belirttiği gibi, Sovyetler mi? Yoksa Amerika Birleşik Devletleri'nde yıllardan beri şiddeti önlemek için en gerekli yollara başvurulmaması mı? Silah satışının önlenmemesi ya da en azından sınırlanmaması mı? Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Reagan vurulduktan sonra Bayan Reagan'a gazeteciler, "Acaba olayın nedeni artık her yerde görülen sapıklar ve silahlar mı?" diye sorduklarında hemen şu yanıtı almışlardır: "Reagan'ın bu konudaki görüşlerini bilirsiniz. Sorunun bu olmadığına inanır." Hatta Bayan Reagan sözlerine Reagan'ın hastahanedeki başucuna gelen dostlarına silah satışının sınırlanmasına taraftar olmadığını söylediğini de eklemiştir.

BU yazının hazırlandığı sırada Amerika Birleşik Devletleri'nin Atlanta eyaletinde halk dehşet içinde bulunuyordu. Çünkü 23. siyah genç de öldürüldü ve tam 23 zenciyi öldüren ya da öldürenler henüz yakalanmadı. Yıllarca önce genç yaştaki sekiz hemşireyi bağlayıp teker teker öldüren katilin ya da daha önce de Teksas Üniversitesi'nin kulesine çıkıp rastgele açtığı ateşle, kendisiyle hiç ilgisi bulunmayan insanları öldüren bir başka gencin yol açtığı olaylar artık bu ülkede yadırganmıyor. Reagan'ı vuran Hinckley'in yakalanmadan önce başkent Washington'daki otel odasında sürekli olarak TV izlediği saptanmıştı. Yoksa yanıtı TV gibi kitle iletişim araçlarında mı aramak gerekiyor?

Elbette insan salt televizyonda izlediği şiddet olayları ile dolu yayınlar sonucunda adam öldürmez. Ama eğer bir toplumda sapıklığı destekleyen; adam öldürmeyi, soygun yapmayı, kadınlara ve hatta erkeklere ve elbette çocuklara cinsel saldırıda bulunmayı bireylerin bilinçaltına yerleştiren davranışlar ve tüm bunları da ürünlerinde sürekli olarak işleyen kitle iletişim araçları varsa, önemle sinemanın, televizyonun, yazılı basının ve çocuklar için hazırlanan ve büyükler tarafından da izlendiği bilinen resimli romanların üzerinde durmak gerekir. Yasal bakımdan ve silah satışını durdurmak ya da en azından sınırlamak açısından hiçbir önlem almayan Amerika Birleşik Devletleri, kitle iletişim araçlarında çokca yer alan şiddet öğesini ortadan kaldırmak için de en küçük bir çaba göstermiyor.

USA kaynaklarından öğrendiğimize göre, her gün sayısı milyonları bulan genç, yaşlı ve çocuk en az 6 ya da 7 saat TV izliyor. Ayrıca milyonlarca insan sinemaya gidiyor ve elbette daha az sayıda da kitap ve resimli roman okuyor. Yine USA kaynaklarına göre, bu TV yayınları ve filmler milyonlarca insana, onlar sezinleseler de, sezinlemeseler de, pek çok noktayı "öğretiyor". Öğretilen olumlu da olsa, olumsuz da... UNESCO'nun "Courier" adlı dergisinde Yeni Zelandalı araştırmacı Gordon Mirams'ın yaptığı açıklamadan, "Düşünülenin aksine, çocukların resimli romanlarda okuduklarından ve gördükleri Tarzan biçimindeki filmlerden korktukları" anlaşılabiliyor. Yine USA kaynaklı bir başka araştırma 66 milyon 318 bin çocuk bir hafta içinde günde ortalama 6 ya da 7 saat TV izlemektedir. Herkesin TV alıcısının başında olduğu akşam saatlerinde ise TV yayımlarının yüzde 50'sini şiddet ve cinsellik sahneleri kaplamaktadır. Bu sahneleri izleyen çocukların yarısından fazlası ise 12 ya da daha küçük yaştadır. Demek ki, bu tür yayımları izleyen çocuklar henüz okuma yazma öğrenmeden şiddet ve cinsellik öğeleri ile karşılaşıyorlar, kitle iletişim araçlarında.

Yine USA kaynaklı araştırmalar, sakıncalı sayılan vurdukırdılı filmlerin, aşırı şiddet sahneleri taşıyan filmlerin, seks ve şiddet öğelerini birleştirerek yansıtan filmlerin ve karate filmlerinin artık giderek TV yayımlarında da yer aldığını belirtiyorlar. 1962'de Berkowitz ve 1963'te de Bandura ve Walter adlı araştırmacılar da bu tür filmlerin gençlere ve yetişkinlere saldırganlık tekniklerini öğrettiğini, aynı alanda bilinçaltına daha önce girmiş olan bilgileri anımsattığını ve düşmanca davranışlara haklı ve hemen hemen ahlaksal bir ortam hazırladığını ortaya koymuşlardı. Bir başka araştırmaya göre de Amerika'da akşam döneminde yapılan 85.5 saatlik yayında 84 öldürme olayı ya da şiddet ve benzeri olaylar yer almaktaydı. Yaşları 2 - 7 arasında ortalama 26 milyon çocuğun TV izleyebildiği aynı saatlerde her 16.3 dakikada bir şiddet olayı görüntülüğe çıkmaktadır. Başkan Kennedy'nin 1963 yılında öldürülmesinden sonra "Christian Science Monitor" gazetesi tarafından yaptırılan söz konusu araştırma sonuçlarına göre, daha az izleyicinin bulunduğu sanılan saat 21.00'den sonraki yayınlarda ise şiddet dolu sahnelerin sıklığı her 35 dakikaya düşmektedir.

Amerikan kitle iletişim araçlarından fışkıran bu sapıklıklar yine yıllardan beri kapitalist dünyanın tüm ülkelerine de yayılmaktadır elbette. USA kaynaklı filmlerin İngiltere'ye akması sonucu bu ülkede yapılan bir araştırmadan da altı ay içerisinde çocuk mahkemesi önüne getirilen 16 yaşından küçük 38.000 çocuğun 141 suç ile 112 ahlaka aykırı davranışının sinema filmleri ile doğrudan ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştı. Roma'da UNESCO tarafından yürütülen bir başka araştırma

ise "haydut filmlerinin çocukları ve hatta yetişkinleri bile şiddet uygulamaya ittiğini ve iyi ile kötü arasında kesin bir ayırım yapılmasını önlediğini" ileriye sürüyordu.

ÜLKEMİZDE ise bu konuda gösterilebilecek en belirgin örneklerden biri, "Dallas" dizisinin Ceyar adlı kahramanının TV izleyicisi tarafından hemen hemen günlük yaşamının bir parçası durumuna getirilmesidir. Bu adla berber dükkanları açılmakta, lokantalarda bu adla yemekler sunulmakta ve dolmuşta, otobüste ve işyerlerinde Ceyar'dan yaşamın bir "ölçüsü" gibi söz edilmektedir. Tüm bu davranışlarda bir sakınca görülmeyebilir. Ama bunların sonucunda Ceyar'ın vuruluşu ve Ceyar'ı vuran silahın tetiğini kimin çektiği sorusu da günlük yaşamımızın bir parçası olmakta ve böylece de USA yaşam biçiminin bir öykünmesi toplumumuza girebilmekte, hatta toplumumuz Ceyar'ın vuruluşunu salt beklemeye koşullandırılmakla yetinilmemekte, "tetiği kimin çekebileceği" üzerinde yürütülen dopdolu haberler radyolarımızın bültenlerinde birinci sırayı alabilmekte ve TV bültenlerinde ise Ceyar'ı Türkçe seslendiren sanatçı görünerek kendisine haber sunucusu tarafından sorulan bir soruyu yanıtlayarak, "Ceyar'a ateş eden tabancanın tetiğini her hangi bir kimsenin çekebileceğini" belirtebilmektedir. Böylece USA'da başkanlara kızanların, dünyanın her yerinde düşmanlarına ve sevmediklerine sinirlenenlerin önünde tek yol vardır görüşü kitlelere adamakıllı benimsetilmiştir: Çekin tetiği, yere serin istediğiniz kişiyi.

Nitekim Amerika'da Başkan Reagan'ı vuran genç Hinckley 'in "Taksi Şoförü" adlı Amerikan filminden etkilendiği, filmde 13 yaşındaki fahişeyi canlandıran sanatçı Jodie Foster'a mektuplar yazdığı da yine USA kaynakları tarafından açıklandı. Ülkemizde de gösterilen film gerçekten de aşırı şiddet sahnelerini içermektedir. Film, bir senatör adayını, ona kızdığı için, seçimden önce öldürmeyi planlayan bir gencin sonunda 13 yaşındaki fahişeyi bu yola düşürenleri temizlemesini çok kanlı sahnelerle anlatır. Gerçi 13 yaşındaki kız kurtulur ve evine döner, ama onu kurtaran genç de bu bireysel davranışından ötürü kahraman olur çıkar. Film, bu öyküyle, Amerikan toplumunu eleştirmekte midir? Yoksa bireysel davranışından ötürü kahraman olan gencin gerçekten kahraman olduğunu mu savunmaktadır? Bu gibi soruların yanıtları filmde açıkça verilmemiştir. Çünkü küçük kızın o kötü yaşamdan kurtulmasından sonra, geride kalan toplumun eskisi gibi sürüp gittiği ve yeni genç kızların aynı kötü yaşam biçimine her an kolaylıkla düşebileceği hiç belirtilmez "Taksi Şoförü" adlı filmde.

Yeni Hinckley'lerin Reagan'a ya da diğer ünlülere önümüzdeki günlerde bir kez daha ateş edebilecekleri ve ün kazanacakları ya da hiç tanımadığımız ve tanımayacağımız diğer insanların her gün diğer insanları yine öldürmeye devam edecekleri de bilinmektedir. Ama Amerikan başkanları bundan böyle daha sıkı korunacaklar, oy peşinde olan yetkililer daha sert konuşacaklar, ölüm ve saldırı korkusundan ötürü milyonlarca insan daha başka önlemlere başvurmaya çalışacaklar ve kitle iletişim araçlarındaki şiddetin derecesini ve izleyiciler üzerindeki etkilerini ölçen bilim adamlarının ve bilim kuruluşlarının sayısı da giderek artacaktır. Ama ne Amerika' da silah satışı önlenecektir, ne de Amerikan kaynaklı ürünlerin Amerika'da ve diğer ülkelerdeki kitle iletişim araçlarında şiddet, vahşet ve aşırı cinsellik dolu sahnelerle gösterilmesi. Herşey eskisi gibi sürüp gidecek ve bu şiddetin günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğu da bilinçlatına biraz daha yerleştirilecektir.

ÇÜNKÜ "tetiği kimin çekeceğini" merak eden bir toplum yaratmak kapitalist dünyanın tekelcilerinin işine gelmektedir. Çünkü birinin her an tetiği çekmeye hazır olması gerekmektedir. Bir nükleer savaşta tetiği ilk çeken kazanacaktır. Amerikan toplumu buna inandırılmıştır.

Çünkü tetiği her an çekmeye hazır yaşamak gerekir. Nükleer savaşı bir kenara bırakın. Bir toplum içindeki bireylerin de birbirlerine karşı tetiği çekmeleri en doğal haklarıdır. Amerikan toplumu buna da alıştırılmıştır. Önce kendilerini korumak için tetiği çekmek zorundadırlar. Çünkü sapıklar, saldırganlar ve gözlerini hırs bürümüşler aralarında rahatça dolaşmaktadır artık. O zaman kendini korumak için silah satın almak, herkesin silah satın alması için de çok sayıda silah üretmek gerekir. Bu düşünce de topluma yerleştirilmiştir. O denli etkili bir anlayışla ve kitle iletişim araçlarının da yardımıyla yerleştirilmiştir ki, saldırganların da aynı silah üretiminden yararlanıp suçsuz insanlara ateş saçacağı gerçeğinin bir çelişki olarak önlerine geldiğini Amerika'da yaşayanlar sezinleyemez olmuşlardır. Yavaş yavaş bu alışkanlık Amerika Birleşik Devletleri'ni de aşmış ve yine USA kaynaklı kitle iletişim araçlarının ürünleriyle diğer kapitalist ülkelere de yerleştirilmeye başlanmıştır.

İnsanların bilinçaltları bu düşüncelerle öyle sağlam yöntemlerle dolduruluyor ki, eğer biri kalkar da günün birinde "Yasalar güçlendirilmeli, silah fabrikaları kapatılmalı, silah satışı önlenmeli. Toplumdaki şiddetin gerçek nedenlerini ekonomik ve sosyal sorunların temellerinde arayarak bunların ortadan kaldırılması için düzenin değiştirilmesine çalışılması gerekir." derse, başta USA olmak üzere tüm kapitalist ülkelerin yönetimleri bu kişiyi "deli, sapık ve zararlı" diye toplumun bilinçaltına yerleştirmek amacıyla aynı yöntemleri kullanmaktan kaçınmazlar.

* Bu yazıdaki istatistikler ve sözkonusu edilen araştırmalar başta Time dergisi olmak üzere, Amerikan kaynaklarından alınmıştır.

Bilim Sözcükleri Arasında

GÜNEY GÖNENÇ

ÜNLÜ Çek yazarı Karel Çapek 1920'de "R.U.R." adlı bir oyun yazdı. Bu oyunda insanoğlu kendine benzer bir makine yapıyor, bu makine kısa sürede dünyaya egemen oluyor ve işi insan soyunu yok etmeye vardırıyordu. Çapek bu makinelere oyununda **robot** adını vermişti. "Robot", Çekçede robota (= çalışma, iş) sözcüğünden türetilmiş. Bugün kendi kendine çalışan ya da insana benzeyen ve insanların yaptığı kimi işleri yapan mekanizmalara robot diyoruz. Bilimde ve teknolojide kullanılan nice terimin kökeninde böyle bir öykü yatar. Fransız doğabilimcisi J.B. Audebert 1797'de bir tür kahverengi maymuna (mitolojideki bir Trakya kralının adından esinlenerek) rhesus adını verdiğinde 150 yıl sonra bu adın insanlar için yaşamsal önemde bir terime kaynaklık edeceğini aklına bile getirmemişti kuşkusuz. 1940'ta rhesus maymununun kanında yeni bir madde bulundu. Bu maddenin varlığı ya da yokluğuna göre, kan, **Rh pozitif** ve **Rh negatif** olarak iki türe ayrıldı. Bilindiği gibi doğumlarda "kan uyuşmazlığı" denen olay kanın bu iki türden oluşuyla ilgilidir. **Algoritma** sözcüğü, özellikle bilgisayarın sahneye çıkmasıyla yaygınlaşıp batı dillerinin sözlüklerine girmeye başlayınca bu sözcüğün kökenini de bir krala (bu kez Kastilya kralı Algor'a) bağlamaya çalışanlar çıktı. Sözcüğün Yunanca algiros (= zor) ve aritmos (= sayı) sözcüklerinden geldiği ya da logaritma sözcüğüyle ilintili olabileceği ileri sürüldü. Bilim tarihçileri sonunda sözcüğün kökenini buldular. "Algoritma" dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan büyük Türk matematikçisi Harzemli Musa oğlu Mehmet'in adından geliyordu. "Harzemli" sözcüğünün Arapçası olan "Alhvarizmi" sözcüğü batıda bozularak ilkin "algorism", sonradan da algoritma biçimini almıştı. Nitekim algorism sözcüğü batıda bin yıl boyunca dört işlem anlamında kullanılmıştır. **Cebir** (batı dillerindeki algebra) sözcüğü de Harzemli'nin bir kitabının adından bilim diline girmiştir. Bugünkü adı Hiva olan Harzem kenti Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetindedir.

İsa'dan önce yedinci yüzyılda ünlü matematikçi Tales demiri çeken bir taş üzerinde incelemeler yapmıştı. Magnesia (bugünkü Manisa) kenti yakınından getirdiği bu kara taşa, Tales, magnetes litos (= Manisa taşı) adını verdi. Magnetes sözcüğü batıdaki **"magnet, magnetic"**, bizdeki **"mıknatıs"** sözcüklerine dönüştü. Bu öykü bu kadarla kalmadı. Birinci yüzyılda Romalı bilgin Plinius bir başka tür kara taşa, Tales'in taşına benzeterek, magnes adını verdi. Plinius'un kitabını el yazısıyla çoğaltanlardan biri "magnes" yerine yanlışlıkla "manganes" yazdı. Böylece adı manganes'e dönüşen bu taştan 1774'te yeni bir metal elde eden İsveçli bilgin J.G. Gahn bu metale **manganez** adını verdi. Sözcüğün öyküsü bununla da bitmiyor. Bugünkü Yunanistan'ın Teselya bölgesindeki Magnesia kentinde çıkan beyaz bir taşa da -kara taştan ayırdetmek için- "magnesia alba" (alba = ak) denilmişti. Bu taştan 1831'de elde ettiği yeni bir metale Fransız kimyacısı A.A. Bussy **mağnezyum** adını verdi. Böylece bir eski kent adı iki metalin ve önemli bir doğa olayının adına kaynak oluyordu.

Bir kimyasal elemanı bulanın o elemana yaşayan birinin adını vermesi hiç de gelenekten değildir. Büyük bilginlerin adları kimi elemanlara hep ölümlerinden sonra verilmiştir. Örneğin Nobelyum, Einsteiniyum, Mendelefyum, Curiyum, Kurçatofyum. Eskiden beri korunan bu geleneği bir bilgin hem de "çaktırmadan" bakın nasıl bozmuş: 1875'te Fransız kimyacısı Lecoq de Boisbaudran 31 sayılı elemanı buldu ve adını **galyum** koydu. Galyum sözcüğü, "Fransa"nın Latincesi olan Gallia sözcüğünden geliyor denilmişti o zamanlar. Ancak sonradan bilginin kendi adı olan Lecoq (= horoz) sözcüğünün Latincesi olan gallus'tan alınmış olduğu ortaya çıktı. Böylece bu elemana Boisbaudran'ın yalnızca yaşayan birinin değil, üstelik kendisinin adını verdiği sonradan ortaya çıktı. Kimi elemanların adları da yalın Yunanca sözcüklerden seçilmiştir. İskoçyalı bilgin W. Ramsay havadaki asal gazları bulduğunda bunlara **argon** (a-ergon = iş yapamaz, tembel), **helyum** (helios = güneş), **neon** (neos = yeni), **ksenon** (ksenos = yabancı) ve **kripton** (kriptos = gizli) adlarını vermişti. Batı dillerindeki "kripto-" önekiyle başlayan ve "şifreli, gizli" anlamına gelen sözcükler de kriptos'tan türemiştir.

Mercek sözcüğü de besbelli mercimek sözcüğünden geliyor. Eskiden "merdümek" biçiminde söylenen bu sözcük Fuzuli'nin başyapıtı Leyla ile Mecnun'da şöyle geçer: "Göz merdümeğinden olsa hali/Göz merdümeği olurdı hali" (= Gözün bebeği olmasa onun yanağındaki ben insanın gözbebeği olurdu). Platon'un yirmi yıl boyunca derslerini verdiği korulugun adı, akademia, sonradan **akademi** biçiminde bugünkü anlamını kazanmıştır. Batıdan alıp kullandığımız **dekan** sözcüğü ise Latince decem (= on) sözcüğünden geliyor. "On-başı" demek: On erin, on rahibin, tabut taşıyıcıların başında bulunan kişiye verilen ad.

Son olarak çağımızdan bir örnek. İlk yapay ipliği bulduklarında Amerikalıların buluşlarına verdikleri ad o zamanlar Japonların tekelinde bulunan ipeğe karşı tepkilerini dile getiriyor: nylon (= naylon). Bu sözcük "now you lousy old Nippons" (= Hadi şimdi görelim pis Japonlar) sözcüklerinin baş harflerinden oluşturulmuştu.

Leonardo Fibonacci

NAZİF TEPEDELENLİOĞLU

PISA'lı Leonardo ya da Leonardo Fibonacci Rönesans öncesi Avrupasının en önde gelen matematikçisidir. Fibonacci için matematiği Araplardan alıp Avrupa'ya aktaran kişi denebilir.

Leonardo'nun yaşamı hakkında matematik yazıları dışında pek az şey biliniyor. İlk ve en iyi bilinen kitabı *Liber Abaci*'nin[1] yazıldığı 1202 tarihine bakılırsa, 1170 dolayında doğmuş olabileceği sanılıyor. Bu yönde pek kanıt olmamakla birlikte İtalya'nın Pisa kentinde doğmuş olması olası. Leonardo henüz çocuk yaştayken, Pisalı bir tüccar olan babası Guglielmo, Pisalı tüccarların yaşadığı Bugia adlı Kuzey Afrika limanına Konsül olarak atanır (Bu limanın şimdiki adı Bejaiya'dır ve Cezayir'dedir). Babası burada oğluna hesap öğretmesi için bir Arap hoca tutar. Leonardo daha sonra *Liber Abaci*'de hocasından "9 Hint rakamının sanatını" öğrenirken duyduğu mutluluğu anlatacaktır.

Fibonacci'nin *Liber Abaci*'si yayınlandığı yıllarda Hindu-Arap sayıları Avrupa'da Harzemli Muhammed Bin Musa'nın[2] eserlerinin çevirilerini okuyabilmiş birkaç "aydın" dışında bilinmiyordu. Leonardo kitabında bu rakamları anlatmaya şöyle başlar: "Dokuz Hint rakamı 9 8 7 6 5 4 3 2 1 dir. Bu dokuz rakama 0 işaretinin de eklenmesiyle, aşağıda anlatılacağı gibi herhangi bir sayı yazılabilir." Kitabın ilk 7 bölümü bildiğimiz 10'lu sayı düzenini ve bu sayılarla dört işlemi anlatır. Daha sonra bu düzen kâr hadleri, takas, para değiştirme, ağırlık ve hacim ölçülerinin birbirine çevrilmesi, ortaklar arasında bölüşme ve faiz gibi pratik ticaret problemlerine uygulanır

Liber Abaci 13. yüzyıl Avrupasında büyük ilgi görür, çok sayıda kopya edilir ve Kilisenin yasaklamasına karşın Arap sayıları İtalyan tüccarlar arasına yayılır. Kitap Kutsal Roma İmparatoru 2. Frederick'in dikkatini çeker. Frederick bilime düşkün bir imparatordur.[3] Bilim adamlarını korur. Bu nedenle kendisine *Stupor Mundi* (Dünya Harikası) denilmektedir. 1220 yılında Fibonacci huzura çağrılır. Frederick'in bilim adamlarından biri tarafından sınava çekilir. Sonunda Fibonacci göze girer. Yıllarca hem imparatorla hem de imparatorun dostlarıyla yazışır. 1225 yılında yazdığı *Liber Quadratorum*'u (Kare Sayıların Kitabı) imparatora ithaf eder. İkinci dereceden Diyofantus denklemlerine[4] ayrılan bu kitap Fibonacci'nin başyapıtıdır. Her ne kadar *Liber Abaci*'ye oranla çok daha dar bir çevrenin ilgisini çekerse de kitap sayılar kuramına büyük katkı getirir.

1228'de Fibonacci *Liber Abaci*'yi yeniden gözden geçirir ve kitabın bu ikinci yazılımını imparatorun başbilimcisi Michael Scott'a ithaf eder. Bu tarihten 1240 yılına kadar Fibonacci hakkında hiçbir şey bilinmiyor. 1240'da Pisa kenti kendisine kente yaptığı hizmetlerden dolayı 20 Pisa lirası "yıllık" bağlar. Bundan sonra matematikçimiz ne kadar yaşadı, o da bilinmiyor.

Yukarda da değindiğim gibi Leonardo Fibonacci Arap matematiğini, kullanışlı Hindu-Arap sayılarını batıya tanıtmakla çok büyük bir katkıda bulundu. Ancak ilginçtir, çağımız matematikçileri Fibonacci'nin adını, daha çok, *Liber Abaci*'de yer alan bir problemde ortaya çıkan bir sayı dizisi nedeniyle bilirler. Dolayısıyla Fibonacci'yi anlatan bir yazıda Fibonacci sayılarından ya da Fibonacci dizisinden söz etmemek olmaz. Bu nedenle biz de bu yazının geri kalan bölümünü bu diziye ayıracağız.

1) **Liber Abacci**, "çörkü = abaküs kitabı" anlamına geliyor. Bilindiği gibi Arap rakamlarının Avrupa'ya girmesinden önce, Avrupa'da Roma rakamları kullanılıyordu. Bu rakamlarla dört işlem yapmak, hemen hemen olanaksız olduğu için hesap çörkülerle yapılırdı. Bu nedenle de **abacus** sözcüğü adeta hesap sözcüğü ile özdeşleşmişti. Avrupa'ya yepyeni bir hesap yöntemi getiren ve bir bakıma çörküyü ortadan kaldıran bu kitaba bu adın verilmesi ilginçtir.

2) Harzemli ile ilgili kısa bilgi için 4. sayıdaki "Ortaçağ Arapları" yazısına bakınız.

3) Adının "Kutsal Roma İmparatoru" olmasına bakmayın siz, Frederick Kiliseyle arası bozuk bir dinsizdi.

4) Diyofantus denklemleri: Çözümleri tamsayı olan bir ya da daha çok bilinmeyen ihtiva eden denklemler. Örneğin $x^2 + y^2 = z^2$ x, y, z tamsayı olmak koşuluyla, ikinci dereceden bir Diyafontus denklemidir.

FİBONACCİ DİZİSİ

Liber Abaci'de yer alan problemin metni aşağı yukarı şöyle: "Adamın biri dört bir yanı duvarla çevrili bir yere bir çift tavşan koymuş. Her çift tavşanın bir ay içinde yeni bir çift peydahladığı, her yeni çiftin de 'buluğa' ermesi için bir ay gerektiği ve tavşanların ölmediği varsayılırsa, bir yıl sonunda dört duvarın arasında kaç çift tavşan olur?"

Knuth dostumuza göre[5] Fibonacci bu problemi kitabına biyoloji biliminde bir uygulama olsun diye ya da nüfus patlaması sorununa bir çözüm getirsin diye koymamış (ben de aynı kanıdayım). Toplama alıştırması olarak düşünmüş bunu besbelli. Her neyse, biraz düşününce tavşan çiftlerinin aylara göre şöyle çoğalacağı ortaya çıkıyor: 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, ... Yani her ay sonundaki tavşan çifti sayısı, o aydan hemen önceki iki aydaki sayıların toplamına eşit. Örneğin, 9. ay sonunda

$$13 + 21 = 34 \qquad (1)$$

tavşan çifti oluşacak. Bu kuralı biraz cebir kullanarak şöyle yazabiliriz:

$$u_n + u_{n+1} = u_{n+2} \qquad (2)$$

Yukardaki denklemde u_n n'inci ay sonundaki tavşan çifti sayısını gösteriyor. Görüldüğü gibi (1) denklemi (2) denkleminin n = 7 için özel hali, ayrıca $u_1 = u_2 = 1$ alıyoruz.

Bu diziye Fibonacci dizisi adı veriliyor. Dizide yer alan sayıların sağladığı o kadar çok özellik var ki bugün biri çıkıp da, "Fibonacci dizisi şu şu özelliği de sağlar" dediği zaman "Ne olmuş yani?" yanıtını alıyor genellikle. Fibonacci dizisi hakkında o kadar çok şey söylenebiliyor ki "Fibonacci Quarterly" adlı üç aylık bir dergi bile çıkabiliyor yıllardır.

Şimdi bu dizinin sağladığı özelliklerden bazılarını görelim.[6]

1. İlk n terimin toplamı n + 2'nci terimden 1 eksiktir:

$$u_1 + u_2 + ... + u_n = u_{n+2} - 1 \qquad (3)$$

Örneğin n = 6 için

$$1 + 1 + 2 + 3 + 5 + 8 = 21 - 1.$$

2. n inci sayının karesi ile n −1 inci sayının karesinin toplamı 2n − 1 inci terime eşittir.

$$u_{n-1}^2 + u_n^2 = u_{2n-1} \qquad (4)$$

Örneğin n = 5 için,

$$3^2 + 5^2 = 34$$

3. n inci terimle n + 1 inci terimi çarpıp bundan n − 1 inci terimle n − 2 nci terimin çarpımını çıkarırsak 2n − 1 inci terimi buluruz:

$$u_n u_{n+1} - u_{n-1} u_{n-2} = u_{2n-1} \qquad (5)$$

Örneğin n = 5 için

$$(5)(8) - (3)(2) = 34$$

4. n + 1 inci terimin karesinden n + 2 nci terimle n inci terimin çarpımını çıkarırsak; n çiftse +1, n tekse −1 buluruz:

$$u_{n+1}^2 - u_{n+2} u_n = (-1)^n \qquad (6)$$

Örneğin n = 6 için

$$13^2 - (21)(8) = +1$$

ALTIN KESİM

Diziyle ilgili "keşiflerimizi" Fibonacci dizisinin ardışık iki sayısını birbirine bölerek oluşturacağımız bir listeyle sürdürelim:

n	u_{n+1}/u_n	n	u_{n+1}/u_n
1	1/1 = 1,0000	7	21/13 = 1,6154
2	2/1 = 2,0000	8	34/21 = 1,6190
3	3/2 = 1,5000	9	55/34 = 1,6176
4	5/3 = 1,6667	10	89/55 = 1,6182
5	8/5 = 1,6000	11	144/89 = 1,6180
6	13/8 = 1,6250	12	233/144 = 1,6181

Görüldüğü gibi n arttıkça u_{n+1}/u_n 1,618 dolayında bir sayıya yakınsıyor. Bu sayının tam kaç olduğunu bulmak için (6) denkleminde her iki tarafı $u_n u_{n+1}$'e bölelim. Böylece

$$u_{n+1}/u_n - u_{n+2}/u_{n+1} = \frac{(-1)^n}{u_n u_{n+1}} \qquad (7)$$

elde ederiz. n büyüdükçe (7) denkleminin sağ tarafı sıfıra yaklaştığı için, büyük n'ler için (7) ifadesi

$$u_{n+1}/u_n \cong u_{n+2}/u_{n+1} \qquad (8)$$

şekline girer. Öte yandan (2) denklemini her iki tarafını u_{n+1}'e bölerek

$$u_n/u_{n+1} + 1 = u_{n+2}/u_{n+1} \qquad (9)$$

biçiminde yazabiliriz. Madem ki u_{n+1}/u_n n büyüdükçe sabit bir sayıya gidiyor, bu sabit sayıya ϕ dersek[7] (9) denklemini yeterince büyük n'ler için

$$1/\phi + 1 = \phi$$

ya da

$$\phi^2 - \phi - 1 = 0 \qquad (10)$$

şeklinde yazabiliriz. (5) denklemini çözersek

$$\phi = (1 + \sqrt{5})/2 = 1,61803...$$

buluruz. Demek ki Fibonacci dizisinde ardışık iki sayının birbirine oranı ϕ'ye gidiyor.

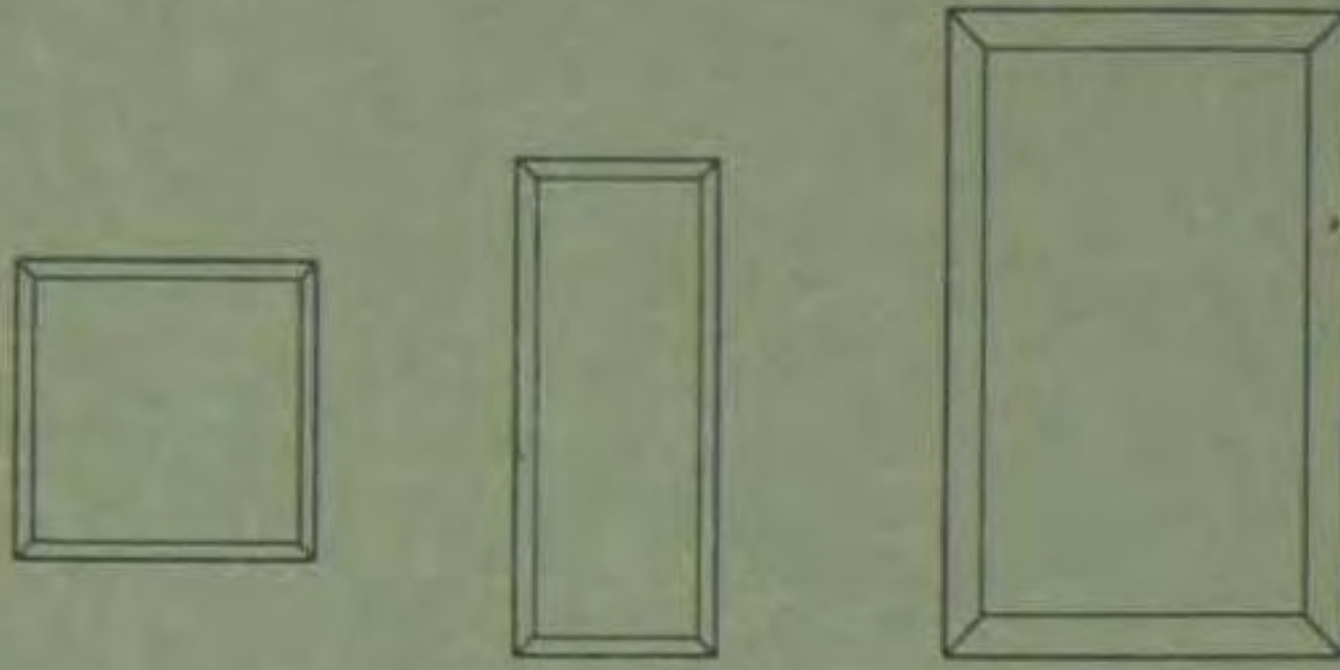
Bu sayı (ya da bu oran) Fibonacci'den en az 16 yüzyıl önce Yunanlılarca biliniyordu ve "altın kesim" diye adlandırılıyordu. Yunanlılara göre göze en hoş gelen orandı bu. Aşağıda üç dikdörtgen görüyorsunuz. Bunların içinden resminizi çerçeveletmek için hangisini seçerdiniz? Soldakini "çok kare" ortadakini "çok ince" bulmaz mıydınız? Buna karşın sağdakinin yüksekliğinin genişliğine oranı ne kadar "uyumlu" değil mi?

5) D.E. Knuth, "Fundamental Algorithms" 1. Cilt, Addison Wesley, 1975.

6) Özellikleri kanıtlarını vermeden sıralıyorum. İlgi duyan okurlara, kanıtları postayla yollayabilirim.

7) ϕ (fi) Yunan alfabesinin 21. harfi. Büyük Yunan heykeltraşı Fidyas'ın (M.Ö. 490-430) adı bu harfle başladığı için genellikle bu sabite ϕ adı veriliyor. Fidyas Partenon tapınağının mermer heykellerini yapan sanatçı. Şimdi "ϕ sayısının sanatla ne ilgisi var" diyorsanız okumaya devam edin.

Evet, yanılmadınız; sağdaki çerçevenin boyunun enine oranı ϕ'ye eşit.

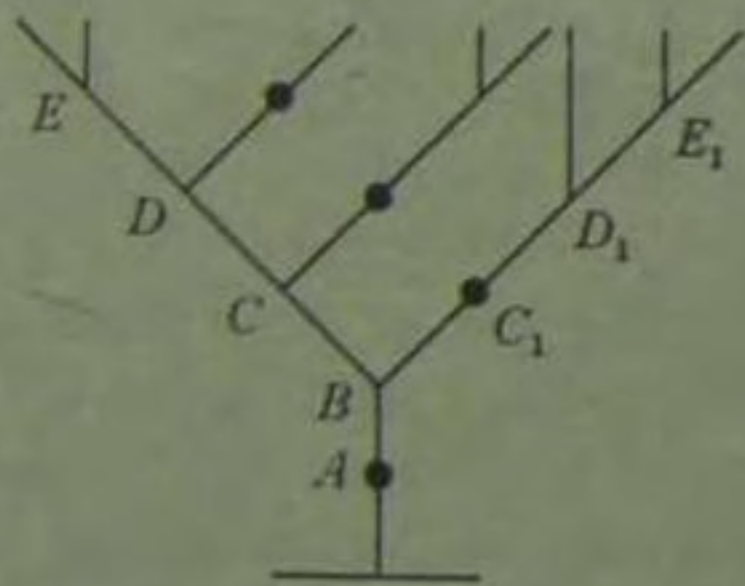
Altın kesimin bu estetik özelliği eski Yunan'ın mimarlarını, ressamlarını, heykeltraşlarını baştan sona etkiledi. Günümüze ulaşan hemen hiçbir büyük yapı, tapınak ya da anıt yoktur ki kapıları, pencereleri ya da duvarlarının boylarının enlerine oranı ϕ olmasın.

Daha sonraki yıllarda da Leonardo da Vinci'nin, Christopher Wren'in[8] ve daha birçok mimar, ressam ve heykeltraşın, yapıtlarında altın kesim kullandıkları biliniyor.

Şimdi haklı olarak tavşanların çoğalmasını modellediğimiz dizide ortaya çıkan ϕ'nin nasıl olup da "altın" sıfatını hak edecek denli uyumlu bir oran oluşturduğu, bu oranın neden -en azından bazılarının- gözüne hoş geldiği sorulabilir.

Kanımca bunun nedeni doğada gözlediğimiz birçok büyüme ve çoğalma sürecinin Fibonacci'nin tavşanlarınınkine benzer oluşu ve bu nedenle bu süreçlerin oluşturduğu birçok sayı, oran ve büyüklüğün ϕ'ye yakın değerler almasıdır. İnsanoğlu, sanırım, ϕ sayısını farkına varmadan doğadan algılaya algılaya onu beğeni dizgesinin bir parçası yapmış.

Örneğin bir ağacın dal salması ve büyümesi de aynen Fibonacci tavşanlarının üremesine benzetilebilir: Her dal, çıkışından 1 yıl sonra ve ondan sonra her yıl yeni bir dal çıkarır: Aşağıdaki şekilde ana dal ABCDE B, C, D, E dallarını çıkarmış. B'den başlayan dal $BC_1D_1E_1$ dalıdır ve o da ilk dalını D_1 noktasında çıkarmış, vb. 5. yılın sonunda (D düzeyinin hemen üstü) ağacın 5 dalı var ($u_5 = 5$), 6. yılın sonunda (E düzeyinin hemen üstü) ağacın 8 dalı var ($u_6 = 8$).

Fibonacci sayılarına, yaprakların dalda yerleşim biçimi olayında da (*phyllotaxis*) rastlıyoruz. Yanda

bir kiraz sürgünü görüyorsunuz. Yapraklar aşağıdan yukarı doğru dalın etrafında dönerek çıkıyorlar. Her beş yaprakta bir (yani 1. yaprakla 6. yaprak) tam aynı yöne bakıyorlar. Şimdi, bu yaprakların diplerinden, aşağıdan yukarı doğru hiç yaprak atlamadan bir iplik geçirirsek iplik bir sarmaşık gibi ağaç dalını saracak (bir sarmal oluşturacak) ve 1. yaprakla 6. yaprak arasında dalın etrafında 2 tur yapacaktır. Yaprakların yerleşim biçimini

$$f = \frac{\text{ipliğin tur sayısı}}{\text{bir dönemdeki yaprak sayısı}}$$

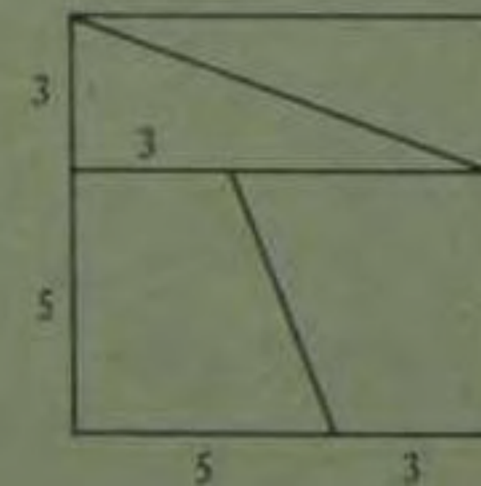
oranıyla gösterirsek kiraz ağacı için bu oran görülüyor ki 2/5'tir. Oran meşede de aynıdır. Bazı durumlarda örneğin karaağaçta, yapraklar, ipliğin her yarım dönüşüne bir yaprak düşecek şekilde karşılıklı çıkar. Yani f = 1/2'dir. Bu oran kayında 1/3, armutta 3/8, söğütte 5/13'tür.

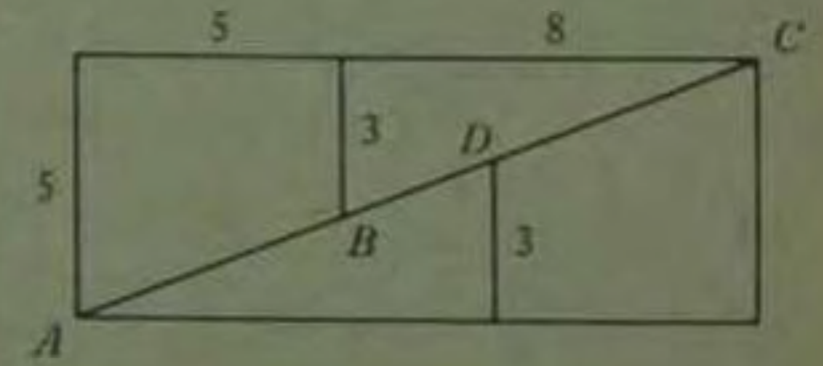
Görüldüğü gibi f oranının payındaki ve paydasındaki sayılar Fibonacci dizisinden birer atlayarak alınmış sayılardır. Yaprakların dönerek çıkmasını yaprakların birbirini örtmemesi, dolayısıyla güneşten eşit oranda yararlanılması biçiminde yorumlayabiliriz belki, ama neden ille Fibonacci dizisindeki sayılara uyarak dönüyorlar? Ben bilmiyorum. Öğrenemedim de.

MATEMATİK EĞLENDİRİR

4. SAYIDAKİ soruların yanıtlarını yer darlığı nedeniyle gelecek sayıda vereceğim. Aşağıda yaygın olarak bilinen ama Fibonacci dizisiyle yakın ilişkisi dolayısıyla bu yazıya koymaktan kendimi alamadığım bir paradoks sunuyorum.

Parçalı satranç tahtası: Aşağıdaki sekize sekiz satranç tahtasını gösterildiği biçimde 4 parçaya ayıralım ve bu parçaları yeniden düzenleyip beşe onüçlük bir dikdörtgen oluşturalım. Satranç tahtasının alanı (8)(8) = 64 idi. Yeni dikdörtgenin alanı ise (5)(13) = 65'tir. 1 birim karelik alanı nereden kazandık?

Bu paradoksun yazıdaki (6) denklemiyle yakın ilişkisi olduğunu belirtmeliyim.

Konuya ilişkin bir soru daha: Bu paradoksun yaratılabilmesi için karenin sekize sekiz olması şart mıdır? Değilse başka hangi büyüklükteki karelerle de bu soru sorulabilir?

8) Christopher Wren (1632-1723) ünlü İngiliz mimar, astronom ve matematikçisi.

Düşüncenin Diyalektiği Gerçekçilik(Realizm)ve Düşüncülük (İdealizm)

MUZAFFER SENCER

İNSAN düşüncesinin tarihi, en genel çizgileriyle gerçekçilikle (realizm) düşüncülük (idealizm) arasındaki diyalektik bir çatışkınlık süreci olarak nitelenebilir. Daha yerinde bir deyişle, insan düşüncesinin tarihine nesnel koşullar alanındaki diyalektik sürecin ideolojik yansıması olarak bakıldığında son çözümlemede bu süreç, sözü geçen iki ana yaklaşımın çatışması olarak ele alınabilir. Bu yaklaşımlar, salt bir düşünsel öğreti ya da felsefe dizgesi değil, nesnel koşullardan kaynaklanan bir dünya görüşü, bir yaşam anlayışı ve dünyayı kavrama yolu olarak insan düşüncesine yön veren birer temel öğedir. Bu nedenle, düşünce öğretilerini bugüne değin sık sık yapıldığı gibi toplumsal bağlamdan ya da ideolojik işlevinden soyutlayarak ele almak yalnız yanıltıcı değil, aynı zamanda derin sakıncaları olan bir tutumdur.

Gerçekçilik ve düşüncülük, insan toplumlarının evrim süreci içinde, yerine ve koşullara göre ya da ideolojik gereksinmelere bağlı olarak zaman zaman yeni görünüşler altında egemenlik kazanmış ve kendilerine yaşam veren nesnel çelişkiler temeli üzerinde iki karşıt görüş olarak günümüze değin varlığını korumuştur.

Bu yaklaşımlar, salt insana ve dünyaya bakışları açısından değil, doğrudan doğruya felsefe ve ideolojiye, kısacası kendilerine bakışları açısından da köklü bir karşıtlık içinde olmuştur.

19. yüzyıldan başlayarak Batı düşüncesi, felsefe dizgelerini (sistemlerini) sanki tüm öteki dizgelerden bağımsız olarak kendi süreçlerini izlermiş gibi ele almıştır. Düşünce tarihinde birbirini izleyen düşünce dizgelerineyse tek ve soyut bir insan düşüncesinin kendi devinimiyle işleyerek ürettiği karşıt görüşler olarak bakmıştır. Buna göre sözgelimi insan düşüncesi ussalcı (rasyonalist) görüşün yetersizliklerini görerek görgülcü (ampirist) görüşü benimsemiştir. Ya da sözgelimi 19. yüzyıl Batı düşüncesi kendi güdüsüyle özdekçi (materyalist) görüşe karşı çıkarak düşüncülüğe (idealizme) yönelmiştir.

Batı düşüncesine son yüzyıllarda egemen olan bu tutum, gerçekte tarihi saltık (mutlak) düşüncenin iç evriminin ürünü sayan ve Hegel'de en açık anlatımını bulan bir anlayışın tipik yansımasıdır. Böylelikle düşünce dizgelerinin ayakları yerden kesilmiş ve düşünsel öğretiler gerçekle ve pratikle bağı koparılmış soyut kavramlara dönüştürülmüştür.

Öte yandan yine Batı yaklaşımı, üstü kapalı biçimde, kendi sürecini izleyen bu soyut düşüncenin nesnel koşulları güdülediği ve öteki dizgeleri kendine göre biçimlendirdiği görüşünü benimsemiştir. Buna göre sözgelimi görgül düşünce öğretisi (ampirizm) egemenlik kazandığı içindir ki, insanlar gözlem ve deneyi ana bilgi aracı sayarak pozitif bilimleri gerçekleştirme olanağı bulmuştur. Ya da yine 19. yüzyıl Alman ulusçuluğu, Klasik Alman düşüncülüğünün (Fichte, Schelling, Hegel) ürünü olmuştur. Böylelikle düşünce dizgeleri, nesnel gelişmelerden ve yaşamdan bağımsızlaştırılmıştır.[1]

Düşüncenin yaşamdan koparılması ve bağımsız bir olguya dönüştürülmesi, kuşkusuz rastlantıların değil, tarihin belli dönemlerinde nesnel koşullara karşılık olarak yapılan bilinçli seçmelerin ürünüdür. Ancak bu tutum özellikle 19. yüzyıl sonrası Batı düşüncesinin tipik özelliğidir.

BATI toplumu Kapitalist evrim süreci içinde temel yapısına karşıt gelişmelere sahne olduğunda, bu gelişmeler karşılığını yeni bir yaşam görüşü ve ideolojide bulmuştur. 19. Yüzyıl Endüstri kapitalizmi ken-

di içinde yeni bir sınıfsal oluşum ve dünya görüşü olan özdekçi (materyalist) felsefenin sürüklediği ideolojik muhalefetle karşılaştığında genel olarak düşünce öğretileri, özel olarak gerçekçilik karşısındaki tutumunu kökten değiştirmeye başlamıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda henüz ilerici niteliğini koruyan kentsoylu, gereksinme duyduğu bilimsel ve teknik gelişmeleri hızlandırıcı bir etken olarak özdekçi görgülcülüğü (materyalist ampirizmi) bir dünya görüşü olarak benimseyip hızla yaşama geçirirken, 19. yüzyılda bu yaklaşımını bilinçli olarak değiştirmiştir. Batı düşüncesine egemen lan bu yaklaşıma göre artık felsefe bir toplumsal güdü, bir yaşam bakışı değil, soyut bir dizge ve düşünsel bir kurgudur. Artık felsefe, bir eylem güdüsü değil, tersine eylemsiz bir tutum, somut insan gerçeğini değil, soyut varlığı kavrama, varlıksal oluşumları düşüncül (idealist) açıdan açıklama aracıdır. Artık felsefe, 17. ve 18. yüzyıllarda olduğu gibi insana ve onun yetilerine güvenen, doğaya egemen olma sürecine etkin bir biçimde katılan iyimser bir yaklaşım değil, giderek bilinemezciliğe (agnotisizme) kayan, insanı bireysel duyumsamalar dışında kavranamaz bir dış dünyanın korkusuyla başbaşa bırakan kötümser bir bakıştır.

Düşünce dizgeleri artık somut ve pratik bir içeriği olan bir mesaj değil, tersine insanı kendisine ve doğaya yabancılaştıran bir öğedir. Düşünce artık bir eylem kılavuzu, bir kavrama çabası, bir atılım güdüsü değil, tersine bir kaçış yolu, içeriksiz bir kavramlar dizgesi, insana güveni sarcısı bir öğedir. Yine buna göre, düşünce, gerçeklikten kaynaklanan ve ona göre biçimlenmiş bir nesne değil, evrenin ya da varlığın ilk nedeni, gerçekliğe, nesnelere biçim veren soyut ve bağımsız bir öğedir. Bu nedenle, düşünce nesnel koşullardan üremek şöyle dursun ona anlam veren başsız sonsuz ve üstün bir ilkedir. Felsefe artık dış dünyaya açılan bir bilme edimi değil, tersine insanı bireysel algılamalarıyla sınırlayan tutsaklayıcı bir edilgenliktir.

Görüldüğü gibi, herşeyden önce çeşitli sınıfların ya da aynı sınıfın felsefeye ya da genel olarak ideolojiye bakışları zaman içinde köklü değişmeler göstermiş ve bu bakış çağın egemen çıkarları doğrultusunda başgösteren egemen ideoloji tarafından belirlenmiştir.

Düşünce öğretilerini yaşamdan kopararak ve soyut bir öğe olarak ele almak, 18. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar genel doğrultusuyla düşüncül (idealist) çizgiyi izleyen Batı düşüncesine damgasını vurmuş bir eğilimdir. Bu koşullandırıcı ve çarpıtıcı eğilimden arınarak insan düşüncesinin tarihine bakıldığında, gerçekçilik ve düşüncülüğün, çağın nesnel gereksinmelerine göre kimi zaman tek başına egemenlik kazanan, çoğu zaman bir karşıtlık içinde birlikte yaşayan iki ana düşünce dizgesi olduğu görülmektedir. Bu nedenle düşünce tarihini, bu iki ana yaklaşım arasında -kimi uzlaştırıcı ara biçimlere karşın- süregelen diyalektik bir karşıtlığın ürünü olarak ele almak olanaklıdır.

BU yaklaşımlar öteki felsefe sorunları (varlıkbilim = ontoloji, ahlak = ethik ve estetik konuları) üzerinde uzlaşmaz görüşler geliştirmiş olmakla birlikte, herşeyden önce bilgi kuramında birbiriyle bağdaşmaz bir karşıtlık içindedir. Daha doğrusu, gerçekçilik ve düşüncülük arasındaki ayrımın kalkış noktası bilgi kuramıdır.[2]

Bilindiği gibi bilgi kuramı, insanın bilme ediminin konusu, kaynağı ve sınırıyla bilme sürecinin niteliğini açıklamayı amaçlayan bir felsefe dalıdır. Buna göre, bilgi kuramının sorularını birbiriyle yakından ilişkili üç başlıkta toplamak olanaklıdır.[3] Bunlar,

1. Bilginin konusu nedir ya da neyi biliriz?

2. Bilginin kaynağı, edinilme yolu nedir ya da neyle (nasıl) biliriz?

3. Bilginin sınırı nedir ya da ne ölçüde biliriz?

Kısacası bilgi kuramının yanıtlamaya çalıştığı soru, "neyi, nasıl, ne kadar biliriz?" sorusudur.

İşte gerçekçilikle düşüncülük, öncelikle bilgi kuramının ilk sorusuna verdikleri yanıtla tam bir karşıtlık içindedir. Gerçekçilik bu soruya, bilgimizin konusunun bilinçten ya da özneden bağımsız (nesnel) olarak varolan dış gerçeklik (ya da dış dünya) olduğu ve bu gerçekliğin özdeksel ve tözel (substantial) bir nitelik taşıdığı yanıtını verir. Buna göre, özdeksel varlık bilincin değil, tersine bilinç özdeksel varlığın yansımasıdır. Buna karşılık, düşüncülüğe göre, tüm varlık özce tinsel (spiritüel) ya da düşüncül (idealistik)dir. Bilincin ya da öznenin dışında bir tözel varlıktan, özdeksel bir dış gerçekliğin varlığından anlamlı olarak söz edilemez ya da böyle bir gerçeklik olsa bile onu bilmemize olanak yoktur. Daha doğrusu gerçeklik ya da varlık düşüncenin kendisi ya da onun ürünüdür.

Dış gerçekliğin bir töz olarak ya da özdeksel varlığını tanımayan ya da varsa bile onun bilgi konusu olabileceğini yadsıyan düşüncülük, bilgimizin konusu üzerinde kendi içinde iki ayrı görüş benimsemiştir. Bunlar, nesnel ve öznel düşüncülüktür. Nesnel düşüncülüğe (objektif idealizm'e) göre varlıksal töz ya da tinsel gerçeklik, tek tek bireysel özne ya da bilinçlerin dışında nesnel olarak vardır. Daha doğrusu -bilinsin ya da bilinmesin- gerçeklik bireysel bilinçlerden bağımsız nesnel ve saltık bir tinsel varlık (idea ya da geist)tır.

ÖZNEL düşüncülüğe (sübjektif idealizm'e) göreyse, gerçeklik ya da dış dünya bireysel bilincin ürünü olan ya da bireysel bilince göre (göreli olarak) biçimlenen öznel bir olaydır. Başka bir deyişle, bireysel bilinç ya da öznelerden bağımsız bir dış dünyadan sözetmeye ya da böyle bir töz-varsa bile onu saltık olarak bilmeye olanak yoktur. Bu anlayışıyla öznel düşüncülük, başkaları (başka özneler) ya da tüm dış dünyayı öznel bilincin ürünü sayacak bir solipsizme (tek-bencilik) kadar açılmıştır. Yine dış dünyaya ilişkin bilgilerimizi bireysel olarak olayları ya da birincil yaşantı ve

deneyimlere indirgeyen çağdaş düşünce yaklaşımları kaynağını öznel düşüncülükten almıştır.

Bilgi kuramının temel sorusuna verilen karşıt yanıtlar, öteki soruların yanıtlarında da alt karşıtlıkların kökeni olmuştur. Kuramın ikinci sorusuna, -özdeksel ya da tinsel- varlığı nasıl ya da ne yolla biliriz ya da dış dünyaya ilişkin bilgimizin aracı nedir sorusuna verilecek yanıtlar da iki karşıt yaklaşım içinde belirmiştir. Bunlar, gerçekliği ya da dış dünyayı ilkece us yoluyla bildiğimizi söyleyen ussalcılık(rasyonalizm) ile gerçekliğe ya da dış dünyaya ilişkin bilgimizin kaynağını ilkece gözlem ya da deneyde bulan görgülcülük (ampirizm)'dir. Ussalcılar ve görgülcüler ilk soruda benimsedikleri yaklaşıma göre gerçekçi ve düşüncü olmak üzere kendi aralarında karşıt kümeler oluşturmuştur.

Bilgi kuramının üçüncü sorusu, gerçekliği ne kadar biliriz sorusu da yine iki karşıt yanıt almıştır. Bunlar, özdeksel ya da tinsel gerçekliği olduğu gibi, saltık olarak bildiğimizi söyleyenlerle, gerçekliğin ancak bilgi yetilerimizle sınırlı ya da göreli olarak bilinebileceğini savunanlardır.

Dış gerçekliğin usla ya da görgül yollarla "gerçekte olduğu gibi" bilinebileceğini ya da nasıl biliniyorsa öyle olduğunu söyleyen gerçekçilikle, tinsel varlığın usla ya da görgül yollarla saltık olarak kavranabileceğini ileri süren nesnel düşüncülük ilk kümeyi oluştururken; bilgimizi öznel bilinç olaylarıyla aynılaştıran öznel düşüncülükle -ister Kantçı, ister Comtecu olsun- tüm göreciler (relativistler) ikinci kümede yer alır.

İşte özellikle bilgi kuramının ilk sorusu karşısında izledikleri yaklaşıma göre düşünce dizgeleri arasında beliren karşıtlık, düşünce tarihinin diyalektik temelini oluşturmuştur. İnsan toplumlarının değişmesiyle toplumsal ideolojinin gösterdiği değişmelere bağlı olarak bu karşıt yaklaşımlardan, kimi biri, kimi öteki ama hep değişik ve daha ileri biçimler içinde egemenlik kazanmış ve bu süregen karşıtlık düşünce evriminin başlıca güdüsü olmuştur.

FELSEFE düşüncesinin ilk ve özgün örneklerini veren Antik toplumda, toprak soylularının ideolojisi olan sonsuz ve ideal toplum özlemi, karşılığını Platon düşüncülüğünde bulmuştur. Platon'a göre gerçek varolan, duyulur nesnelerin önsüz ve kavranabilir özleri, ilk ve değişmez tipleri olan düşün (idea)lerdir. Duyulur gerçeklikse bir görüntüden başka birşey değildir. Buna karşılık Demokrit ve Epikür'ün atomcu özdekçiliği gerçekliğin ilk ve tarihsel kökeni olmaktan öteye geçememiştir.

Feodal toplumda Kilisenin öncülüğünü yaptığı skolastik felsefe Platon'dan kaynaklanan ve ters adlandırılmış bir düşüncülük olan "ortaçağ gerçekçiliği"[4]yle temsilcisini bulmuştur. Bu felsefe Aquina'lı Thomas, vb. gibi tanrıbilimciler eliyle, Tanrının bir kez ve sonsuza kadar koyduğu tümeller (evrenseller) ya da genel kavramların asıl gerçekler olduğunu varsayarak tümel bilgilerden oluşmuş öğretiler geliştirmiştir.

Feodal toplumla tam bir karşıtlık içinde gelişen Kapitalist toplumun ilk aşamasında, ekonomik ilişkilerin öngördüğü bilimsel ve teknik bilgi, düşüncülük kalıplarının hızla kırıldığı bir felsefenin varlık nedeni olmuştur. Kurgusal felsefe ya da metafizikle doğaya ilişkin bilgiler üretilemeyeceğini bilinçlendiren kapitalizm, özdeksel varlığından hiç kuşku duymadığı dış dünya üzerinde gözlem ve deney yoluyla üretilmiş, pratiğe ya da eyleme kılavuzluk edecek bilgilere gereksinme duymuştur. Bu gereksinme, bir yandan bilimlerin birer birer gerçekleşmesi ve teknik buluşların birbirini izlemesine yol açarken, öte yandan felsefe alanında düşüncülüğün yerini gerçekçiliğe bırakmasıyla sonuçlanmıştır.

Yeni çağda (17. ve 18. yüzyıllarda) Bacon, Hobbes, Gassendi, Spinoza ve Locke'ta ilk temsilcilerini bulan Batı gerçekçiliği, henüz oluşma süreci içinde bulunan kapitalizmin öngördüğü üretim teknolojisiyle bilimsel gelişmelerin ürünü olmuştur. Bu düşünce, Ortaçağ skolastisizmi ve Kilise otoritesiyle çatışarak insan ve dış dünya konusunda yeni ve ileri bakış getirmiştir. Buna göre, insan, bilginin etkin bir öznesi, bilgiyse gerçekliği kuşkusuz olan özdeksel bir dış dünyanın yansıması sayılmış, gözlem ve deney bilgi kaynağı olarak yüceltilirken doğa, felsefenin başlıca konusu yapılmıştır.

Üretim güçlerinin gelişmesi yolunda ve Kiliseyle feodal soyluların egemenliğine karşı giriştiği savaşımda kentsoylu, gereksinme duyduğu her ideolojik öğeyi gerçekçilikte bulmuştur.

Yeni öğretiye göre, bilgilerimizin konusu olan dış dünya, insanda içkin olan bilgi yetilerinin bize bildirdiği gibidir. İnsanın doğuştan getirdiği (a priori) hiçbir bilgi yoktur. Bilgi, duyulur deney yoluyla dış dünyadan alınır. Doğa ve topluma ilişkin bilgilerin konusuna uygunluğundan ötürü pratiğe uygulanırlığından kuşku duyulamaz.

17. ve 18. yüzyıl gerçekçiliği o çağlarda hızla gerçekleşmekte olan mekanik ve matematik bilimlerin etkisi altında mekanistik eğilimler geliştirmiş ve bu eğilim 18. yüzyıl Fransız özdekçiliğinde en ileri boyutlara varmıştır. Başlıca temsilcileri, La Mattrie, Diderot, Helvetius, Holbach, vb. olan Fransız mekanistik özdekçiliği, insan ve doğayı mekanik yasaların ürünü sayarak ya da salt bu yasalarla açıklayarak bilincin varlığını yadsıyacak kadar metafizik bir aşırılığa düşmüştür.

Doğanın ve toplumun mekanik olarak açıklanması, varlığın ilk nedeni olan bir bilince (Tanrıya) ters düştüğünden tüm özdekçilerin ortaklaşa benimsedikleri ateism, özellikle Fransız özdekçilerinin belirgin özelliği olmuştur. Bu tür bir özdekçilik doruk noktasına Feuerbach'ın antropolojik özdekçiliğinde varmıştır.

ANCAK 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Batı düşüncesi, gerçekçi yaklaşımın karşısında düşüncü yaklaşımın gelişimine sahne olmuştur. Kapitalist toplumun giderek yerleşen ilişkileri aynı yüzyılda Endüstri Devrimiyle Batı toplumunda nitel bir dönüşümü be-

lirlemiştir. Artık topluma kök salmış olan kapitalist ilişkilerden kaynaklanan ve onların sözcüsü olan yeni ideoloji, değişme ve ilerlemeden yana değil, yürürlükteki ilişkilerden ve düzenden yanadır. Böylelikle, insan ve doğaya ilişkin bilgilerden kuşku duyacak, doğa ve toplum yasalarının kaçınılmazlığını yadsıyacak ya da onları insan zihninin gerçeğe yüklediği ilişki biçimleri sayacak, giderek düşünü(idealist motif) leri gerçekliğin ya da özdeksel güdülerin üstüne çıkaracak ve evrimci bir yaklaşımla Batı toplumların vardığı aşamayı son ve en ileri aşama olarak niteleyecek bir felsefenin nesnel koşulları hazırlanmıştır.

Bu felsefe kuşkusuz bir düşüncü felsefe olacaktır. Batı düşüncesine egemen olan temel ideolojideki bu değişmelere bağlı olarak ilk güdüsünü Descartes'dan alan, Berkeley ve Hume'da tipik temsilcilerini bulan bir öznel düşüncülük (bir anlamda bilinemezcilik), Batı düşüncesinin ayırıcı özelliği olmaya başlamıştır.

Sözü geçen yaklaşım, Hume'dan esinlenen Kant'ta en işlenmiş örneğini bulmuştur. Kant'a göre, nesnel gerçekliğe ilişkin bilgimiz onun saltık töz (numen) olarak kendisine değil, ancak apriori zihin kategorilerine göre algıladığımız görünüşlerine (fenomenlere) ilişkindir. O halde, nesnel gerçeklik ya da "kendinde nesne"nin bilinmesi olanaksızdır.

Kant'ta en yetkin anlatımını bulan yeni düşüncülük, Kapitalist ilişkilerin ilerici niteliğini yitirmesine koşut olarak sonunda metafizik ya da aşkın düşünücülüğe (nesnel düşüncülüğe) kadar açılacaktır.

Gerçekten Kant'tan kaynaklanan yeni düşüncülüğü, Batı düşüncesinde iki doğrultuda izlemek olanaklıdır. Bunlardan birincisi Klasik Alman felsefesinde aldığı biçim olan nesnel düşünücülük, ikincisiyse Fransız ve Anglo-Amerikan düşüncesinde kazandığı biçim olan pozitivizm ya da olaycılık'tır.

Alman düşüncülüğü Fichte'nin bireysel ben'i, saltık ben'in ürünü sayan öznel düşüncülüğünden yola çıkarak Schelling'te aşkın ya da nesnel düşünücülüğe dönüşmüş, sonunda Hegel'de doruk noktasına ulaşmıştır. Hegel'e göre, tüm varlık biçimleri, saltık bir tinsel varlığın (geist) ya da saltık düşüncenin diyalektik bir süreç içinde kendini gerçekleşmesidir. Saltık düşününün kendini tanıması olarak beliren bu süreç, çağdaş toplumda son ve en ileri sentezini gerçekleştirmiştir.

Böylelikle Alman düşüncesinde tüm özdeksel varlık biçimlerini yadsıyacak bir aşınlığa varan düşüncülük, kapitalist toplumun bilimsel ve teknik gelişmeye duyduğu gereksinmeyle aynı zamanda gerçeklikle ilgilenen çelişik yapısından ötürü, izlenen tek doğrultu olamamıştır. Tersine Kapitalist toplum kendisini tarihin amacı ve sonsuz bir aşama görmekle birlikte, üretim güçlerini geliştirecek ilerlemelere de gereksinme duyduğu için bir başka düşünücülük çizgisi 19, yüzyıla ağırlığını koymuştur. Bu, A. Comte'un elinde doğan, Littre, J.S. Mill ve Spencer tarafından izlenen pozitivizmdir.

POZİTİVİZM, bilgi kuramı alanında Kant'ın yaklaşımını değişik bir yoldan izleyerek, insan zihni için ancak olaylara ilişkin bilgi edinmenin olanaklı olduğu görüşüyle, gözlenir olayların dışında bir gerçeklikten söz etmeyi metafizik saymıştır. Sözgelimi Mill'e göre, ancak deneylerimizle bağıntılı, Spencer'e göreyse ancak deneysel alana giren olaylara ilişkin bağıl bir bilgi dışında saltık bilgilerden, saltık gerçeklikten söz etmek olanaksızdır. Bu özelliğiyle pozitivizm, bilgiyi doğrudan gözlem ve deneyle sınırlandıran bir olaycılık (fenomenizm) olarak öznel bir düşüncülük biçiminde belirmiş ve bilimi gözlemsel veriler ya da tanıtlamanın üstüne çıkan kuramsal yaklaşımdan yoksun bıraktığı gibi, bilimsel yansızlık görüşüyle topluma yönverici çıkarımları bilim dışı olarak nitelemiştir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında öznel düşünücülük bir yandan çok değişik ve bireysel görünüşler kazanırken bir yandan da pozitivizmin açtığı doğrultuda yeni biçimler almıştır. Bu ikinci tür düşüncülüğün ilk belirgin örneği 1870'lerde doğan ve Avenarius ve Mach'ın başlıca temsilcileri olduğu Ampirio-Kritisizm'dir. Bu düşünce ilk pozitivizm'den de ileri giderek sınırlı da olsa gerçekliğin olduğu gibi bilinmesi olanağını yadsımış, sözgelimi Mach'cılıkta bilgi sorunları giderek öznelciliğe dönüşen aşırı psikolojizm açısından ele alınmıştır.

Pozitivizmin üçüncü ve son biçimi 20. yüzyılın 20'li yıllarından başlayarak Viyana Çevresi adıyla düşünce tarihine giren ve günümüze kadar değişik biçimler ve adlarla varlığını sürdüren "yeni pozitivizm" olacaktır. Batı düşüncesinin felsefeyi metafizikten arındırmak savıyla geliştirdiği bu yeni akım, yine 19. yüzyılın ikinci yarısından kaynaklanan son gerçekçilik biçimi olarak diyalektik özdekçiliğin karşıtıdır.

18. yüzyılda Fransız mekanistik özdekçiliğinden sonra 19. yüzyılda Marxist düşünce temeli üzerinde geliştirilen yeni özdekçi gerçekçilik, kapitalist toplumdaki köklü yapısal değişikliklerin ürünü olmuş ve kapitalist ideolojinin ürettiği sayısız düşüncü eğilimler karşısında yeralarak diyalektik sürecin son karşı-savını oluşturmuştur.

Gerçekçilik ve düşüncülüğün son ve çağdaş biçimleri ve bunların toplumsal içerimleri bir başka yazının konusu olacaktır.

---

1) Düşünsel öğreti ya da ideolojilerin kendilerini oluşturan koşullardan bir ölçüde bağımsızlaşarak bu koşullar üzerinde etkide bulunabilecekleri açıktır. Ancak ideolojiyi son çözümlemede nesnel koşullardan koparmak, düşüncü (idealist) yaklaşımın ayırıcı özelliğidir.

2) Gerçi Antik çağın özdekçi felsefecileri için gerçekçilik öncelikle bir ontolojik sorundur. Ancak o çağda tüm felsefe görüşlerinin ilkece ontolojik dizgeler biçiminde belirdiği anımsanmalıdır.

3) Bu soruların sırası, ontolojik ya da kronolojik olarak değil, salt epistemolojik olarak anlaşılmalıdır.

4) Tümeller ya da genel kavramlar konusunda asıl gerçekçilik, onları salt birer ad ya da kavram sayan ve kökleri yine Antik çağda Aristo'ya kadar uzanan adcılık (nominalizm) ya da kavramcılık (konseptüalizm)dir.

1980'LERİN EŞİĞİNDE TİYATROMUZ

AYŞEGÜL YÜKSEL

1970'ler, tiyatromuzun çeşitli toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel çalkantılar içinde bata çıka bir yol bulmaya çalıştığı bozbulanık bir dönemi yansıtır. Önümüzdeki on yılda tiyatromuzun düze çıkabilmesi için geçmiş dönemde yansıyan yanlışları açık yüreklilikle değerlendirmek, sağlıklı bir hesaplaşmaya yönelmek gerekmektedir.

1960'lARDAN 1970'LERE

1970'ler herşeyden önce, 1960'larda ekilen tohumların verdiği ürünlerin oburca ve düşüncesizce tüketildiği bir dönemdir. 1960'larda yapılan tiyatro iki doğruyu belletmişti tiyatro yazarına, sanatçısına ve seyircisine: 1) Tiyatronun, seslendiği toplumdan, toplumun sorunlarından, arayışlarından, yönelişlerinden soyutlanamayacağını; 2) Tiyatronun, varlığını borçlu olduğu seyircisini ancak sahne üstündeki eylemin tüm sanatsal gereklerinin yerine getirilmesiyle sürekli kılabileceğini. Tiyatromuz 1960'ların ikinci yarısında, seyirci tarafından en çok desteklendiği, seyircisiyle gerek düşünsel, gerekse sanatsal çizgide sağlıklı bir iletişim kurabildiği verimli bir dönem yaşadı. Bu dönem yeni yazarlar, yeni oyuncular, yeni yönetmenler kazandırdı Türkiye'ye. Umut verici bir başlangıçtı bu.

BAŞLANGICIN SONU

Ne var ki 1970'lerin başında, bu "başlangıç"ın tam bir değerlendirmesi yapılmadan, yalnızca yüzeyde yansıyan verilere bakılarak, "başlangıç" bir "son"muş gibi değerlendirildi ve hızla yeni "başlangıç"lara yönelindi. Ödeneksiz ve ödenekli tiyatroların "yıldız" düzeyine yükselmiş oyuncuları, bir önceki dönemde kendilerini yürekten alkışlamış olan seyirciyi tek başlarına tutabilecek güce ulaştıklarına inanarak, ya kazançtan daha büyük bir pay almak için ya da inandıkları düşünce doğrultusunda tiyatro yapabilmek için bağlı oldukları tiyatrolardan koptular ve kendi tiyatrolarını kurdular. Böylece, yollarını, "halk dertlerini unutup, hoşça vakit geçirmek istiyor," "tiyatro tiyatro içindir", "tiyatro toplumu doğrulara yöneltgen ilerici bir güçtür" anlayışları doğrultusunda ayıran çeşitli ödeneksiz tiyatrolar çıktı ortaya. Kısa bir süre içinde aynı anlayışı paylaşanların da çeşitli nedenlerle yolları ayrıldı.

Tiyatrolar arasındaki bu çeşitlilik yazarı, sanatçısı, seyircisi bol olan, tiyatro eyleminin yaygın olduğu gelişmiş ülkeler için sağlıklı bir gelişme sayılabilirdi; ama tiyatronun yurt çapında bir sanat eylemi olarak benimsenmediği ülkemizde bu çeşitlilik ters sonuçlar verdi. Tiyatroların büyük kentlerde birdenbire çoğalmasıyla seyircinin hiçbir zaman bağışlamayacağı bir durum çıktı ortaya; sanatçı kadroları zayıfladı (çünkü bu denli çok tiyatroyu destekleyebilecek sayıda ve düzeyde sanatçı yetişmemişti henüz); sahnelenen yapıtların düzeyi düştü (çünkü bu denli çok tiyatronun birbirinden çok farklı gereksinmelerini karşılayacak yazar kuşakları yetişmemişti henüz); ve ödeneksiz tiyatroların sunabildiği tiyatro olayı hızla yoksullaştı.

SANAT VE KÜLTÜR POLİTİKASIZLIĞI

İki ödenekli tiyatromuz, Devlet Tiyatroları ve İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları ise ellerindeki maddi olanakları değerlendirme yoluna gitmediler. Devlet Tiyatroları 1960'larda varılan sanatsal düzeyi "doruk" bellemiş gibiydi; 1970'li yıllarda yeni atılımlara gerek görmedi; (Oysa seyircinin dünya görüşü de tiyatro anlayışı da çeşitli değişiklikler geçirmekteydi); "adet yerini bulsun" ve biraz da belli başlı yıldızlar sanatlarını gösterebilsinler diye hazırlanan birkaç gösterişli yapım dışında, sırf açılmış olan sahneleri boş bırakmamak için, çoğu niteliksiz oyunları özensiz yapımlarla seyircinin tüketimine sunmakla yetindiler. Durmadan değişen hükümetlere ters düşmemek için, kokusu, rengi belirsiz, Türk seyircisi için neden seçildiği anlaşılmayan bir oyun dağarı arkasına sığınan Devlet Tiyatrolarının tüm tartışmalara kapalı yönetim anlayışı, sanatçıların hevesini ve yaptıkları işe olan bağlılığını da zayıflatıyordu. Sahneye, angarya yüklenmişçesine çıkan "memur" kişilerin tiyatrosu olmuştu Devlet Tiyatroları. Ezber unutma, boş bulunup esneme, alkışa çıkmama gibi seyirciyi iten "sahne olayları" bu dönemde yaygınlaşmaya başladı.

İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları ise gerektiğince örgütlenememişti. Önemli ve iyi niyetli birkaç çıkış dışında genellikle Devlet Tiyatrolarınınkine benzer bir durum içindeydi. Toplumun gelişme çizgisi doğrultusunda belirlenmiş yurt çapında bir sanat ve kültür politikası olmayışı, ülke tiyatrosunun gelişmesinden ve yaygınlaşmasından sorumlu olması gereken ödenekli tiyatrolarına kendi bildiklerini okuma özgürlüğünü vermişti. Böylece tiyatro olayı "ödenekli" tiyatrolar bağlamında da gitgide yoksullaşıyordu.

ELVEDA TİYATRO, MERHABA TELEVİZYON

1970'li yılların sırtına yüklediği politik, ekonomik, toplumsal sorunların altında ezilen vatandaşın (seyircinin), yaşantısına çarpıcı bir yenilik getirmeyen tiyatro olaylarıyla yitirecek ne zaman ne de sabrı vardı; büyük bir seyirci çoğunluğu tiyatroya sırtını çevirip yayın süresini günden güne artıran televizyonun başına çöreklendi. Seyircisiz kalan tiyatrolar bu olguyu televizyonun, seyirciyi tiyatronun elinden aldığı yönünde değerlendirmekle yetindiler. Oysa tiyatro, seyircisini kendi

elleriyle göz göre göre televizyona armağan etmişti; bu sorumsuzluğun bedelini 70'li yıllarda hem tiyatro hem de seyirci ödedi, bugün de ödüyor.

1970'ler döneminin getirdiği politik ve ekonomik baskılar yalnız kaşla göz arasında kuruluveren tiyatroların değil, tutarlılığını sürdüren, seyircisini yitirmemiş tiyatroların da belini büktü. Bir sürü tiyatro çeşitli çalkantılar içinde yalpalaya yalpalaya dağıldı ve ortadan kalktı.

Ödeneksiz tiyatrolar bağlamında garip bir çelişki çıkmıştı ortaya; istekler, amaçlar, dünya görüşleri, sanat anlayışları öylesine ayrılmıştı ki kimi tiyatrolar sanatçısız kimi saçılar da işsiz kalmıştı. Sanatçısız kalan tiyatrolar birtakım hevesli gençleri, gerekli eğitim ve deneyimden geçiremeden sanatçı düzeyine yükseltiverdiler. İşsiz kalan sanatçılar ise başka uğraşlara yöneldiler. Tiyatronun kalan seyircisinin beğeni düzeyinde ister istemez bir düşme olmuştu. Birkaç deneyimli oyuncunun ortaya koyduğu usta oyunculuk kötü bir yapıtın hoşgörülmesine yetiyor, ya da sahnede yansıyan olayların sanatsal düzeyindeki düşüklük görmezden gelinerek yalnızca iletilen düşünce alkışlanıyor, oyuncuların dil sürçmeleri, diksiyon bozuklukları görmezden gelinmeye çalışılıyordu; çünkü ödeneksiz tiyatroların büyük zorluklara karşın ellerinden geleni yaptıklarına inanılıyordu. Seyirci son bir çabayla inandığı çeşit tiyatronun darboğazdan çıkıp eski günlerdeki düzeyine ulaşmasını sağlamak için alkışlarını sürekli tutmaya çalışıyordu.

Darboğazdan bir türlü çıkılamadı. Bir yandan bunaltıcı boyutlara ulaşan enflasyon, öte yandan hükümet kadrolarının durmadan el değiştirmesi ödenekli ve ödeneksiz tiyatroların işleyiş biçimini gitgide yozlaştırarak kör bir noktaya getirdi. Önce geçim sıkıntısı nedeniyle çeşitli yan işlere yöneldi sanatçılar; giderek tiyatronun varolan koşulları içinde ulaşamadıkları doyumu başka alanlarda aramaya başladılar. Bir süre önce seyircilerini armağan ettikleri televizyon onları da bağrına bastı.

TELEVİZYON ELİYLE BEĞENİ YOZLAŞMASI

Tiyatronun arabeskleşme* süreci seyirciyle tiyatro sanatçısının bu kez televizyonda yeniden buluştukları anda başlamıştı. İlk gelişme aşamasını 1970'li yıllarda, durmadan değişen hükümetlerin dümen suyunda giderek oluşturan Televizyon "halka hoşça vakit geçirtmek" amacıyla sunduğu skeçlerde, müzikgüldürü ve magazin programlarında, yavan konulara dayandırılarak çiziktirilmiş, başı sonunu tutmayan olayların ucuz bir oyunculukla sergilendiği bir "güldürü" anlayışını benimsemişti. Bu güldürü anlayışı yirmi milyon TV seyircisinden tiyatro nedir bilmeyen on milyon çocuk, genç, yaşlı insanı "sırıtarak" oyun seyretme alışkanlığına koşullandırıyordu; böylece, tiyatro olanakları olan kent merkezlerinde televizyon seyrederek büyüyen bebelerle birlikte milyonlarca insan, hiç bir kültürel temelden ya da yerleşmiş bir beğeniden kaynaklanmayan yoz bir tiyatro anlayışının etki alanına girdi. Bu anlayış önce 1960'lar tiyatrosunun 1970'lerde boşta gezen "yıldız"ları eliyle benimsetildi seyirciye; hemen ardından da dublaj, sunuculuk, reklamlar yoluyla eski yeni bir sürü sanatçı doluştu televizyona. Bu sanatçılar arasında biraz palazlananlar televizyondan gazino sahnelerinin "şov"larına atlayıverdiler.

KÜLTÜR BOŞLUĞUNDA FİLİZLENEN YOZ KÜLTÜR

Televizyondaki eğlence programlarıyla gazino "şov"ları arasındaki özdeşlik televizyonun da gazinoların da aynı çeşit beğeniye seslendiğini gösteriyordu. Hadi televizyonu bedava diye herkes seyrediyordu, ya her gece astronomik ücretler ödeyerek gazinoları besleyenler kimdi? Ekonomik bunalım herkesi cebindeki bir lirayı sakınır duruma getirmişken kimdi iki kahkaha atma, üç şarkıcı "seyretme" uğruna binlerce lirayı gazino masalarına bırakanlar?

1970'ler Türkiye'si yalnızca, köyden göç edip gecekondu ortamının kent-köy çelişkisi içinde bunalmış, kültürüne ve kendine yabancılaşmış gariplerin değil, köyden kasabadan, gecekondudan, kenar mahalleden göz açıp kapayıncaya dek kopuverip kent merkezinde lüks dairelere yerleşecek denli hızla zenginleşebilmiş "açıkgözlerin" de ülkesiydi. Görünüşü kentli, kafası bir değerler kargaşası içinde bulanık, üretmeden tüketen, elini attığı herşeye sahip çıkabileceğini uman bu "yeni türedi" sınıfın ruhuna önce fotoromanlar, sinema-magazin dergileri, renkli gazetelerin magazin ekleri, ucuz Yeşilçam filmleri gıda oluyordu; ve değer boşlukları, okunan yavan aşk öykülerinin, sahne ve beyaz perde kahramanlarının biçimlendirdiği bir "düş dünyası" ile dolduruluyordu. Televizyonun aracılığıyla ta evlerin içine dek giren müzikli, şovlu, güldürülü, zengin makyaj ve giysili gösteri evreniyle özdeşleşme kaçınılmazdı; bu özdeşleşmenin son aşaması da "düş dünyası"nın parıltılı kişileriyle karşı karşıya gelindiği gazino sahneleriydi. "Yeni türedi" sınıfa şöyle tanıtılıyordu bir zamanlar saygın tiyatro sanatçıları: "TV' den ve gazino sahnelerinden tanıdığınız ....'ın aynı zamanda ünlü bir tiyatro sanatçısı olduğunu biliyor muydunuz?"; "...... reklamından tanıdığınız .... 'tiyatro benim için herşeyden önce gelir' diyor"; "...... programının sevimli sunucusu .... bu yıl tiyatroda ....'ı canlandırıyor"; "............'i başarıyla seslendiren .... ödül almış bir tiyatro sanatçısıdır." Ne var ki alan memnun satan memnundu. "Ün" olsun da nasıl olursa olsundu; "farkedilmek" önemliydi; ister dürbünün doğru tarafıyla, isterse ters tarafıyla bakılsın insana...

ÖZEL SEKTÖRÜN "TİYATRO"SU

"Yeni türedi"lerin beğenisini yansıtan yoz kültür, politikacı - tüccar - sanatçı üçgeninin işbirliğiyle kitleye maledilmeye başlamıştı. Tiyatroda da arabesk uygulamasına geçmek için tüm koşullar hazırdı artık; para vardı, sanatçı vardı, yoz bir "seyretme" alışkanlığıyla koşullandırılmış seyirci vardı. Ödenekli

tiyatrolar uykudan uyanmadan, yazar, oyuncu, bina sıkıntısı içinde kıvranan ödeneksiz tiyatrolar toparlanmadan, seyirci televizyonu kanıksayıp, tiyatroya dönmeden "helva" yapılmalıydı. İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrolarında yeni yönetimin getirdiği canlanma, Devlet Tiyatrolarının yönetim kadrolarının değişmesiyle yapılan atılım, salon kiralamaları bile engellenen toplumcu çizgide tiyatro yapan toplulukların çarpıcı çıkışları tiyatroyu 1960'lardaki etkinliğine ulaştırmadan, tiyatroda da gerekli "operasyon" gerçekleştirilmeliydi.

Tiyatronun etkin gücünü kendi çıkarları açısından ötedenberi zararlı gören çevreler, tiyatroyu tiyatro olmaktan çıkarıp, çoğunluğu tiyatrolardan habersiz kitleye TV yoluyla benimsetilen yoz "güldürü" anlayışı doğrultusunda "tiyatro olmayanı", "tiyatro" diye sunmak yolunda harekete geçtiler. Devlet Tiyatroları, kuruluşundan bu yana geçen kırk yıl içinde seyircisine ilk kez bir Brecht oyunu sunma çabası içindeyken, özel sektör "Yedi Kocalı Hürmüz" alternatifini getirdi seyirciye. Sadık Şendil'in geleneksel tiyatromuzun incelikli örgenlerini metne ustalıkla işlediği 1960'larda sahnelenmiş olan bu yapıtı, bu kez dans ve müziğin öne çıktığı, kalabalık kadrolu, zengin giysili, kolay güldüren, hiç düşündürmeyen ama çok göz dolduran bir gösteri olarak, yaman bir ücret karşılığında seyircinin beğenisine sunuldu. Devlet Tiyatrolarının "Arturo Ui"si seyircisinin sürekliliğine karşın politik baskılarla sessizce gösterimden kaldırılırken, "Yedi Kocalı Hürmüz" büyük kentlerde bin kişilik sinema salonlarında gövde gösterisi yapıyor ve böylece "yeni türedi" sınıfa "tiyatro işte budur" deniyordu; ve Devlet Tiyatrolarının eski (şimdiki) genel müdürü ve yakın çevresinin bu yapıma bulunduğu katkılar sonucu temeldeki "ucuzluk", "zenginlikmiş" gibi gösterilebiliyordu seyirciye.

TİYATRODA ARABESK NEDİR?

Tiyatrodaki arabesk uygulaması böylece parlak bir açılışla başladı ve durmadan biçim değiştirerek sürdürüldü. Özel sektörün "şov", "müzikal", "müzikli oyun" adı altında 1979'dan bu yana sergilemekte olduğu gösterilerin temel özellikleri şöyle dile getirilebilir; fotoroman geleneği içinde yaygınlaşmış ya da "yeni türedi" sınıfın duyarlılığına seslenen bir öykü, TV ya da gazino skeçlerinin içerdiği güldürü anlayışı doğrultusunda esprilerle cilalanır. (Öykünün baş kişisi sesi güzel bir "yıldız"dır; diğer rolleri TV ya da gazino sahnelerinde "halkın" gözüne girmiş güldürü oyuncuları paylaşır). Böylece kurulan "yapıt" büyük bir orkestra eşliğinde, yerli yersiz kotarılmış dans ve şarkılarla bezenir. Dekor ve giysiler göz kamaştırıcıdır. Fotoroman-TV skeci-gazino 'şov'u-batı müzikali kırması olan ve "arabesk" terimiyle nitelediğimiz bu tür, televizyonun geliştirip parsasını gazinoların topladığı "yoz beğeni" ye bir kez de "tiyatro" görünümü altında seslenmekten başka bir özellik taşımaz. Müzikte güncel bir sorun olarak kaç yıldır tartışılan "arabesk" olayının tiyatrodaki izdüşümü işte budur. Bu tür gösterilerin gerisindeki amaç ise televizyonla, gazino sahnelerindeki gösterilerle beslenmiş, geçmişinden hiçbir değer getirmeyen, geleceğe hiçbir değer götürmeyecek olan "yiyici" bir sınıftan boş yaşantısını yeni "düş" lerle doldurarak bu tür tiyatroya sürekli bir seyirci kitlesi yetiştirmek ve renkli yayın organları, TV ve seyirci yoluyla dolu salonların reklamının yapılmasını sağlayarak, beğenisi TV tarafından yozlaştırılmış -izlediği olayı düşündürdüğü oranda değil de güldürdüğü oranda değerli sayan- yarı-aydın bir kitleye bu tür "gösterileri", "tiyatro" olarak benimsetmektedir. Bu da tiyatronun, düşünen, duyan insana yönelen etkinliğini kitlelere unutturup, tiyatroyu TV ve gazino gösterileriyle eşdeğerli bir "eğlence" aracına indirgemek demektir.

TİYATROCUNUN SORUMLULUĞU

Ne var ki Türkiye gibi eğitim seferberliğinin tam anlamıyla gerçekleştirilemediği bir ülkede kitleyi düşünmeye, anlamaya, öğrenmeye "görme" ve "işitme" yoluyla yöneltilebilecek yaman bir "eğitim" aracı olan tiyatronun yerini başka bir "şeye" bırakması düşünülemez. Bu nedenle de gerçekten "tiyatro" yapan topluluklarımızı büyük bir sorumluluk beklemektedir. Tiyatro topluluklarımızın 1980'lerdeki çabası güncel çalkantılardan etkilenmeyecek yönelişler içinde, seyirciyi bir daha yitirmemecesine tiyatroya kazanmak yönünde yoğunlaşmak zorundadır. Bu yolda ilk olumlu adım gereksiz kopmaların yeni birleşmelere dönüşmesiyle, iyi yapıtların iyi biçimde yorumlanması yolunda tüm olanakların değerlendirilmesiyle, eylem biçiminin, güncel olana bağımlı taktiklerden çok, uzun dönemde tutarlı ilkeler doğrultusunda saptanmasıyla, perde arkası sorunlarının sahneye yansımadan, sağlıklı bir tartışma ortamında çözümlenmesiyle atılabilir.

İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrolarının bugün içinde bulunduğu "irkiltici" durum, Devlet Tiyatroları bünyesinde iki yıl önce yaşanan coşkunun yeniden bıkkınlığa dönüşmüş olması, ödeneksiz tiyatroların karşısına ejderha gibi dikilen çok yönlü sorunlar, bireysel çıkarlar adına beyaz camda verilen ödünler 1980'lerde "tiyatro" adına verilmesi gereken savaşımın çok zor koşullar altında geçeceğini göstermektedir. .

---

* Not: Birkaç yıldır müzik alanının başlıca tartışma konusu olan ve "arabesk" terimiyle belirlenen müzik, genellikle, kentlere göç ederek, hızlı bir sınıf değiştirme çabası içinde öz değerlerine yabancılaşmış, kentsoylu yaşamının yerleşmiş değerlerini benimseyememiş büyük bir kitlenin tüketimine sunulmuş Arap müziği-Türk müziği-batı müziği kırması yoz bir tür olarak niteleniyor. Böylece "arabesk" terimi, sözlüklerde geçen "arap usulünde" anlamını değil de, toplumsal ve kültürel bir olgunun müzikte yansıyan yoz özelliğini çağrıştırmak için kullanılmakta. Bu terimi, çağrıştırdığı güncel anlam dolayısıyla tiyatro bağlamında da kullanıyorum.

Yazın ve sanatta başlıca yozlaşma çizgileri

İSMAİL ALTINOK

Boris Suchkov'un "GERÇEKÇİLİĞİN TARİHİ" adlı büyük kitabı, dünya düşün, yazın ve sanat alanlarına önemli ölçüde ışık tutuyor. Yazar kitabında yazın ve sanattaki gerçekliği tarihsel süreç içinde verebilmek için Shakespeare, Cervantes, Moliere gibi ilk gerçekçilerden işe girişiyor, Goethe'nin de gerçekçiliği kavramış olduğunu belirterek eleştirel gerçekçilere, onlardan da sosyalist gerçekçilere geliyor. Bu arada düşün, yazın ve sanat alanlarındaki başlıca yozlaşma çizgilerini ayrıntılarıyla açıklıyor.

Ben burada, sadece, günümüzde de sürmekte olan bu yozlaşma çizgileri üzerinde duracak, bunların yazın ve sanattaki yansımalarını ele alacağım. Asıl konuya geçmeden önce şunu belirteyim ki, yazarın çağımız resim akımlarından bazılarını yoz akımlar olarak nitelemesi tartışmalı bir yaklaşımdır. Öyle sanıyorum ki bu tür bir değerlendirme, yazın ile öteki sanatları aynı kaba koymaktan, ya da, bütün sanatların içeriğini gerçeklik olarak kabul etmekten ileri geliyor. Böyle kabul edilse bile, kitapta adı geçen gerçekçi ressamlardan David, Courbet ve Daumier'nin ardından gerçeküstücü Chagall'ı, kübizmin kurucusu Picasso'yu, çağımız toplumcu gerçekçi sanatın temsilcileri Meksikalı Üç Büyükler'i anmak gerekirdi. Kaldı ki, günümüzde, yazın ve sanatlar, yeni örneklerde gözönüne alınarak çeşitlere ayrılmış bulunuyor. Yazın, "içeriğin öncelliğini gerektiren sanatlar", resim de "biçimin etkin rolünü gösteren sanatlar" arasında sayılabilirler. Aynı zamanda Suchkov'un incelemesinin vardığı sonuçlardan biri de Sosyalist Gerçekçilik akımının tek bir biçimi değil, birçok biçim ve yöntemi kullanabileceği doğrultusundadır. Bu noktaya kısaca değindikten sonra asıl konuya geçiyorum.

Kitapta sözkonusu edilen yozlaşma çizgilerini şöyle sıralayabilirim: Anti-historisizm, Yeni Thomascılık, Coşkuculuk, Freudculuk ve Varoluşçuluk... Yazarın da belirttiği gibi, bu dünya görüşlerinde asıl amaç, bütün toplumsal çelişkilerin ya da bunalımların Tanrı'dan, bir Tanrı yaratığı olan insan'ın ruhsal ve bedensel yapısından ileri geldiğini söylemek, böylece, bu çelişki ve bunalımların özel mülkiyetten, bireyler arasındaki maddi eşitsizlikten doğduğunu gözlerden saklamaktır. Nitekim bu başarılmış, Fransız Devrimi'nden sonra girişilen korkunç çabalar sonucu edinilen toplumsal düşünce, giderek kaybolmuş, bugün, dünyada yer alan tarihsel değişmelerin anlam ve içeriğini açıklamak bile baskıya alınmıştır. Kuşku yok ki, birçok burjuva düşünürü, yazarı ve sanatçısı, farklı tarihsel olayları aynı kategoriye sokarak; geçmişle gelecek arasında benzerlikler bularak; tarihsel olayları bir dizi yinelemeler gibi göstererek; tarihi bir sarkaca benzeterek; "böyle gelmiş, böyle gider" havası yaratarak; kitlelerin, tarihin gidişini değiştirmek üzere girişebilecekleri herhangi bir atılımı boşuna gibi göstererek; her tür devrimci atılımı gereksiz bularak; insanın iradesi ile zihnini felce uğratarak; insanın özgür olmadığını, tarsine, yaşamın ve dünyanın insanın ömür boyu yattığı büyük bir hapishane olduğunu söyleyerek; insanı depreme tutulmuş bir yaratık gibi göstererek; kötülüğü estetikleştirerek; insanın, altedilmez akıldışı güçlerin boyunduruğu altında olduğunu söyleyerek bunu başarmışlardır.

Anti-Historisizm

Yazara göre tarihe en büyük darbeyi, onu "ölü bir bilim" gibi göstererek Nietzche indirmiştir. Nietzche ayrıca, "sonsuz yineleme" ya da "değişebilir sabitlik" kuramı ile kapitalist toplumsal ilişkilerin değişmezliği ve sürekliliğini ilan etmiştir. "Gelişme" fikrini de "sonsuz yinelemeler" fikriyle karşılamıştır. O, insanı tarihten soyutlar, insanı zamanın akışının dışına çıkarır. İnsanın kendi öznel benliği ile dış dünya arasındaki uçsuz bucaksız uçurumu da "akıl" ile değil "sezgi" ile doldurur. Dünyanın anlaşılması ve algılanması için aklı karanlık ve zalim içgüdülerle vahşi tutkuların insafına bırakır, "akıldışılık"ın kapılarını ardına dek açar. Değişiklik için eylem özgürlüğüne ya da irade gösterisine gerek görmez. Nietzche, insanı tarihsel gelenekten koparır, çünkü tarihsel gelenek, devrimler çağının bir mirasıdır. Bergson da sezgi'yi, algı ve bilişin üstün biçimi olarak görmüştür. Kuşku yok ki "sezgicilik", yozlaşmanın bir özelliği olarak 19. yüzyılın ikinci yarısındaki sembolizm, gerçeküstücülük ile 20. yüzyıldaki yoz sanat akımlarının asli bir öğesi olmuştur. Bu akımlarda insan düşüncesi ve duyguları bulanık, belli belirsiz ve aşırı inceltilmiş olarak iletilmeye çalışılır. Malerme, Wilde, James Joyce, Andre

Maurois, Emil Ludwig gibi yazar ve ozanlar değişik özellikler göstermiş olsalar da "sezgicilik" çatısı altında toplanabilirler. Tarihçi Toynbee de tarihi bütünsel gelişen bir süreç olarak değil, çeşitli bağımsız uygarlıkların bir bileşimi olarak inceler. O da Nietzche gibi farklı tarihsel olayları aynı kategoriye sokarak tarihin bir sonsuz yineleme olduğunu söyler; değişiklik için eylem özgürlüğüne ve irade gösterisine gerek görmez. Lenin bu konuda şöyle der: "Burjuvanın en karakteristik yanı, modern sistemin çizgilerini bütün zamanlara ve insanlara uygulamasıdır."

Yeni Thomascılık

Aquino'lu Thomas'ın öğretisine dayanan bir dünya görüşüdür ve 1789'da Papa XIII. Leo tarafından Katolik Kilisesi'nin resmi felsefesi olarak kabul edilmiştir. Yeni-Thomascılara göre, manevi ve tanrısal öğe, yani "saf varlık" en yüksek gerçektir; maddi dünya türevseldir. Tarih, Tanrı'nın iradesine bağımlıdır. İnsanlar, önceden yazılmış şans ve kaderlerine, yani bilinmeyen alınyazılarına doğru, tarihin içinde akar giderler. Görüldüğü üzere, bu dünya görüşü, gerçekçiliği tanımakla birlikte nesnel gerçekliğin yerine yabancılaşmış, uydurulmuş garip ve sahte bir gerçekçiliği araştırır; ölümsüz, dural bir ruhun varlığını kabul eder. Maurice Maeterlinck, Hamsun, Kafka, Beckett, Baudlaire, Kipling, vb. yazar ve ozanlar bu dünya görüşüne bağlıdırlar. Öte yandan Mauriac, Bernanos, Böll gibi katolik yazarlar, kişisel ve toplumsal yaşamın sahici bir görünümünü vermekle birlikte toplumsal çatışmaları toplumsal içerikten soyutlamışlar, bunları salt iyi ile kötünün bir savaşımı gibi göstermişlerdir. Çözümü de din'de buldular.

Coşkuculuk

Coşkucular, olayların sonuçlarını gözlemlemişlerdir ama, nedenlerini öğrenme gücü gösterememişlerdir. Toplumsal fenomenleri, insan karakterini oluşturan "çevre" ile değil insan karakterindeki özelliklerle açıkladılar. Bireyi aşırı ölçüde şişirerek ve bireyi nesnel dünyadan yalıtarak evrenselliği bireyin iç dünyasında gördüler. Ayrıca, burjuva toplumunun bir sanayi, bir yarışma, anarşi emellerini açıkça yürüten bir özel çıkar toplumu, kendine yabancılaşmış bir toplum olduğunu anlayamadılar. Chateaubriand, Constand bu tür yazarlardır.

Fransız Devrimi insana bir mutluluk getirmeyince, coşkucular, geçmişi de anlamaya çalıştılar. Ama tarihin devinimini neyin belirlediğini bilmedikleri için geçmişle gelecek arasında şaşkına döndüler; geleceği bir kaos olarak gördüler. Yaşadıkları dönemdeki çatışmaların da çok olası bir görünümünü çizdiler. Kapitalizmi salt etik açıdan eleştirdiler. Bununla birlikte Byron ve Shelley tarafından durum kavranmıştı. Özellikle Shelley, toplumdaki uyuşmazlığın maddi eşitsizlikte yattığını gördü. Ama henüz olgunlaşmamış koşullarda ütopyacılığa kaydı. Onun şiirleri, sosyalist fikirleri çekirdek olarak içerir. Bu şiirlerde tarihsel bir iyimserlik vardır. Bu iyimserlik, sadece, halkın devrim yoluyla özgürlüğe kavuşturulabileceği umudundan gelmez, yaşamın zorunlu yasalarına göre gerçekleşeceği inancından da gelir. Shelley'e göre, eşyanın düzeni gereği, eski düzenin yıkılmasına nasıl Fransız Devrimi hizmet etmişse, kendi çıkarlarının egemen olduğu, emekçi kitlelerin isteklerini karşılamayan bir haksız düzen de öylece adalet ve özgürlük ilkelerine dayanılarak bir başka düzen tarafından yıkılacaktır.

Eleştirel gerçekçilik, toplumun yeni bir toplum düzenine dönüşme süreci başlayınca ortaya çıkmıştır. Ve gerçekçilik, coşkuculuğun yetiştiği topraktan yeniden doğmuştur. Puşkin, Balzac, Dickens, Gogol, Stendhal'ın yapıtlarında coşkucu öğelerin bulunması bundandır. Romain Rolland, Thomas Mann'la başlayıp Hemingway ve Graham Green'le sona eren eleştirel gerçekçilik, insanın kendi kaderi ile ilgilenir. Böylece insanın tinsel dünyası daha da genişlemiştir. Bu yazarlar, sorunları yine burjuva demokrasisi içinde çözümlemeyi düşünürler. Bu yazarların bilincinde bir historisizm krizi vardır. Özellikle Flaubert, Maupassant, Victor Hugo, Anatol France, George Eliot, İbsen, Dostoyevski, Tolstoy, Bernard Shaw eleştirel gerçekçidirler. Bu yazarlar, toplum anatomisinin bir çözümlemesini değil, geniş bir psikolojik incelemesini vermişlerdir. Flaubert, halkın bir devrim yapabileceğine inanmaz; Paris Komünü ile Enternasyonal eylemlerine kuşku ile bakar. Sosyalizmi bir kuram olarak kabul etmediği gibi sosyalist bir toplumun kurulabileceğine de inanmaz. Burjuvaziye nefretle bakarken, emekçi kitlelere de derin bir düşmanlık duyar. Maupassant, insanoğlunun eylemlerinin maddi çıkarlar arasındaki savaşımdan kaynaklandığını biliyordu ve bu çıkarların sınıfsal niteliğinin de ayrımındaydı. O, burjuva düzeninin, insanı, en iyi niteliklerinden ederek "iki ayaklı hayvan"a çevirdiğini söyler; ama yine de, dönemin baskısı gereği, toplumsal kötülüğün, insan doğasının eksikliğinden ileri geldiğine inanır. George Eliot, toplumu dönüşüme uğratabilmek için bireylerin ahlakça aydınlatılması gerektiğini ortaya atar ki, bu yanılsama, günümüze dek gelmiştir. Böylece, karakter ile çevre arasındaki diyalektik ilişki gözden kaçırılmıştır. Victor Hugo, halkı; Devlet, Ordu, Polis, Yasa, Kilise koalisyonunun karşısına koyar. O, kitleleri, yoksulluk acısı çeken ve ekmeğini alınteri ile kazanan insanlar olarak gördüğü gibi, onları, geleceğe sahip çıkmak için silahlanıp barikatlara koşan insanlar olarak da görür. Dostoyevski, yeni burjuva bakış tarzının hızla Rus yaşamına yayılışını anlatırken trajik çelişkileri de verir.

Ayrıca, insan bilincinin hasta ve karanlık yanlarını incelerken, aynı zamanda, çevrenin ve toplumdaki ana çatışmaların karakteristik yanlarını ortaya koyar. Ama Dostoyevski, burjuvanın özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin iflas etmesi üzerine devrimin gelmesinden korkar.

Tolstoy'un yapıtlarında, gerçekliğin epik niteliği ile kahramanlarının tarihsel eylem alanı arasında bir denge kuruludur. Onun emekçi kahramanlarının çıkarları, istekleri, duyguları, umutları ve tasarıları, halk denilen tarihsel gücün isteklerini, umut ve tasarılarını dile getirirler. Ama, o da doğaüstü güçlere inanır. Tolstoy, sosyalist gerçekçiliğe bir geçiştir. Ayrıca, Gorki'yi hazırlamıştır. Gorki de sosyalist çığırın başlangıcını işaret eder. Ve Tolstoycu gelenek, giderek, sosyalist gerçekçi yazına organik bir biçimde akar. Burjuva uygarlığının çökmekte olduğunu, insanlar arasındaki ilişkinin adaletsizliğini, doğaya aykırılığını sezmiş olan Tolstoy, toplumu dural ve değişmez olarak görmez, tarihin durmayan akışkanlığını, Goethe'nin dediği gibi "bütünün amansız seyrini" algılar. Tolstoy'un etik anlayışı, halkın gereksinmelerine ters düşmeyen şeyleri içine alır. Ona göre, halkın gereksinmelerine ters düşen her şey haksızlığın, ahlaksızlığın ta kendisidir. Tolstoy, özel mülkiyetin de ortadan kaldırılmasını ister. Onun ideali, sınıflı devletin yerini alacak olan özgür ve eşit küçük köylülerden oluşan komünlerdir. Tolstoy, yazına, bir yenilik olarak iç monoloğu getirmiş, bu da Prouste ve Joyce tarafından yabancılaşmış bireyler için kullanılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Doğacılık, çevreye gereğinden çok önem vermekten doğmuştur ve gerçekçilikten ayrı bir özellik taşır. Doğacılıkta gerçek adeta taklit edilir. Doğacılığın felsefi temeli Pozitivizm'dir. Nitekim her ikisi de diyalektik olmayan yaklaşıma yönelik olduklarından, gerçekliğin gelişmelerini açıklamak için herhangi bir çaba göstermemişlerdir. Doğacılığın kurucusu Zola, ayrıca, insanların eylemlerini soyaçekime ve yaradılışa bağlamıştır.

Kapitalizmin savunuculuğunu yapmaya vicdanları elvermeyen Rimbaud, Verlaine, Apollinaire ve Rilke de, umutsuzluğun yanısıra anti-burjuva ve anarşik başkaldırı eğilimleri göstermişlerdir.

Sosyalist gerçekçiler de, Şolokhov, Nikolay Ostrovski, Fadeyev, Serefimoviç, Aragon, Eluard, Pablo Neruda'dır. Bu yazar ve ozanlar yapıtlarında, Parti önderliğinde ne yapılması, nasıl yapılması, niçin yapılması gerektiğini gösterirler. Gerçi eleştirel gerçekçiler de kapitalizmin sosyalizme dönüş sürecini -bilinçsiz de olsa- incelemişlerdi. Şu sonuca varmışlardı ki, kapitalist sistem, kendisini yıpratan çelişmeleri çözebilme gücünde değildir; bu sistemin kendisi de kullanılmaz hale gelmiştir. Köleliğe ve zor kullanmaya yol açtığı gibi uygarlığı da yıkabilecek güçtedir. Zaten, eleştirel gerçekçilikte ana tema, bireyin ahlaksal çöküşüne, fiziksel ölümüne yol açan, bireyin gerekleri ve emelleri ile içinde yaşadığı toplumsal koşullar arasındaki bağdaşmazlığın saptanmasıydı. Sosyalist gerçekçilikte ise bireyin gelişebilmesi için çok daha elverişli koşulların yaratılması süreci yansıtılır.

Freudculuk

Bu kültür felsefesi, evrensellik, tarih ve sosyolojik olguları açıklamakla birlikte, değişmeyen, değişmez bir yaratık olan, aşırı derecede yavan, tarihsel olmayan bir "insan" kavramına dayanır.Bu felsefeye göre, tarihin tüm seyrini, modern uygarlığın başlıca çizgilerini, çağdaş toplumsal çatışmaların niteliğini belirleyen şey insanın içgüdüleri, fiziksel istekleri, şehvet duyguları ve nevrozlarıdır. Freudculuk ayrıca, yaşamın gerçekliğini, hayvansal şehvet duygularıyla karanlık duyguların kapıp koyverdiği, saldırgan dürtülerle harekete gelen içini korku bürümüş bir yaratığın, bencil bir etiğin kölesi olmuş bir bireyin dar ve sınırlı bakış tarzına indirger.

Varoluşçuluk

20. yüzyılın en etkili felsefe akımlarından biridir ve toplumla birey arasındaki ilişkilerin en karmaşık bir görünümünü verir. Sartre, "Benim dünyam" ile "Başka biri arasındaki" ilişkiyi, dil, sevgi, mazoşizm, sadizm, kayıtsızlık, istek ve nefret biçimlerinde ele alır. Varoluşçuların insan kavrayışları, aslında kötümser olup stoacılığa bir çağrıdır. Varoluşçular sadece Bir'in özgürlüğü ile ilgilenirler ve burjuva demokrasisine bile eğilimli değildirler. Nitekim bir zamanlar Heidegger ve Jaspers faşizmle uzlaşmışlardır. Varoluşçulukta, toplumsal ilişkiler yerine salt insani bağlar konur, sanat ve yazın da bunu yansıtır. Varoluşçuluk, kadercilik ile iradeciliği garip bir biçimde birleştirir. Heidegger, "özgürlük, kaderin alanıdır" derken, Sartre "insan özgür olmaya mahkumdur" der. Varoluşçular seçme sorununu özgürlük sorununa bağlarlar. Onlara göre insan, hep bir seçme yapmak zorunluluğu ile karşı karşıyadır. İşte bütün bunlar, insan davranışının temelinde yatan gerçek güdülerle bunları koşullandıran toplumsal etkenlerin algılanmasını engellemiştir. Sartre'ın "Bulantı" romanındaki roman kahramanı, başkalarıyla varolmaktan dolayı bulantı duyar. Camus'de bulantının yerini "saçma" kavramı alır. Camus'ye göre Bir'in trajedyası, yaşamın saçmalığında yatar. Bu saçmalığı değiştirmek mümkün olmayınca da başkaldırır. Camus, koyu karamsardır ve çözüm olarak Komünizm'i reddeder. O, "kötülük gelir ve geçer gider, ama yok edilemez. Çünkü bunların basili insanların kendi içinde yaşamaktadır." der.

Özetleyerek sunmaya çalıştığım bu aydınlatıcı kitabı okurlarıma salık veririm.

Kitaplar

TÜRKİYE'DE YAZARIN KAZANCI
ALPAY KABACALI
Cem Yayınevi, 1981

MEHMET KÖK

SANATÇI sorumluluğundan, gerçekçilikten sözederken konunun bütünlüğünü sağlayabilmek için en önde ele alınması gereken bir koşul var: Bağımsızlık. Sanatçının bağımsızlığı.

'Bağımsızlık' kavramının en genel tanımını nasıl verebiliriz? İster ülkeler için olsun, ister kişiler için. İster sınıflar için olsun, ister örgütler için. 'Bağımsızlık' kavramı 'Özgürlük' kavramı ile karşılanamaz mı? 'Bağımsız' olmak 'Özgür' olmak değil midir? Bu kavramların tersi olan kavramlar da birbirini karşılar: 'Bağımlı' olmak 'Köle' olmaktır. En kısa ve en genel anlamlarıyla birbirlerini anlatıyor bu sözcükler.

Özgürlüğün baş koşulu nedir öyleyse? Söz konusu ettiğimiz, tanıttığımız çalışmanın incelediği 'meslek' açısından soralım? Yazarın özgürlüğünün baş koşulu nedir? Nedir bir yazarın bağımsız düşünebilmesinin birinci koşulu? Yazarın kazancı değil midir?

Yazar emekçidir. Her emekçi gibi yazar da ürününün getirdiği gelirle yaşamını sürdürür. Bağımsızlığı, özgürlüğü de bu kazancına bağlıdır büyük ölçüde.

Ülkemizde öyle mi? Yazar, kazancıyla geçimini sürdürebilir mi? Yazılarının geliriyle yaşamını sürdürebilen kaç yazar sayabilirsiniz? Özellikle yazın alanında. Şiir, öykü, roman, oyun üreterek yeter gelir sağlayabilmiş geçmişte ve bugün kaç yazar çıkar?

İşte bu noktada önümüze daha çok bağımlı, az gelişmiş ülkelere özgü bir kullanımı olan, yeni bir kavram daha çıkıyor karşımıza. Namus. Yani, aç kalmak pahasına doğruya ve gerçeklere bağlı kalabilecek direnç. Yazarlığı açlığa rağmen sürdürebilecek inat. Yazarlık namusu.

Namus emilen sütün niteliğinden gelmediği gibi, açkarınla da kolay korunabilecek bir değer değildir. Onun için de Türkiye'de yazarlık, özellikle yazın alanı için 'ikinci meslek' tir. Birinci meslek karın doyurmak için, ikinci meslek olan şiir, öykü, roman, oyun yazarlığı ise gerçekleri söyleyebilmek, aydınlatmak için.

Bu durum hem yazın alanının kendisini kısırlaştıran, hem de yazarın bağımsızlığını, özgürlüğünü yokeden bir durumdur ötedenberi ülkemizde.

Alpay Kabacalı'nın araştırması haftalık Milliyet Sanat Dergisi için yedi sayılık bir dizi olarak (S: 315-321, 19 Mart-30 Nisan 1979) hazırlanmış. Daha sonra başka kaynaklara da başvurularak genişletilmiş. Ayrıca günümüzün maddi koşullarını sergileyen dokuzuncu bölüm eklenmiş. Ve Türkiye'de Yazarın Kazancı çalışması ortaya çıkmış.

Dünü ve Bugünü İle Yazarlık Mesleği, Tanzimat Dönemi, 1. Meşrutiyet ve Abdülhamit Dönemi, 2. Meşrutiyet ve "Mütareke" Dönemi, Cumhuriyetin İlk On Beş Yılı, 1940-1950 Dönemi, Demokrat Parti Dönemi, 27 Mayıs'tan Sonra, Günümüz Yazarlarının Sorunları ve Sonuç başlıklı bölümlerden oluşuyor kitap. 130 sayfa, buraya kadar. Kırk sayfaya yakın da Ekler bölümü var. Bu bölümde Ahmet Rasim'den "Eski Muharrirlerin Geçim Zorlukları", Hüseyin Cahit Yalçın'dan: "Edebiyat Merakı", 1937-1946' da Telif Ücretleri, 1938-1945' te Özel Sözleşmeler, 1942-1945'te Kitaplar Ne Kadar Basılıyordu? 1943 Yılından Birkaç Yazışma Örneği ve Ölçütler yer alıyor. Ölçütler, çeşitli dönemlerdeki yazı ücretlerinin birbirleriyle ve genel geçim düzeyiyle karşılaştırılmasını sağlamak amacıyla derlenen bilgiler, indeks ve istatistik rakamlarını içeriyor.

Özetle, Tanzimat'tan günümüze edebiyat tarihimizin bir panoramasını ve tarihsel akış içerisinde yazarlığın ekonomik sorununu inceleyen bir çalışma.

Kitabı yazarlarımız okuyunca kendilerini bulurlar içinde. İster namuslu olanlar olsun, ister olmasın. Çünkü satılık kalemlere de yer verilmiş ve karşılaştırılması yapılmış. Yalan çok kazanıyor, gerçek kaybediyor paraya vurulunca.

Yazarlarımız, çevirmenlerimiz karşılaştıkları zorlukları bilirler. Bu kitabı daha çok okuması gerekenler yazarlığı sevip de bu onurlu işe, 'mesleğe', girişmeyi düşünen, ya da yeni başlayan gençler olmalı. Zorluğunu anlamaları için. Bir de böyle bir işleri olmasa bile, yazarların maddi yaşamlarını daha iyi öğrenerek, yapıt sayılabilecek az sayıda çalışmanın, aydınlatan çalışmaların değerini, ne gibi zorluklarla ortaya çıkabildiğini anlamak için, işçilere, emekçilere, aydınlara salık verilmeli.

Sovyet Yazın İncelemecilerinden Natalya Aizenştayn, Sait Faik'le ilgili incelemesinde şöyle diyor: "O, yeni ve mutlu bir dünyaya giden yolu bulmuştur ve bu yol herkes için geçerlidir. Sait Faik, kendi yaşamının somut koşulları içinde kişisel yalnızlığından kurtulma yolunu bulamamıştır. Bunalımlar ve ruhsal çöküntüler geçirmiştir; zaman zaman umutsuzluğa kapılmıştır. Bu yüzden kişisel yaşamıyla, yazar olarak yaratıcılık yaşantısı arasında bir çelişki doğmuştur. Sanki insan Sait Faik, Yazar Sait Faik'in keşfettiği çareden yararlanmayı bir türlü becerememiştir. *Batılı yazarların çoğunda bu çelişki, bütünüyle tersine işler. Örneğin onlar, kendi 'benleri' için çözüm yolu bulur, ama herkes için geçerli bir çare bulamazlar.*"[1] (Altını biz çizdik.)

Namuslu yazarlarımız, sorumlu sanatçılarımızın büyük çoğunluğu için söylenebilir, Natalya Aizenştayn'ın Sait Faik'le ilgili sözleri.

Kendi 'ben'lerini herkes için verebilen aydınlar değil midir gerçek aydınlar?

Kabacalı'nın kitabı işte bu gerçeği de ortaya açıkça koyduğu için değerli.

1) Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri, Cem Yayınevi, s. 125.

mükremin mungan

VİTRAY SERGİSİ

28 NİSAN – 27 MAYIS 1981

STAINED GLASS EXHIBITION

APRIL 28 th – MAY 27 th 1981

CEVRE SOKAK 10/3 ÇANKAYA – ANKARA

SANATSAL ÜRÜNLER PAZARLAMA